

ΑΡΜΟΝΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

1901 — ΤΕΥΧΟΣ 6ον — 7ον

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΣΥΝΤΑΞΙΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΙΣ
ΟΔΟΣ ΠΙΝΑΚΩΤΩΝ 8

ΕΝ ΤΩ, ΕΚΔΟΤΙΚΩ, ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΙ

ΓΟΥΔΙΕΛΜΟΥ ΜΠΑΡΤ

Ἐν Ἀθήναις, ὁδὸς Πανακωτῶν ἀρ. 8

ΠΩΛΕΙΤΑΙ

ΜΕΛΕΤΑΙ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΒΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ

ΥΠΟ

Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ

ΠΑΡΟΙΜΙΑΙ—ΤΟΜΟΙ Α΄ ΚΑΙ Β΄

Σελ. π' καὶ 600 καὶ σελ. 700 εἰς μέγα 8^{ον}

Ἐκαστος τόμος τιμᾶται δραχ. 8, ἐν δὲ ταῖς Ἐπαρχίαις δραχ. 8.50.

ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ :

Κεφάλαια Νεκτ. Χριστολογία ἥτοι περὶ τοῦ θείου χαρακτηῆρος καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Σελ. 316. Δρ. 3.50.

Βλάχου Α. Ἀνάλεκτα. Τόμος Β΄. Κρίσεις, ἀναμνήσεις καὶ ἐντυπώσεις. Σελ. 391. Δρ. 4.

Μουράκη Γ. Ν. Ἐγχειρίδιον ὑγιεινῆς τοῦ ἀθλητοῦ. Ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ. Σελ. 84 εἰς 18^{ον}. Δρ. 1.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ 6^{ου}-7^{ου} ΤΕΥΧΟΥΣ

Περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Κοινοβίου τῆς Κρυπτοφέ- ρης, ὑπὸ Π. Καρολίδου	Σελ. 241
Περὶ τραχώματος, ὑπὸ Θ. Ν. Φιλαδελφῆως	» 258
Ἡ Θόλος τοῦ Πολυκλείτου τάφος τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἱερὸν τῆς Ὑγιείας, ὑπὸ Ι. Ν. Σβορώνου, μετ' εἰκόνων	» 269
Ὁ φιλέλλην Αὐγουστος Μαξιμιλιανὸς Μύρβεργ, ὑπὸ Θ. Καρβελᾶ	» 296
Ἡ Ναυτικὴ Ἑλλάς, ὑπὸ Α. Ν. Βερναρδάκη	» 302
Ἡ λατρεία τῆς Σελήνης ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς παν- αρχαίους χρόνους, ὑπὸ Ι. Περβάνογλου	» 313
Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ Γκιλφόρδου πρὸς Φιλντᾶν	» 322
Περὶ τῆς λέξεως «καλαμάρι», ὑπὸ Ι. Πρωτοδίκου	» 327
Τὰ τῶν Βαυαρῶν φιλελλήνων ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὰ ἔτη 1826—1829. (Μετάφρ. ἐκ τῶν Ἀπομνημονευ- μάτων τοῦ Κ. βαρώνου Ἐιδεκ)	» 328

Ἐν παραρτήματι :

Ἱστορία τῆς βυζαντιακῆς τέχνης, ὑπὸ Κ. Μ. Κων- σταντοπούλου, μετ' εἰκόνων	Σελ. 81-96
--	------------

Κύριος καὶ πρῶτιστος σκοπὸς τῆς «Ἀρμονίας» εἶναι ἡ διάδοσις τῆς ἀληθείας διὰ πρωτοτύπων ἐπιστημονικῶν μελετῶν, ἀναγομένων ἰδίᾳ εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν, τὴν ἱστορίαν καὶ γεωγραφίαν, τὴν ἐθνικὴν καὶ χριστιανικὴν ἀρχαιολογίαν, τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν γένει, ὡς καὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας.

Κατὰ δεῦτερον λόγον σκοπεῖ νὰ καθιστᾷ προσιτὰ εἰς τοὺς Ἕλληνας δι' ἐπιτυχῶν μεταφράσεων πάνθ' ὅσα γραφόμενα ξένη φωνῆ συνάδουσι πρὸς τὸν ἄνω σκοπόν, ἀλλ' ἔνεκα τῆς ἀγνοίας τῶν ξένων γλωσσῶν ἢ καὶ δι' ἄλλους λόγους δὲν περιέρχονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς γνῶσιν πάντων ἡμῶν.

Πρὸς ὅσον ἔνεστι τελειοτέραν ἐπίτευξιν τούτων ἢ «Ἀρμονία» μετ' ἰδίας προσοχῆς θὰ παρακολουθεῖ τὴν φιλολογικὴν κίνησιν τῆς τε Ἑλλάδος καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς, οὐ μόνον ἀναγράφουσα τὰ ἐκάστοτε ἐκδιδόμενα

συγγράμματα ὅσα ἀνάγονται εἰς τὸ πρόγραμμα αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἀναπτύσσουσα ἢ καὶ κρίνουσα τὰ περιεχόμενα τῶν μᾶλλον ἀξίων λόγου. Ὅθεν καὶ παρακαλοῦμεν πάντα ἐκδίδοντα νέον σύγγραμμα, ὅπως πέμπῃ ἡμῖν ἐν ἀντίτυπον αὐτοῦ, ἢ ὅταν πρόκειται περὶ δαπανηροῦ πως δημοσιεύματος, ν' ἀναγγείλῃ ἡμῖν τοῦλάχιστον τὴν ἐκδοσιν.

Ἡ « Ἀρμονία » θέλει φιλοξενεῖ ἐν ταῖς στήλαις αὐτῆς πᾶσαν ἐπιστημονικὴν διατριβὴν ἐγκρινομένην προηγουμένως ὑπὸ τῆς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον συσταθείσης ἐιδικῆς ἐπιτροπῆς καὶ μὴ προσκρούουσας εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἀληθείας καὶ τὰ διδάγματα τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἡ « Ἀρμονία » ἐκδίδεται κατὰ μῆνα εἰς τεύχη ἀποτελούμενα ἐκ 4 τυπογραφικῶν φύλλων εἰς μέγα 8^{ον} μετ' εἰκόνων καὶ πινάκων ἐν παραρτήματι ἢ καὶ ἐντὸς τοῦ κειμένου.

Ἐκαστον τεῦχος τιμᾶται δραχμῆς (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φράγκου χρυσοῦ), ἢ δὲ ἑτησίᾳ συνδρομῇ δραχ. 10 (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φρ. χρ. 10).

Οἱ συνδρομηταὶ τῆς « Ἀρμονίας » παρακαλοῦνται νὰ πέμψωσι τὴν συνδρομὴν των

οἱ μὲν ἐν Ἑλλάδι καὶ τῇ Ἀνατολῇ

πρὸς τὸν κ. ΓΟΥΛΙΕΛΜΟΝ ΜΠΑΡΤ, ἐκδότην, ἐν Ἀθήναις, ὁδ. Πινακωτῶν 8,

οἱ δ' ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ

πρὸς τὸν HERRN CARL FR. FLEISCHER, Buchhändler, Leipzig, Salomonstrasse 16. μετὰ τῆς ἐξῆς σημειώσεως : pour compte de MM. Barth & von Hirst à Athènes.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΟΙΝΟΒΙΟΥ ΤΗΣ ΚΡΥΠΤΟΦΕΡΡΗΣ

(*Crypta ferrata. Grotta ferrata*).

Είναι ἴσως ἄγνωστον εἰς πολλοὺς τῶν Ἑλλήνων ὅτι ἐν Ἰταλίᾳ τῇ καθολικωτάτῃ, εἰς 3—4 ὥρῶν περίπου ἀπὸ τῆς Παπικῆς Ῥώμης ἀπόστασιν, κεῖται μοναστήριον ἢ κοινόβιον Ἑλληνοκαθολικὸν Βασιλειανὸν *Crypta ferrata* Λατινιστὶ καλούμενον, (Ἰταλιστὶ δὲ νῦν *Grotta ferrata*) καὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων *Κρυπτοφέρρη*, 20 λεπτὰ τῆς ὥρας ἀπέχον τῆς ἐν θελκτικῇ θέσει κειμένης πολίχνης *Frascati*, κατεχούσης περίπου τὴν θέσιν τῆς πάλαι ἐν τῇ Ῥωμαϊκῇ ἱστορίᾳ ὀνομαστῆς, διὰ τοῦ Κικέρωνος δὲ ὀνομαστοτέρας κατασταθείσης Λατινικῆς πόλεως Τούσκλου ἢ Τύσκλου (*Tusculum*). Οἱ ἐν τῷ ἱερῷ Κοινοβίῳ τούτῳ διακείμενοι πατέρες εἰσὶ τοῦ μοναχικοῦ τάγματος τῶν *Βασιλειανῶν*, ἧτοι τοῦ τάγματος, ὅπερ ἰδρυθὲν ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου φέρει τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου τούτου πατρὸς καὶ ὅπερ εἶναι τὸ μόνον ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ ὑφιστάμενον μοναχικὸν τάγμα. Ὡστε τὸ ὄνομα αὐτὸ καὶ μόνον τοῦ τάγματος ἀρκεῖ νὰ δεῖξῃ ὅτι τὸ Κοινόβιον τῆς Κρυπτοφέρρης ἔχει τι τὸ διαφέρον τῷ Ἑλληνικῷ καὶ μάλιστα τῇ Ἑλληνικῇ ὀρθοδόξῳ κοινωνίᾳ. Ἀλλὰ τί θὰ εἴπωσιν οἱ ἀγνοοῦντες παρ' ἡμῖν τὰ περὶ Κρυπτοφέρρης, ἀκούοντες ὅτι ἐν τῇ Μονῇ ταύτῃ τῇ κειμένῃ ἐν μέσῳ τοῦ Λατινικοῦ κόσμου καὶ εἰς τριῶν ὥρῶν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ μεγάλου κέντρου τῆς Παπικῆς Ἐκκλησίας, τῆς αἰωνίας πόλεως Ῥώμης, πᾶσα ἡ ἱερὰ ἀκολουθία ἀναγινώσκειται καὶ ψάλλεται Ἑλληνιστί, ὅτι ἡ ἱερὰ λειτουργία καὶ πᾶσα ἱεραουργία οὐ μόνον ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ τελεῖται, ἀλλὰ καὶ κατὰ τάξιν ὁμοίαν καὶ ἀπαράλλακτον πρὸς τὴν κρατοῦσαν ἐν ταῖς ὀνομαστοτάταις Μοναῖς τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς· ὅτι αὐτὴ ἡ τῶν ἱεραργούντων ἐν τῷ ναῷ ἐκκλησιαστικὴ στολὴ καὶ ἀμφίσεις ἀπὸ τοῦ ἡγουμένου μέχρι τοῦ ὑποδιακόνου καὶ τοῦ ἀναγνώστου εἶναι ἢ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ ἀνέκαθεν εἰθισμένη; ὅτι αὐτὴ ἡ ζωγραφικὴ τῆς Μονῆς, ἐν μέρει δὲ καὶ ἡ μουσικὴ, εἶναι Βυζαντινὴ, ὅτι σπανιώτατα ἀπαντᾷ τις ἐν τῇ Μονῇ ταύτῃ ἐπιγραφὴν Λατινικὴν, πάντα δὲ καὶ αὐταὶ αἱ τῶν ἁγ. εἰκόνων ἐπιγραφαὶ εἰσὶ πᾶσαι Ἑλληνικαὶ καὶ

αὐτὰ δὲ τὰ ὀνόματα τῶν πατέρων τῆς Ἱερᾶς Μονῆς, πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, εἰσὶ σχεδὸν πάντα Ἑλληνικὰ ἢ καθόλου ὀνόματα μοναχικὰ εἰθισμένα ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ; ὅτι πρὸς τούτοις ἐν τῇ Μονῇ ταύτῃ διδάσκεται ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ φιλολογία ὑπὸ τῶν πατέρων αὐτῶν τῆς Ἱερᾶς Μονῆς ἐν προφορᾷ γνησίως ἑλληνικῇ, οἷα καὶ ἡ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας; καὶ τέλος ὅτι καὶ αὐτοῦ τοῦ ἱεροῦ ναοῦ ἢ τε διαίσεις ἢ ἐσωτερικὴ καὶ ἡ διακόσμησις εἶναι ἀπαράλλακτος πρὸς τὴν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας; Ἀκούων τις βεβαίως ταῦτα ἐννοεῖ ὅτι ἡ Κρυπτοφέρρη ἤτοι τὸ ἱερόν τῆς Κρυπτοφέρρης Κοινόβιον εἶναι καὶ ὑπὸ καθόλου ἔποψιν ἄξιον διαφέροντος ἱστορικοῦ μεγάλου, ἰδιαιτέρως δὲ ὑπὸ ἔποψιν Ἑλληνικῆν, ὡς τὸ μόνον θετικὸν καὶ ὁρατῶς ζῶν λείψανον τοῦ Βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ δὴ ἐν τῇ Ῥώμῃ αὐτῇ καὶ ὁ μόνος ὑπολειπόμενος ἠθικὸς ἐκκλησιαστικὸς δεσμὸς μεταξὺ τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας. Τὸ σεπτὸν τοῦτο καὶ ἀξιωματικόν ἱστορικὸν μνημεῖον οὐχ ἄπαξ ἐπισκεψάμενοι ἡμεῖς καὶ ἡμέρας ἐν αὐτῇ διελθόντες, φιλοφρονησάμενοι τυχόντες ξενίας παρὰ τῶν σοφῶν καὶ τῶν ἡθικῶν γενναίων καὶ ἀξιαγάστων πατέρων τῆς Μονῆς καὶ τοῦ διαπρεποῦς ἀγίου καθηγουμένου πατρὸς Ἀρσενίου, καὶ τὰ κατ' αὐτὴν ἐκ τοῦ σύγγενου μελετήσαντες σκοπιμώτατον ἐκρίναμεν ἵνα βραχεῖα τινὰ περὶ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς ταύτης πραγματευθῶμεν ἐν τῇ «Ἀρμονίᾳ», ἵνα τὰ κατ' αὐτὴν εὐρύτερον καταστῶσι γνωστὰ ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς Ἑλληνικῷ.

Ἰδρυτὴς τοῦ Κοινόβιου τῆς Κρυπτοφέρρης ὑπῆρξεν ὁ ὄσιος πατὴρ Νεῖλος ὁ νεώτερος καλούμενος (πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦ πρεσβυτέρου Νεῖλου τοῦ Σιναΐτου), γεννηθεὶς περὶ τὸ 910 μ. Χ. ἐν τῇ πόλει Ῥοσσάνῳ (ἐξ οὗ καὶ Ῥοσσάνιος ἐπικαλεῖται) τῆς τότε εἰς τὸ Βυζάντιον ἔτι ἀνηκούσης Καλαβρίας ἐξ οἴκου ἐπιφανοῦς Ἑλληνικοῦ. Τυχῶν δὲ παιδείσεως εὐρείας Ἑλληνικῆς καὶ Χριστιανικῆς καὶ μικρόθεν ὑπὸ ζήλου κατεχόμενος ἀκραιφνοῦς πρὸς τὰ θεῖα, ἐγκαταλιπὼν τὸν κόσμον ἠσπάσατο τὸν μοναχικὸν βίον καταταχθεὶς εἰς τὸ Ἑλληνικὸν μοναστικὸν τάγμα τῶν Βασιλειανῶν, οἵτινες πολλοὶ ἦσαν τότε καὶ ἐν ταῖς Ἰταλικαῖς Βυζαντιναῖς κτίσεσι καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Ἰταλίᾳ. Ἡ φήμη τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ ἔφθασε μέχρι Κωνσταντινουπόλεως, καὶ Πατριάρχης καὶ Αὐτοκράτωρ ἐζήτησαν νὰ προαγάγῃ αὐτὸν εἰς τὰ ἀνώτατα τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἀξιώματα, ἀλλ' ὁ ὄσιος δὲν ἤθελε νὰ καταλίπῃ τὸν μοναστικὸν βίον· θέλων δὲ νὰ λάθῃ βιώσας ἀπῆλθε τέλος καὶ ἀπὸ τῆς Καλαβρίας καὶ διελθὼν πέντε περιῖπου καὶ εἰκοσιν ἔτη ἐν Καμπανίᾳ καὶ

Λατίῳ ἐν μοναδρίοις παραχωρηθεῖσιν αὐτῷ ἐν ταῖς ἐπικρατεῖαις μεγάλων μοναστηρίων καὶ ὡσπερ «ξένος ἄγγελος» παρὰ πάντων τιμώμενος καὶ θεραπευόμενος ἐβουλεύσατο περὶ τὰ τέλη τῆς ζωῆς αὐτοῦ νὰ ἰδρύσῃ ἴδιον μοναστήριον, ἵνα συγκαλέσῃ εἰς αὐτὸ τοὺς ἀφωσιωμένους αὐτῷ πανταχοῦ τῆς Ἰταλίας ἀδελφούς. Ὅτε δὲ ἦλθεν ἐγγὺς τῆς Ῥώμης, ὁ εὐσεβὴς κόμης Τουσκούλων Γρηγόριος, κατεχόμενος ὑπὸ μεγάλου σεβασμοῦ πρὸς τὸν ἄνδρα ἐπὶ τῇ φήμῃ τῶν ἀρετῶν καὶ τῆς ἀγιότητος αὐτοῦ, προσήνεγκεν αὐτῷ εὐρείας γαίας ἐν τῇ περιοχῇ τῆς κομητίας Τουσκούλου. Ἐνταῦθα ἐν τῇ θέσει καλουμένη Κρυπτοφέρρη (Cryptaferrata) ἰδρύσεν ὁ ἅγιος πατὴρ τῷ 1004, ὑπέργηρος ὢν ἤδη, τὴν Μονὴν τῆς Κρυπτοφέρρης συγκαλέσας εἰς αὐτὴν πλῆθος Βασιλειανῶν μοναχῶν, καὶ ἀπεβίωσε μικρὸν μετὰ τὴν ἰδρύσιν αὐτῆς ὑπερβὰς ἤδη τὸ 95 ἔτος τῆς ἡλικίας καὶ ἐτάφη εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο, ἐνθα εἶναι νῦν τὸ ξενοδοχεῖον τῆς Ἱερᾶς Μονῆς. Ἡ μνήμη τοῦ ἀγίου ἐορτάζεται μεγαλοπρεπῶς ἐν τῇ Μονῇ τῇ 13/26 Σεπτεμβρίου, ἡμέρᾳ τῆς τελευτῆς αὐτοῦ. Μετασχόντες δὲ τῆς ἐορτῆς ταύτης καὶ ἡμεῖς κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, εὐρισκόμενοι ἐν τῷ Κοινόβιῳ, ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἰδῶμεν καὶ μελετήσωμεν ἀκριβέστερον τὰ κατὰ τὰς Ἱερὰς τελετὰς καὶ τὴν τάξιν τοῦ μοναστικοῦ βίου τοῦ ἐπικρατοῦντος ἔτι νῦν ἐν Κρυπτοφέρρῃ.

Τὸ Κοινόβιον κεῖται, ὡς εἶπομεν, ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ ἀρχαίου Τούσκλου, τῆς τερπνῆς Λατινικῆς πόλεως, εἰς ἣν ὁ Κικέρων, ὡσάκις ἐσχόλαζεν ἀπὸ τοῦ θορυβώδους ἐν Ῥώμῃ πολιτικοῦ βίου, ἀσμένως ἀπεχώρει, διδόμενος ἐνταῦθα ἐν τῷ Τουσκλανῷ χωρίῳ (Tusculanum) ἤτοι τῇ περὶ τὸ Τούσκλον ἐπαύλει αὐτοῦ, εἰς τὴν ἡδυτέραν ἀπόλαυσιν τῆς μελέτης καὶ φιλοσοφίας· ἐκ τοῦ Τούσκλου δὲ, ὡς γνωστόν, ἔλαβον τὸ ὄνομα αἱ περίφημοι αὐτοῦ *Τουσκλαναὶ διατριβαὶ* (Tusculanae disputationes). Τὸ δὲ ὄνομα *Κρυπτοφέρρη* ἢ *Κρυπτοφερράτα*, σπανίως δὲ καὶ *Κρυπτοφερρά* (Λατ. Cryptaferrata, ἐξ οὗ νῦν τὸ Ἰταλικὸν *Grottaferrata*), ἔλαβεν, ὡς εἰκάζεται, τὸ Κοινόβιον ἕκ τινος πλησίον κειμένης κώμης οὕτω καλουμένης (πιθανῶς τῆς νῦν ἔτι παρὰ τὴν Μονὴν κειμένης καὶ *Grottaferrata* καλουμένης κώμης), ἥτις πάλιν ἐκλήθη οὕτω ἕκ τινος κρύπτῃς ἢ κτιρίου σιδηροῦ περιβλήματι πεφραγμένου ἐκ τῶν πολλῶν ἐκεῖνων κτιρίων, ἅτινα ὑπῆρχον ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ ὡς λείψανα τῶν αὐτόθι πολυαριθμῶν ἀρχαίων Ῥωμαϊκῶν ἐπαύλεων.

Ὁ ὄσιος Νεῖλος εἶναι, ὡς εἶπομεν, Ἕλληνας τὴν καταγωγὴν, Ἕλληνες δὲ καὶ οἱ ἀδελφοὶ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς οἱ συστήσαντες τὴν ἱεράν κοινό-

τητα. Ἦτο δὲ ἡ Κρυπτοφέρρη οὐχὶ τὸ μόνον Ἑλληνικὸν μοναστήριον τὸ ἰδρυμένον ἐγγὺς τῆς Ῥώμης. Πολυάριθμα ἦσαν μοναστήρια Ἑλληνικὰ τότε περὶ τὴν Ῥώμην καὶ καθ' ἅπαν τὸ Λάτιον, ὅπως πολυάριθμα ἦσαν τὰ μοναστήρια τὰ Λατινικὰ οὐ μόνον ἐν ταῖς εἰς τὸ Βυζάντιον ἀνηκούσαις χώραις τῆς Κάτω Ἰταλίας, ἀλλὰ καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ, καὶ δὴ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει, κλεισθέντα πάντα ὡς γνωστὸν τῷ 1054 μ. Χ. ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Μιχαὴλ Κηρουλαρίου ἐλθόντος εἰς δεινὴν ῥῆξιν πρὸς τὸν πάπαν Λέοντα Θ', ὁπότε κατέστη ὀριστικὸν τὸ ἀπὸ Φωτίου ἀρξάμενον μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν σχίσμα. Ἐνεκα τοῦ σχίσματος τούτου ἐπῆλθεν ὡς φαίνεται καὶ ἐν Ἰταλίᾳ ἀμοιβαῖος διωγμὸς τῶν μοναστηρίων, τῶν μὲν ἐν Καλαβρίᾳ Λατίνων μοναχῶν καταδιωκομένων ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, τῶν δὲ ἐν τῇ λοιπῇ Ἰταλίᾳ καὶ δὴ περὶ τὴν Ῥώμην Ἑλληνικῶν μοναστηρίων ὑπὸ τῶν Λατίνων. Ἄλλ' ἐν μὲν τῇ Λατινικῇ Ἰταλίᾳ περὶ τὴν Ῥώμην αὐτὴν διέμεινε μέχρι νῦν κοινόβιον Ἑλληνικὸν τῶν τότε χρόνων, ἐν Ἀνατολῇ δὲ τῇ Ἑλληνικῇ οὐδὲν, καθ' ὅσον ἐγὼ τοῦλάχιστον γινώσκω, μοναστήριον ὑπάρχει Λατινικόν, ἀπὸ τῶν χρόνων ἐκείνων μέχρι νῦν διατηροῦν τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ ἐν συνεχείᾳ ἱστορίᾳ.

Οἱ διάδοχοι τοῦ Νεΐλου οἱ πρῶτοι καὶ πολλοὶ τῶν ὕστερον γενομένων ἡγουμένων τῆς Κρυπτοφέρρης ἦσαν Ἕλληνες, καταγόμενοι τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν Βυζαντινῶν κτήσεων τῆς Κάτω Ἰταλίας, ἐνθα διετηρεῖτο ὁ Ἑλληνισμὸς ἐπὶ μακρὸν καὶ μετὰ τὴν περὶ τὰ τέλη τοῦ 11 αἰῶνος ἀπὸ τῶν Βυζαντινῶν ἀφαίρεσιν τῆς χώρας ταύτης. Ὁ βίος τοῦ Νεΐλου ἐγράφη Ἑλληνιστί, Ἑλληνιστί δὲ συνέθεσαν ὕμνους καὶ μελωδίας οἱ ἱεροὶ πατέρες τῆς Μονῆς, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ φωνή, ἣν ἐξ οὐρανοῦ ἤκουσεν ὁ τοῦ τρίτου ἡγουμένου Βαρθολομαίου διάδοχος Λεόντιος κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Βαρθολομαίου (1150 μ.Χ.), ἐφθέγγετο Ἑλληνιστί: «Ἦτοίμασται τῷ πατρὶ Βαρθολομαίῳ θρόνος ἀδιάδοχος». Καὶ ἐκ τῶν ἀπὸ Νεΐλου δὲ τοῦ ἰδρυτοῦ (1004 μ. Χ.) μέχρι τοῦ Πέτρου τοῦ παρακαθίσαντος ἐν τῇ ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδῳ (1437) ἦτοι ἐν διαστήματι τριῶν αἰῶνων καὶ ἐπέκεινα τριακόντα καὶ ἕξ ἡγουμένων τῆς Ἱερᾶς Μονῆς, δύο μόνον, ὁ Δομένικος (τῷ 1412) καὶ ὁ Φραγκίσκος (1422), φέρουσιν ὀνόματα μὴ ἀνατολικά. Εἰς δὲ τῶν πρῶτων διαδόχων τοῦ Νεΐλου ἡγούμενος, ὁ Νικόλαος Α', λέγεται ὅτι ἦτο Κωνσταντινουπολίτης, πεμφθεὶς περὶ τὰ 1086—1087 μ. Χ. ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως Ἑλλήν εἰς Ἑλληνας (Graecus ad Graecos). Ἡ ἀποστολὴ ἡγουμένου ἀπὸ

Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Κομνηνοῦ Α' καὶ τοῦ πάπα Γρηγορίου Ζ', ὅστις καὶ ἐχειροτόνησε τὸν Νικόλαον, εἶναι ἀπόδειξις ὅτι καὶ μετὰ τὸν Μ. Κηρουλάριον ἐκκλησιαστικαὶ σχέσεις μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως δὲν εἶχον ἐντελῶς παύσει· αὐτὸς δὲ ἀκριβῶς ὁ τοῦ Γρηγορίου Ζ' διάδοχος πάπας Οὐρβανὸς Β' ἐπεμψε τῷ 1088 ὡς πρέσβεις εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν καρδινάλιον Ῥογήριον καὶ τὸν ἡγούμενον τῆς Κρυπτοφέρρης, αὐτὸν δὲ τὸν εἰρημένον Νικόλαον τὸν Κωνσταντινουπολίτην, ἵνα ἐνεργήσωσι παρὰ τῷ αὐτοκράτορι Ἀλεξίῳ περὶ διαλλαγῆς μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν καὶ τῆς παύσεως τῶν ἐκατέρωθεν διωγμῶν¹. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐδέξατο εὐμένεστατα τοὺς πρέσβεις καὶ παρεκάλει τὸν ἄκρον ἀρχιερέα, ἵνα συγκληθῇ ὡς τάχιστα σύνοδος ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἵνα λύσῃ πάσας τὰς μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν διενέξεις καὶ ἐμπειδώσῃ τὴν εἰρήνην. Ἄλλ' οὔτε σύνοδος συνεκλήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, οὔτε αἱ μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν ἕριδες διελύθησαν. Σύνοδοι πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν μεγάλαι συνεκροτήθησαν ὡς γνωστὸν τῷ 1277 ἐν Λουγδούμφ (Λυῶν) τῆς Γαλλίας καὶ τῷ 1437 ἐν Φλωρεντίᾳ. Ἐν τῇ συνόδῳ δὲ τῇ ἐν Φλωρεντίᾳ εἰς τῶν ἐπὶ σοφίᾳ καὶ εὐγλωττίᾳ διακρινομένων πατέρων ἦτο ὁ τῆς Κρυπτοφέρρης ἡγούμενος ἡ ἀββᾶς Πέτρος ὁ Πετάλιος ἢ Οὐιτάλιος (Vitalius), καταγόμενος ἀπὸ τῆς Ἑλληνικῆς, ὡς δηλοῦται καὶ ἐκ τοῦ ὀνόματος, κώμης τῆς Καλαβρίας Πεντεδακτύλου. Ὁ Πέτρος διεκρίθη ἰδίως ἐν ταῖς πρὸς τοὺς Ἕλληνας θεολόγους περὶ δογματῶν συζητήσεσιν, ὑπέγραψε δὲ τὸν περὶ ἐνώσεως ὄρον τῆς συνόδου οὕτως: «Ὁ τῆς Κρυπτοφέρρης μονῆς ἡγούμενος Πέτρος ὑπέγραψα». Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δὲ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου ὁ Πέτρος συνῆψεν οἰκειοτάτας σχέσεις πρὸς τὸν ἡμέτερον Βησσαρίωνα τὸν πάνυ, γενομένον μετ' ὀλίγον καρδινάλιον, εἶτα δὲ καὶ ἡγούμενον συστατικὸν (commendatarium) τῆς Κρυπτοφέρρης. Ἡ αἰτία δι' ἣν ὁ πάπας Πίος Β' τῷ 1462 τὸν μὲν μνημονευθέντα ἡγούμενον τῆς Κρυπτοφέρρης Πέτρον διώρισεν ἀρχιμανδρίτην τῆς περὶ τὴν Μεσσήνην μονῆς τοῦ Σωτῆρος, εἰς δὲ τὸν Βησσαρίωνα ἀνέθηκε συστατικῶς τὴν ἡγουμένην τῆς Κρυπτοφέρρης, φαίνεται ὅτι ἦτο ἡ ἐπιθυμία τοῦ Βησσαρίωνος ἵνα διάγῃ ἐν μονα-

¹ Τὰς λεπτομερείας ταύτας πάσας ἀρνούμεθα ἐκ τῆς περὶ Κρυπτοφέρρης πραγματείας τοῦ ἐν αὐτῇ πατρὸς Ἀντωνίου Rocchi, De coenobio Cryptoferatensi ejusque Bibliotheca et codicibus praesertim Graecis commentarii. Scripsit D. Antonius Rocchi hieromonachus Basilianus. Tusculi M. CCCCXCIII.

στηρίω Ἑλληνικῶ καὶ ἑλληνογλώσσῳ, ἀφοῦ μάλιστα ἀπὸ τοῦ 1449 εἶχε προχειρισθῆ καὶ ἐπίσκοπος Τύσκλου¹. Ἐπὶ τοῦ Βησσαρίωνος καὶ διὰ τοῦ Βησσαρίωνος νέαν καὶ μεγάλην προσεκτήσατο δύναμιν καὶ αἴγλην ἢ Μονὴ τῆς Κρυπτοφέρρης, τῆς ὁποίας καὶ αἱ κτήσεις καὶ τὰ εἰσοδήματα καὶ τὰ προνόμια ηὐξήθησαν καὶ ἡ περιοχὴ εὐρύνηται νέων προστεθέντων κτιρίων. Ὁ Βησσαρίων καίπερ οὐχὶ πάντοτε ἐν τῇ Μονῇ διατρίβων, ἀλλ' ἕνεκα τοῦ παρὰ τῷ Πάπῳ ὑψηλοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ καὶ τῶν ἐντεῦθεν ἐπιβαλλομένων καθηκόντων συχνάκις ἀποδημῶν, οὐχ ἤττον ἐφρόντιζε πάντοτε περὶ αὐτῆς. Σφύζεται δὲ ἐν τῇ ἱερᾷ Μονῇ τὸ μικρὸν παρεκκλήσιον, ἐν ᾧ κατὰ τὰς μὴ ἐπισήμους ἡμέρας ἔψαλλε τὰς ἱεράς ἀκολουθίας καὶ ἐτέλει τὴν λειτουργίαν, τὸν αὐτὸν ἱερὸν προορισμὸν ἐκπληροῦν καὶ νῦν ἐπὶ τοῦ καθηγουμένου Ἀρσενίου Πελλεγρίνη¹ σφύζεται δὲ καὶ ἡ ἰδιαιτέρα αὐτοῦ βιβλιοθήκη. Ἄλλ' ἡ τοῦ Βησσαρίωνος προστασία δὲν περιωρίσθη μόνον εἰς τοὺς Βασιλειανούς τῆς Κρυπτοφέρρης, ἀλλ' ἐξέταθη ἐφ' ὄλους τοὺς Βασιλειανούς. Φροντίσιν αὐτοῦ οἱ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, ἱδρυτοῦ ὡς εἴρηται τοῦ τάγματος τῶν Βασιλειανῶν, Κανόνες τοῦ μοναστικοῦ βίου μετεφράσθησαν εἰς τὴν τότε λαλουμένην Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, διαταγῇ τοῦ Πάπα Εὐγενίου Δ'. Ἐνεργεῖα δὲ τοῦ Βησσαρίωνος ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Πάπα ἐγκύκλιος εἰς τοὺς ἐπισκόπους τῆς Ἰταλίας, ἵνα μηδαμῶς ὑπὸ τοῦ κλήρου τοῦ Λατινικοῦ μηδαμῶς ἐνοχλῶνται ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἐκκλησιαστικῇ τάξει καὶ ἐθιμοτυπία αὐτῶν οἱ Βασιλειανοί, οἵτινες ἦσαν ἔτι πολλοὶ τότε καὶ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν Σικελίᾳ καὶ ἐν Ἰσπανίᾳ, διατηροῦντες πανταχοῦ τοὺς ἐν ταῖς ἱεραῖς ἀκολουθίαις καὶ τελεταῖς καὶ τῇ καθόλου ἐκκλησιαστικῇ τάξει τύπους καὶ τὰς διατάξεις τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, καίπερ μὴ χρώμενοι τῇ Ἑλληνικῇ. Αὐτὸς δὲ ὁ πάπας Εὐγένιος Δ' ἐπὶ τῆς ἡγουμενείας ἔτι τοῦ Πέτρου Πεταλίου, συνεργεῖα τοῦ Βησσαρίωνος, ἐπεκύρωσε πάντα τὰ προνόμια τῆς Κρυπτοφέρρης ὡς πρὸς τὴν τάξιν τὴν ἐκκλησιαστικὴν τῆς κατὰ τὴν Ἀνατολὴν Ἐκκλησίας.

Μετὰ τὴν κατὰ τὸ 1472 ἐπελθοῦσαν τελευτὴν τοῦ Βησσαρίωνος θανόντος ἐν Ῥαβέννη, ἐπὶ μακρὸν χρόνον τῆς Κρυπτοφέρρης προϊστάντο οὐχὶ ἡγούμενοι ἐκλεγόμενοι ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν τῆς Μονῆς καὶ διαρκῶς

¹ Ἄπορον πῶς ὁ αἰδίδιμος Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος ἐν τοῖς περὶ Βησσαρίωνος (Ἱστορ. Ἑλλ. ἔθ. Τόμ. Ε' σ. 453 ἔκδ. Β', 487 ἔκδ. Α') μνημονεύων διὰ δύο λέξεων τῆς Κρυπτοφέρρης λέγει ὅτι «ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ἐτελεῖτο ἐνταῦθα ἡ λειτουργία ἑλληνιστί», ὡς ἐὰν μὴ ἐτελεῖτο καὶ σήμερον!

ἐν τῇ Μονῇ διάγοντες, ἀλλὰ καρδιναλίοι, διοριζόμενοι *συστατικοὶ* ἡγούμενοι ὑπὸ τοῦ Πάπα καὶ ἔχοντες ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῶν τὴν Μονὴν καὶ ὑπὲρ αὐτῆς ἐργαζόμενοι, οἷος ἦτο καὶ ὁ Βησσαρίων, ὁ πρῶτος *συστατικὸς* ἡγούμενος τῆς Μονῆς ταύτης. Ἐπὶ τῶν ἡγουμένων δὲ τούτων τὰ τῆς ἱερᾶς Μονῆς πολλαχῶς προστατευομένης ὑπὸ τῶν ἰσχυρῶν ἐν Ῥώμῃ καρδιναλίων προήχθησαν λαμπρῶς. Οὕτω τῷ 1497 δόγματι τοῦ Πάπα Κλήμεντος Η' συνέστη ἐν τῇ ἱερᾷ Μονῇ ἱερατικὴ σχολή, ἵνα σπουδάζωσιν ἐν αὐτῇ οἱ νεαροὶ τῶν Βασιλειανῶν γράμματα καὶ ἐπιστήμας καὶ τὰ τοῦ μοναστικοῦ βίου. Τῷ δὲ 1624 ἐπέτρεψεν ὁ Πάπας Οὐρβανὸς ὁ Η' ἵνα ἐν τῷ ἐν Ῥώμῃ ἀνωτέρῳ διδασκαλείῳ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων κατατάσσωνται ἀνά πᾶν ἔτος δύο σπουδασταὶ ἐκ τῆς Συνάξεως τοῦ ἁγίου Νείλου (Congregatio S. Nili), ὡς ἐκαλεῖτο συνήθως ὁ μοναχικὸς ὄμιλος τῆς Κρυπτοφέρρης. Τέλος δὲ τῷ 1635 ἱδρύθη ἐν Ῥώμῃ ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ καρδιναλίου Φραγκίσκου Βαρβερίνι, *συστατικοῦ* ἡγουμένου τῆς Μονῆς, ἀκαδημία ἰδιαιτέρα τῆς Κρυπτοφέρρης, ἐν ἣ ἑδιδάσκετο ἰδίως ἡ Θεολογία καὶ ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Φιλολογία ἢ Ἑλληνικὴ καὶ ἰδίως ἡ Ἑλληνικὴ Λειτουργικὴ¹ περὶ τὴν ἀκαδημίαν δὲ ταύτην συνέστη ἐν Ῥώμῃ ἰδία παροικία καλουμένη *παροικία* Κρυπτοφέρρης (Parœcia Cryptoferratae)¹ πολλοὶ δὲ διεκρίθησαν ἄνδρες τοῦ Βασιλειανοῦ τάγματος καὶ ἰδίως τῆς Κρυπτοφερρικῆς Συνάξεως, ὡς διευθύνται (*superiores*) καὶ καθηγηταὶ τῆς ἀκαδημείας ταύτης, διαπρέψαντες ἐπὶ σοφίᾳ, καταλιπόντες δὲ καὶ συγγράμματα σπουδαῖα. Ἄλλ' ἀτυχῶς βραχυχρόνιος, ἄγνωστον διὰ τί, ὑπῆρξεν ὁ βίος τῆς ἀκαδημείας ταύτης. Οὐχ ἤττον καθ' ὅλον τὸν ΙΖ' καὶ ΙΗ' αἰῶνα οἱ Κρυπτοφερρίται πατέρες μετὰ ζήλου ἀντείχοντο τῆς σπουδῆς τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων, καὶ ἡ ἱερὰ Μονὴ διετήρει πάντοτε τὸν ἑλληνικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα καὶ οἱ Πάπαι ἐφιλοτιμοῦντο διηνεκῶς νὰ ἐμπεδώσι τὴν αὐτονομίαν τῆς ἱερᾶς Μονῆς, ἐπικυροῦντες ἐπισήμως τὰ προνόμια τῆς Ἑλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως ἐν πᾶσιν.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος τὸ Κοινόβιον τῆς Κρυπτοφέρρης πολλὰ ὑπέστη ἀπὸ τῆς Γαλλικῆς εἰς τὴν Ἰταλίαν εἰσβολῆς, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος τούτου ἠνωρθώθησαν αὖθις τὰ πράγματα αὐτοῦ.

Κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ ΙΘ' αἰῶνος, τῷ 1835, ἕνεκα σφοδρῶν ἐρίδων μεταξὺ τῶν πατέρων τῆς Μονῆς ἐγερθεῖσων, ὀργισθεὶς ὁ Πάπας Γρηγόριος ὁ ΙΣ' ἀφῆρσε πολλὰ τῶν προνομίων τῆς ἱερᾶς Μονῆς καὶ ἐβουλεύσατο ἐπὶ μικρὸν νὰ καταλύσῃ παντελῶς τὸ Κοινόβιον. Καὶ τού-

του μὲν τοῦ βουλευμάτος ἀπετράπη συμβουλὴ τινων ἰσχυόντων παρ' αὐτῷ καρδιναλίων· ἀλλὰ τὰ προνόμια τοῦ Μοναστηρίου ἔμειναν περιορισμένα μέχρις οὗ ὁ τοῦ Γρηγορίου διάδοχος Πίος ὁ Θ' τὸ αὐτὸ ἔτος τῆς εἰς τὸν θρόνον τοῦ ἄκρου ἀρχιερέως ἀνόδου αὐτοῦ, τῷ 1847, ἀποκατέστησεν αὐτὰ κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀπεδόθη δὲ εἰς τὴν Μονὴν καὶ τὸ δικαίωμα τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἡγουμένου καὶ τῶν ἄλλων μοναστηριακῶν ἀρχῶν. Ὁ τὸν Πίον Θ' διαδεξάμενος, νῦν εὐκλεῶς τὸ τοῦ ἄκρου ἀρχιερέως ἀξίωμα κατέχων Πάπας Λέων ΙΓ', πολλὰ ἐπεδαψίλευσε δείγματα εὐνοίας εἰς τὴν Μονήν, ἐπ' αὐτοῦ δὲ τῷ 1882 ψήφω τῶν ἀδελφῶν τῆς Μονῆς ἐξελέγη ἡγούμενος αὐτῆς ὁ νῦν ἡγούμενος Ἀρσένιος Πελλεγρίνης, Ῥωμαῖος τὴν πατρίδα, ὅστις εὐθὺς μετὰ τὴν εἰς τὴν ἀρχὴν ταύτην ἀνάρρησιν αὐτοῦ εἰργάσθη πάσῃ δυνάμει ὑπὸ τῆς μεγίστης μερίδος τῶν πατέρων ὑποστηριζόμενος, ἵνα ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν Μονὴν ἀκέραια τὰ προνόμια αὐτῆς, ἰδίως ὡς πρὸς τὰ ἀφορῶντα τὴν Ἑλληνικὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱεροτελεστικὴν τάξιν καὶ ἐθιμοτυπίαν τὴν περιορισθεῖσαν ἐπὶ τοῦ Γρηγορίου ΙΣ' καὶ Πίου Θ'. Ἀποδοθέντων δὲ πάντων τούτων τῶν προνομίων, ἡ ἐπὶ τὸ Λατινικώτερον διαρρυθμισθεῖσα ἐσωτερικὴ διαίρεσις τοῦ ἱεροῦ ναοῦ, τοῦ καθιερωμένου τῆ Θεοτόκῳ, ἔλαβε τὴν προτέραν Ἑλληνικὴν αὐτοῦ μορφήν. Εἰκονοστάσιον (τέμπλον) ἐχώρισε πάλιν τὸν ναὸν ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου καὶ ἡ ὠραία Πύλη ἀνιδρύθη, καὶ τετράγωνος ἀγία Τράπεζα μαρμαρίνη ἰδρύθη ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἱεροῦ θυσιαστηρίου ἐν τῇ προηγουμένη θέσει καὶ ἐπὶ τοῦ εἰκονοστασίου ἐτοποθετήθη αὐθις ἡ ἱερὰ ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ τοῦ ἱεροτάτου ἰδρυθεῖσα, κατὰ τὴν ἐν τῇ Μονῇ παράδοσιν, εἰκὼν Θεομήτορος, ἡ ὑπὸ τοῦ Πάπα Γρηγορίου τοῦ Θ' (1227-1247 μ. Χ.) τῆ ἱερᾶ Μονῆ δωρηθεῖσα καὶ ἐπὶ τῆς ὠραίας Πύλης ἐπὶ τοῦ πρὸς τὸ ἱερὸν ἐστραμμένης πλευρᾶς τοῦ ἱεροῦ ἐγράφη Ἑλληνιστί :

« Διαταγὴ τοῦ ἄκρου ἀρχιερέως — Λέοντος γ' πάπα Ῥώμης — τῶν Ἑλληνικῶν ἱερῶν ἐπανορθωθέντων θεομῶν, — ἐν ἔτει τοῦ κόσμου ζιτθ' — τῆς ἀγίας δὲ θύρας ἀνοικθείσης — καινοῦ τοῦ βήματος ἀνεγερθέντος — Ἀρσένιος β' ὁ ἡγούμενος — τὴν τράπεζαν καθιέρωσε — τῇ ιδ' τοῦ Σεπτεμβρίου ζιτςά ».

Ἄλλ' ἤδη καιρὸς νὰ ἐκθέσωμεν τὰ κατὰ τὴν ἱερὰν Μονήν, ὡς ἔχουσι νῦν ταῦτα, ἐξ ὧν κατὰ τὰς δύο (προπέρυσιν καὶ πέρυσιν) εἰς αὐτὴν ἐπισκέψεις ἡμῶν εἶδομεν καὶ ἠκούσαμεν καὶ ἐξ ὧν καθόλου ἐλάβομεν ἐντυπώσεις.

Ἡ καθόλου ἐκκλησιαστικὴ καὶ ἱεροτελεστικὴ τάξις ἡ ἐπικρατοῦσα ἐν τῇ ἱερᾶ Μονῇ εἶναι οἷα καὶ ἡ ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς μοναστηρίοις, ἰδίως

τοῖς τοῦ Ἄθω· ἀλλ' ὁ μοναστικὸς βίος εἶναι πρακτικώτερος, καταναλισκόμενος κατὰ μέγα μέρος καὶ εἰς τὴν σπουδὴν καὶ τὴν καλλιέργειαν τῶν γραμμάτων, ὁμοιάζων πρὸς τὸν βίον ἐκείνων ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς μοναστηρίων, ἅτινα ἔχουσι θεολογικὰς ἢ ἱερατικὰς σχολὰς ὡς λ. χ. ἡ ἐν Χάλκῃ ἱερὰ Μονὴ τῆς Ἀγίας Τριάδος.

Ὁ βίος τῶν πατέρων τῆς ἱερᾶς Μονῆς τῆς Κρυπτοφέρρης διανέμεται μεταξὺ ἐργασίας ἀφιερουμένης εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὑπηρεσίαν τῶν τῆς Μονῆς, καὶ ἐργασίας ἐκπαιδευτικῆς καὶ φιλολογικῆς. Πάντες οἱ πατέρες εἰσὶν ἄνδρες λόγιοι καὶ γνώσται τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἰδίως δὲ οἱ ἐκ Σικελίας, ἐκ τῆς ἐν Σικελίᾳ δηλονότι «χώρας τῶν Ἑλλήνων (Piana de' Graeci)» τῆς ἐπτάωρον τοῦ Πανόρμου κειμένης ἐπαρχίας, καταγόμενοι ἔχουσι καὶ προφορὰν ἑλληνικωτάτην. Οἱ Σικελιώται οὗτοι εἶναι καταγωγῆς Ἡπειροαλβανικῆς, ἀπόγονοι τῶν κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα ἰδίως ἀπὸ Ἡπείρου καὶ Ἀλβανίας εἰς τὴν κάτω Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν μεταναστευσάντων, καὶ διατηροῦσι μετὰ φανατικῆς ἀφοσιώσεως τὰ τῆς Ἑλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἱεροτελεστικῆς τάξεως ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ αὐτῶν, χρώμενοι τῇ Ἑλληνικῇ ἐν αὐτῇ καὶ κατὰ τὰ ἄλλα Ἑλληνίζοντες ἐν πᾶσι, πλὴν τῆς ἐν τῷ Συμβόλῳ τῆς Πίστεως προσθήκης καὶ τῆς εἰς τὸν Πάπαν κατὰ τὴν ἔνοιαν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ὑποταγῆς. Οἱ ἱερεῖς τῶν Σικελιωτῶν Ἀλθανοελλήνων τούτων, τῶν λαλούντων Ἀλβανιστί, ἔχουσι περιβολὴν οἷαν οἱ τῆς Ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, γενειῶσι δὲ καὶ κομῶσιν ὡσπερ οὗτοι. Ἐκ τούτων λοιπὸν τῶν Σικελιωτῶν Ἑλληνοαλβανῶν κατάγονται καὶ οἱ πολλοὶ τῶν ἐν Κρυπτοφέρρῃ πατέρων, οἱ μετὰ τὸν Ῥωμαῖον ἡγούμενον Ἀρσένιον ὀνομαστότατοι ἐν τῇ ἱερᾶ Μονῇ, οἱ πατέρες Νεῖλος, Βασίλειος, Σωφρόνιος, Σάββας καὶ ἄλλοι. Ὁ ἀριθμὸς τῶν πατέρων δὲν ὑπερβαίνει τοὺς 25-30, προστιθεμένου δὲ εἰς αὐτοὺς καὶ τῶν 15-20 νεαρῶν δοκίμων (novitii), οἵτινες εἶναι καὶ ἱεροσπουδασταί, ὁ ὄλος πληθυσμὸς τῶν μοναστῶν δὲν ὑπερβαίνει τοὺς 45-50. Ἡ περιβολὴ τῶν μοναχῶν ἐντὸς μὲν τοῦ ἱεροῦ Ναοῦ εἶναι ἡ Ἑλληνικὴ ἢ παρεμφερὴς πρὸς τὴν Λατινικὴν, ἀλλ' ἐν τῇ ἱεροτελεσίᾳ εἶναι ἐν πᾶσιν οἷα ἡ Ἑλληνικὴ. Ὁ καθολικὸς ναὸς τῆς ἱερᾶς Μονῆς εἶναι, ὡς εἶρηται, ἀφιερωμένος εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον, ταύτης δὲ ἡ ἐν τῷ μεγάλῳ εἰκονοστασίῳ εἰκὼν, ἡ ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ ἱστορηθεῖσα, ἡ καλυπτομένη πάντοτε διὰ παραπετάσματος, ἀποκαλύπτεται ἐν πάσῃ ἱερᾷ ἀκολουθίᾳ, αἰρομένου τοῦ παραπετάσματος. Αἱ ὠραι τῆς ἱερᾶς ἀκολουθίας εἶναι ὡς συνήθως ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς Μοναῖς. Εἰς τὰς 2-3 μετὰ τὸ

μεσονύκτιον ψάλλεται ἡ ἀκολουθία ἡ μεσονύκτιος καὶ ἡ τοῦ Ὁρθρου μετὰ τῆς ἀκολουθίας τῶν Ὁρῶν πλὴν τῆς ἐνάτης ὥρας, καὶ εἶτα περὶ τὰς 4-5 π. μ. γινομένης ἀπολύσεως καὶ διακοπῆς, ἡ ἀκολουθία τῆς ἱερᾶς λειτουργίας ἄρχεται περὶ τὰς 9 π. μ. διαρκούσα μέχρι 11· ἡ τῆς ἐνάτης ὥρας καὶ τοῦ ἑσπερινοῦ ἀκολουθία ψάλλεται, ὡς παρ' ἡμῖν, περὶ τὴν δειλὴν, ἡ δὲ τοῦ Ἀποδείπνου ἀνάγνωσις γίνεται μετὰ τὸ δεῖπνον περὶ τὴν 8-9 π. μ. Ψάλλονται δὲ καὶ ἀκολουθίαι ἐν μελωδίᾳ ἐκκλησιαστικῇ, ἣν οἱ πατέρες τῆς ἱερᾶς Μονῆς θεωροῦσιν ἀρχαιοτάτην, ἀλλ' ἤτις, ὡς μοι φαίνεται, εἶναι μᾶλλον παρεμφερῆς πρὸς τὴν ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ εἰθισμένην. Ἐν ἀντιθέσει δὲ πρὸς τὰ παρ' ἡμῖν γινόμενα, πολλάκις οἱ ψαλμοί, καὶ αὐτὸς ὁ προοιμιακός, ψάλλονται καὶ δὴ ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν χορῶν ὁμοῦ ψαλλόντων. Ψάλλεται δὲ σχεδὸν πάντοτε καὶ τὸ Πάτερ ἡμῶν μετὰ τὸν Τρισάγιον. Πάντοτε δὲ μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Τρισαγίου, τοῦ Δόξα πατρί, Παναγία τριάς, καὶ ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου Κύριε ἐλέησον γ', (ἐν Κρυπτοφέρρῃ λέγεται ἕνεκεν τῆς δόξης τοῦ ὀνόματός σου Κύριε ἐλέησον) ψάλλεται τὸ Πάτερ ἡμῶν. Ἐν τῷ ἑσπερινῷ οἱ αἶνοι ψάλλονται ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν χορῶν ὡς καὶ τὰ ἀπόστιχα καὶ αἱ πρὸ τῶν ἀποστίχων λιταί.

Ἡ ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου ψάλλεται ὡς ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς μοναστηρίοις, τοῦ Κανόνος τῆς ἡμέρας ψαλλομένου, οὐχὶ ἀναγιγνωσκόμενου, καὶ τῶν Καταβασίων δὲ ψαλλομένων μετὰ τοῦ Κανόνος, οὐχὶ ἰδιαιτέρως (ὡς τοῦτο γίνεται καὶ ἐν ταῖς Μοναῖς τοῦ Ἄθω). Ψάλλονται δὲ ὁ Κανὼν καὶ αἱ Καταβασίαι ἐν μελωδίᾳ οὐχὶ πολὺ ἀπεχούση τῆς παρ' ἡμῖν. Ἡ ἱερὰ Λειτουργία ψάλλεται καὶ τελεῖται ὡς παρ' ἡμῖν. Ἐν ταύτῃ δὲ ὡς καὶ ἐν πάσῃ τῇ ἄλλῃ πανηγυρικῇ ἀκολουθίᾳ οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ ἱεροδιάκονοι καὶ ἀναγνώσται περιβάλλονται στολὴν κατὰ τὰ ἡμέτερα, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ θυμίασις γίνεται ὅπως παρ' ἡμῖν διὰ θυμιατηρίων ὁμοίων πρὸς τὰ ἡμέτερα. Ψαλλομένου τοῦ μεγάλου ἑσπερινοῦ κατὰ τὰς ἑορτὰς καὶ τὰς πανηγύρεις, χοροστατοῦντος μετὰ μανδύα τοῦ ἀγίου καθηγουμένου, δύο ἱεροδιάκονοι συνήθως περιέρχονται θυμιῶντες, τοῦτο δὲ γίνεται καὶ κατὰ τὴν ἑωθινήν ἀκολουθίαν ὡσάκις λειτουργεῖ ὁ ἅγιος Ἡγούμενος. Πρὸ τῆς ἱερᾶς Λειτουργίας ὁ ἅγιος Ἡγούμενος περιβάλλεται τὴν λειτουργικὴν ἡγουμενικὴν στολὴν ὁμοίαν πρὸς τὴν τοῦ Ἀρχιερέως, ἱστάμενος ἐπὶ τοῦ θρόνου ἐκτὸς τοῦ ἱεροῦ, βοηθούτων ἐν τῇ περιβολῇ τῶν ἱερῶν διακόνων καὶ φθεγγομένων μεγαλοφώνως τὰς Δαυιδικὰς ῥήσεις ἐπὶ ἐκάστου τῶν ἱερῶν ἀμφίων, καὶ τῆς μίτρας καὶ τῆς βίβλου, κατὰ τὰ

παρ' ἡμῶν ἐπὶ τῆς περιβολῆς τῶν ἀρχιερέων γινόμενα (μόνον ὠμοφόριον δὲν περιβάλλεται ὁ ἅγιος Ἡγούμενος). Ἡ θεία λειτουργία τελεῖται ἀπαρμυλάκτως ὡς παρ' ἡμῖν, κατὰ τυπικὸν ἀρχαῖον ἰσχύον καὶ ἐν ταύτῃ καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἱεραῖς ἀκολουθίαις, καὶ ἀναγόμενον εἰς τὸν Ι' αἰῶνα. Φήμη καὶ πολυχρονισμὸς πρὸ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Ἀποστόλου δὲν ψάλλεται· ὁ δὲ Ἀπόστολος ὡς καὶ τὸ Ἱερὸν Εὐαγγέλιον ἀναγιγνώσκονται πρῶτον Ἑλληνιστί, εἶτα δὲ καὶ Λατινιστί· εἶναι δὲ τοῦτο τὸ μόνον Λατινικὸν ἀνάγνωσμα ἐν ἀπάσῃ τῇ τάξει τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν.

Ἐν τῇ μεγάλῃ εἰσόδῳ τῶν ἀγίων ὁ ἅγιος Ἡγούμενος εὐχεται οὕτω ὑπὲρ τῶν ζώντων:

«Τοῦ ἄκρου Ἀρχιερέως ἡμῶν Λέοντος καὶ πάσης τῆς ἐν Χριστῷ Ἀδελφότητος τῶν ἐπιτρόπων καὶ συνδρομητῶν τῆς σεβασμίας Μονῆς ταύτης, τῶν ἐλεούτων καὶ διακονούντων ἐν αὐτῇ τῶν συνελθόντων ἐν τῇ ἱερᾷ πανηγύρει ταύτῃ καὶ ὑπὲρ ὧν ἡ μυσταγωγία αὐτῆ τελεῖται μνησθεῖ Κύριος ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν Οὐρανῶν (οὐχὶ ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ, ὡς παρ' ἡμῖν συνήθως)».

Ἐπὲρ δὲ τῶν κεκοιμημένων ὡς ἐξῆς:

«Τῶν μακαρίων καὶ ἀειμνήστων κειτόρων τῆς ἀγίας Μονῆς ταύτης, τῶν γονέων ἡμῶν καὶ διδασκάλων, τῶν ἀειμνήστων προκατόχων καὶ ἀδελφῶν ἡμῶν, καὶ πάντων τῶν ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου κεκοιμημένων πατέρων καὶ ἀδελφῶν ἡμῶν τῶν ἐνθάδε καὶ ἀπανταχοῦ, μνησθεῖ Κύριος ὁ Θεὸς ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν Οὐρανῶν».

Ἡ φήμη τοῦ ἄκρου ἀρχιερέως ἡ φωνουμένη μετὰ τὸ Ἄξιον ἐστὶν καὶ Ἐν πρώτοις μνήσθητι κτλ., ἡ ἐπικρατούσα, ὡς λέγουσιν οἱ Κρυπτοφερρίται πατέρες, ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀπὸ τῆς 4ης Οἰκουμενικῆς Συνόδου, καὶ συνωδᾷ ταῖς διατάξεις αὐτῆς, ἔχει οὕτω:

Τοῦ μακαριωτάτου, παναγιωτάτου καὶ θεοπροβλήτου ἐπισκόπου τῆς ἀγιωτάτης πόλεως πρεσβυτέρας Ῥώμης, προέδρου τῶν ὑπερίμων καὶ ἐξάρχου Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς καὶ ποιμενάρχου πάσης Οἰκουμένης, ἡμῶν δὲ πατρὸς καὶ ἱεράρχου καὶ προστάτου τῆς ἀγίας Μονῆς, πολλὰ τὰ ἔτη.

Ἐννοεῖται ὅτι τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως καὶ ἐν τῇ ἱερᾷ λειτουργίᾳ καὶ ἐν πάσῃ ἄλλῃ ἀκολουθίᾳ ἀναγιγνώσκεται μετὰ τῆς προσθήκης «καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ».

Προσθετέον εἰς ταῦτα ὅτι κατὰ τὰς μεγάλας ἑορτὰς καὶ πανηγύρεις ὡς λ. χ. κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ κτίτορος τῆς Μονῆς ἀγίου Νείλου (13 Σεπτεμβρίου) γίνεται καὶ ἀγρυπνία ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ. Καθόλου δὲ παρὰ-

τηρητέον ὅτι οἱ πατέρες τῆς ἱερᾶς Μονῆς κήδονται καὶ ἐπιμελοῦνται πολὺ τῆς διατηρήσεως τοῦ ἀρχαίου καθεστώτος ἐν ταῖς ἀκολουθίαις καὶ ταῖς ἱεροτελεστίαις. Δύο ὑπάρχουσι ἐν τῇ Μονῇ χειρόγραφα τυπικᾶ ἀρχαῖα τοῦ 10 καὶ 12 αἰῶνος. Ἄλλ' ὁ ἀρχαίζων ἔλλογιμώτατος πατὴρ Βασίλειος, καθηγητὴς τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων, δὲν εἶναι εὐχαριστήμενος μὲ αὐτὰ καὶ ζητεῖ νὰ εὕρῃ ἀρχαιότερον ἔτι τυπικὸν τῆς Ἐκκλησίας καὶ διὰ τῶν μελετῶν αὐτοῦ ἀνεκάλυψε τὰ κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ κρατοῦσαν τῶν ἀκολουθιῶν τάξιν, καθορίζων τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἡ μοναστηριακὴ ἀκολουθία ἐχωρίσθη ἀπὸ τῆς ἐν ταῖς πόλεσιν ἐν τῷ χωρισμῷ δὲ τούτῳ εὕρισκει καὶ τινὰς διαφορὰς ὑφισταμένας μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς καὶ τῆς Λατινικῆς ἀκολουθίας.

Ἀποκλειστικῆ χρῆσις τῆς Ἑλληνικῆς γίνεται καὶ ἐν τῇ κοινῇ τραπέζῃ τοῦ δείπνου τῆς ἱερᾶς Μονῆς, ἐν ἣ πάντες οἱ πατέρες καὶ οἱ σπουδάζοντες δόκιμοι ἐσθίουσιν ὁμοῦ· ἐνταῦθα ἢ τε μικρὰ εὐχὴ τῆς τραπέζης ἢ ἀπαγγελλομένη ὑπὸ τινος τῶν πατέρων καὶ ἡ εὐλογία ἢ ὑπὸ τοῦ ἀγίου ἡγουμένου προφερομένη γίνονται Ἑλληνιστί. Διαρκούσης δὲ τῆς τραπέζης κατὰ ἔθιμον κρατοῦν ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς μοναῖς καὶ ἔχον πιθανῶς ἀρχὴν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων Ῥωμαίων (ἐν τοῖς συμποσίοις τῶν Ῥωμαίων τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων παῖς καλῶς ἡσκημένος ἀπήγγελλε τραγῳδίας, τὸ δ' ἔθιμον παρέλαβον καὶ οἱ Ἕλληνας) παῖς ἀφ' ὑψηλοῦ βήματος ἀναγινώσκει διήγησιν τινὰ ἢ λόγον διδακτικόν.

Ἄλλὰ καὶ ἐν τῇ ζωγραφικῇ ἢ ἀγιογραφίᾳ τῆς ἱερᾶς Μονῆς κρατεῖ Ἑλληνικὴ βυζαντινὴ τέχνη ἀκραιφνής. Καὶ περιερχόμενός τις τὰς εὐρείας στοὰς τῆς ἱερᾶς Μονῆς εὕρισκται ἐν πινακοθήκῃ, οὕτως εἰπεῖν, ἀγίων Πατέρων τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Καὶ τὰ ὀνόματα δὲ τῶν ἀγίων εἰσὶ πάντα γεγραμμένα Ἑλληνιστί ἐν καλλιγραφίᾳ βυζαντινῇ (τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν δεῖνος, τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν δεῖνος). Λατινικαὶ ἐπιγραφαὶ ἢ γράμματα Λατινικὸν δὲν φαίνεται σχεδὸν οὐδαμοῦ. Περιττὸν δὲ νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ κυρία ἐκκλησιαστικὴ βιβλιοθήκη τῆς ἱερᾶς Μονῆς εἶναι ἀκραιφνῶς Ἑλληνικὴ, συγκειμένη ἐκ μηνιαίων, τριημερίων, πεντηκοσταρίων, εὐαγγελίων, συναξαρίων χειρογράφων τῶν πλείστων, πάντων Ἑλληνικῶν.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ λόγος περὶ βιβλίων, ἃς εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ καὶ περὶ τῆς βιβλιοθήκης τῆς ἱερᾶς Μονῆς τῆς Κρυπτοφέρρης. Ἡ βιβλιοθήκη αὕτη εἶναι μία τῶν ἀρχαιοτάτων καὶ πλουσιωτάτων εἰς χειρόγραφα Ἑλληνικῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλιοθηκῶν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, κατὰ

ἀξιοσημείωτον σύμπτωσιν ἰδρυμένη ἐπὶ τοῦ τόπου ἐκείνου, ἔνθα ἦτο μία τῶν πλουσιωτάτων βιβλιοθηκῶν τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἢ τοῦ Μ. Τυλλίου Κικέρωνος. Ἰδρυτὴς αὐτῆς ὑπῆρξεν αὐτὸς ὁ κτίτωρ τῆς ἱερᾶς Μονῆς ὄσιος Νεῖλος· ἠϋξήθη δὲ ἡ βιβλιοθήκη καὶ διὰ τῶν βιβλίων, τὰ ὅποια οἱ Βασιλιανοὶ μοναχοὶ οἱ πανταχόθεν ἐκ τῆς Καλαβρίας καὶ Σικελίας καὶ ἄλλων Ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ δὴ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐρχόμενοι εἰς τὴν ἱερὰν Μονὴν μεθ' ἑαυτῶν ἐκόμιζον. Ἄλλ' ἐγράφησαν καὶ πλείστα ἐν αὐτῇ τῇ ἱερᾷ Μονῇ ὑπὸ τῶν ἐν αὐτῇ πατέρων ἐν καλλιγραφίᾳ ἰδιαζούσῃ, Κρυπτοφερρικῇ, ἧς τὴν ἀρχὴν ὁ πατὴρ Ἀντώνιος ὁ Ῥόκκιος ἀνάγει εἰς τὴν Καλαβροσικελιωτικὴν βυζαντινὴν καλλιγραφίαν. Ἡ βιβλιοθήκη τῆς ἱερᾶς Μονῆς ἠϋξήθη ἔτι μᾶλλον ἐπὶ τοῦ Βησσαρίωνος καὶ διὰ τοῦ Βησσαρίωνος· τότε δὲ πρῶτον ἐγένετο ὡς φαίνεται καὶ ὀργανικὴ κατάταξις ἦτοι ταξιόμησις τῶν βιβλίων καὶ κατὰ διαταγὴν τοῦ καρδινάλιου κατηρτίσθη καὶ εὐρετήριον. Μετὰ τῆς βιβλιοθήκης δὲ τῆς Μονῆς ἠνώθη καὶ ἡ πλουσία βιβλιοθήκη τοῦ Ἑλληνοσ καρδινάλιου, ἐξαιρουμένου τοῦ μέρους αὐτῆς τοῦ κομισθέντος εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς Βενετίας. Τὰ δὲ ὑπάρχοντα νῦν κατὰ χιλιάδας χειρόγραφα, καλῶς ταξινομημένα, διαιροῦνται κατὰ μὲν τὸ περιεχόμενον αὐτῶν εἰς Κώδικας βιβλικούς ἦτοι τῆς Βίβλου, κώδ. πατρολογικούς (τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας), κώδ. τῆς ἱερᾶς ἱστορίας, κώδ. ἠθικούς (περὶ ἠθικῆς πραγματευομένους), κώδ. λειτουργικούς, κώδ. ὕμνικούς (ἦτοι κ. ὕμνογράφων ὧν τινὲς εἶναι καὶ Κρυπτοφερρίται πατέρες, ὡς ὁ ὕμνογράφος Βαρθολομαῖος), κώδ. μελουργικούς καὶ κώδ. φιλολογικούς καὶ συμμίκτους· κατὰ δὲ τὴν προέλευσιν κατατάσσονται ὑπὸ τοῦ πατρὸς Ἀντωνίου Ῥοκκίου εἰς Ἰταλο-Ἑλληνικά, ἦτοι Βυζαντινά, Καλαβρο-Σικελικά, Ἀνατολικά (ἦτοι τὰ ἐξ Ἀνατολῆς, ἰδίως ἐκ Κωνσταντινουπόλεως προερχόμενα) καὶ τὰ Κρυπτοφερρικά, ἦτοι τὰ ὑπὸ Κρυπτοφερριτῶν πατέρων ἐν Κρυπτοφερρικῇ καλλιγραφίᾳ γεγραμμένα. Ἐκ τῶν εἰρημένων δὲ νοεῖται σαφῶς ὅτι ἡ βιβλιοθήκη αὕτη εἶναι ἐνδιαίτημα καὶ σχολεῖον κάλλιστον εἰς Ἕλληνας ἐρευνητὰς καὶ ἰδίᾳ εἰς θεολόγους.

Ἐκ πάντων τῶν εἰρημένων ἐξάγεται ὅτι ἡ ἱερὰ Μονὴ τῆς Κρυπτοφέρρης ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν καὶ ὑπάρχει νῦν ἔτι σταθμὸς ἀξιοσημείωτος καὶ σπουδαιότατος παιδείσεως Ἑλληνικῆς καὶ καλλιτεχνίας Ἑλληνικῶν γραμμάτων. Εἶναι δὲ ἀπεριόριστος ἡ ἀφοσίωσις τῶν ἐν αὐτῇ πατέρων εἰς τὸ Ἑλληνικὸν αὐτῶν (οὐχὶ Γραικικὸν) καθεστῶς καὶ τοὺς Ἑλληνικοὺς θεσμούς. Ἄξιον δὲ σημειώσεως ἐνταῦθα καὶ τόδε: ὅτι οἱ πατέρες

τῆς ἱεραῆς Μονῆς τῆς Κρυπτοφέρρης, ὄντες πιστοὶ εἰς τὴν ἔνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν τὴν γενομένην διὰ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου καὶ εἶτα ἀποκηρυχθεῖσαν ἐν Ἀνατολῇ, μένουσιν οὐχ ἥττον πιστοὶ καὶ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν αὐτῶν καταγωγὴν καὶ ιδιότητα, φρονοῦντες, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα ἰδίως τῶν πρωτείων τοῦ Πάπα, ὅτι τοῦτο ἀνεγνωρίζεν ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία πρὸ τοῦ σχίσματος καὶ ὅτι οὐδὲν αὐτοὶ νεωτερίζουσιν ὡς πρὸς τοῦτο. Σημειωτέον δὲ ὅτι τὰς περὶ τοῦ ζητήματος τούτου γνώμας καὶ ἰσχυρισμοὺς αὐτῶν στηρίζουσιν οἱ Κρυπτοφερρίται πατέρες πάντοτε ἐπὶ ῥήσεων καὶ γνώμων τῶν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας Ἑλλήνων πατέρων. Οὕτω κατὰ τὸν χρόνον τῆς τελευταίας μεγάλης κατὰ τοὺς Δυτικούς Οἰκουμενικῆς Συνόδου τοῦ Βατικανοῦ ὁ Κρυπτοφερρίτης Βασιλειανὸς πατὴρ Ἰωσήφ Κοζζαλούζις ἐξέδωκε πραγματείαν ὑποστηρίζουσαν τὰς περὶ ὑπεράτης ἐξουσίας τοῦ Πάπα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ θεωρίας ἀρνούμενος τὰ ἐπιχειρήματα ἐκ τῶν Ἑλλήνων πατέρων τῆς Ἀνατολῆς καὶ μόνον ἐκ τούτων, ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους. Ἡ πραγματεία ἐπιγράφεται «*De Romani Pontificis auctoritate disciplinari testimoniiis Ecclesiae Graecae comprobata disquisitio Josephi Cozza-Luzzi, monachi ordinis sancti Basilii Magni Romae, 1870*».

Νῦν δὲ συγγράφας προτίθεται νὰ ἐκδώσῃ καὶ ὁ πατὴρ Νεῖλος, εἰς τῶν ἐπιφανεστάτων Κρυπτοφερριτῶν, πραγματείαν περὶ τοῦ πατριάρχου Φωτίου, κρίνων τὰ κατ' αὐτὸν κατὰ τὰς ἐπικρατούσας ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ γνώμας, ἀλλὰ τὰ ἐπιχειρήματα πάντα ἀρνούμενος ἐκ πατέρων Ἑλλήνων, καὶ μόνον Ἑλλήνων. Τὸ τοιοῦτον οἱ Κρυπτοφερρίται πατέρες δὲν ποιοῦσιν ἀπλῶς ἵνα φαίνωνται ὡς διὰ τῶν ἰδίων ὄπλων τῶν ἀρχαιοτέρων πατέρων τῆς Ἀνατολῆς καταπολεμοῦντες τὰς ἀξιώσεις τῶν νεωτέρων, ἀλλ' ἀξιοῦντες ἅμα ὅτι εἰσὶν Ἀνατολικοὶ καὶ ὅτι κρίνουσι καὶ λαλοῦσιν ὡς Ἀνατολικοὶ καὶ ἐν ὀνόματι τῆς ἀρχαίας Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Καὶ ὡς ἀπέναντι τῆς Ἀνατολῆς ἐπὶ τοιούτων ἀξιώσεων στηριζόμενοι συνηγοροῦσιν ὑπὲρ τῶν ἀξιώσεων τῆς Δύσεως, οὕτω στερρῶς ἀπέναντι τῆς Δύσεως ἐμμένουσιν ἐν τῇ Ἀνατολικῇ αὐτῶν ιδιότητι καὶ ἀμύνονται γενναίως ὑπὲρ τῆς ἀκεραίας διατηρήσεως τῶν Ἑλληνικῶν θεσμῶν τῆς Μονῆς αὐτῶν, τὰ πάντα ἐν αὐτῇ καὶ ἐν τῇ γλώσσῃ καὶ ἐν ταῖς ἱερουργίαις καὶ ἐν πάσῃ τῇ ἐκκλησιαστικῇ τάξει θελοντες Ἑλληνικὰ καὶ ἀνθιστάμενοι κρατερῶς καθ' οἵασδήποτε νεωτεριστικῆς ἀποπειρας, ὡς ἔπραξαν ἐναντίον τῶν ἐπὶ τῶν Παπῶν Γρηγορίου ΙΣ' καὶ Πίου Θ' νεωτερισμῶν, δι' ὧν ἡ ἱερουργία λατινικώτερον ἐλάμβανε τύπον,

ἀρθέντος τοῦ χωρισμοῦ τοῦ βήματος ἀπὸ τοῦ καθολικοῦ καὶ τῆς ὠραίας πύλης κλεισθείσης· ὅποτε δὲ διὰ τῶν ἐπιμόνων ἐνεργειῶν τοῦ νῦν καθηγουμένου πανοσιολογιώτατου Ἀρσενίου Β' καὶ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ Κρυπτοφερριτῶν κατελύθησαν ἐπὶ τοῦ Λέοντος ΙΓ' οἱ νεωτερισμοὶ καὶ ἐπανῆλθε τὸ πρῶην καθεστῶς, θριαμβευτικῶς ἀνέγραψεν ὁ ἡγούμενος Ἀρσένιος ἐπὶ τοῦ εἰκονοστασίου τοῦ ἱεροῦ βήματος Ἑλληνιστί, καθὰ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται, τὸ γεγονός «τῆς ἐπανορθώσεως τῶν Ἑλληνικῶν ἱερῶν θεσμῶν» καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ εἰκονοστασίου καὶ τῆς ὠραίας πύλης, καὶ τῆς ἀνεγέρσεως καινοῦ βήματος» καὶ καθιερώσεως τῆς «ἱεραῆς τραπέζης». Σημειωτέον δὲ ὅτι οἱ Κρυπτοφερρίται πατέρες ἀμύνονται κρατερῶς ὑπὲρ τῶν ἱερῶν Ἑλληνικῶν θεσμῶν αὐτῶν ἐναντίον πολεμιῶν ἰσχυρῶν, τῶν ἄγαν λατινιζόντων ἐν τῇ Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἡ πρὸς πάτρια καὶ τοὺς ἱεροὺς ἑλληνικοὺς θεσμοὺς προσήλωσις αὐτῶν προβαίνει μέχρι τοσούτου, ὥστε ὡς οἱ ἐν ταῖς ἱεραῖς Μοναῖς τοῦ Ἄθω καὶ ἐν ἄλλοις ἑλληνικοῖς μοναστηρίοις πατέρες, μνημονεύουσι καὶ οὗτοι ἐν ταῖς δεήσεσι τῶν «εὐσεβῶν καὶ θεοφυλάκτων βασιλέων ἡμῶν», τῶν ἰδεωδῶν δηλονότι βασιλέων τοῦ Βυζαντίου, ἀκολουθοῦντες ἔτι νῦν τῇ βυζαντινῇ παραδόσει.

Ἄλλὰ δὲν εἶναι ἀπλῶς ἀκριβεῖς τηρηταὶ τῶν παραδόσεων τῶν παλαιῶν, ἀλλ' ἐπιμελοῦνται καὶ νῦν ἔτι μετὰ ζήλου τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τῆς Ἑλληνικῆς παιδείσεως, παρακολουθοῦντες ἐγγύθεν καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς ἐθνικὴν παιδείαν. Ἀναγινώσκουσι, μελετῶσι καὶ κρατοῦσιν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ ἐκπαιδευτικὰ νομοσχέδια τοῦ ὑπουργοῦ κ. Α. Εὐταξία, τιμῶσι καὶ θαυμάζουσι τὸν Κωνσταντῖνον Κόντον ὡς μέγαν φιλόλογον καὶ διδάσκαλον τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων, καὶ διδακτικοῖς ἔτι βιβλίοις ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν Ἑλληνικῶν χρῶνται Ἑλληνικοῖς, Γραμματικῇ Κυριακοπούλου καὶ Συντακτικῇ Ζηκίδου, καὶ τῆς καθ' ἡμᾶς νεοελληνικῆς φιλολογίας εἰσὶν οὐκ ἀδαεῖς. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἡγούμενος τῆς Μονῆς Κρυπτοφέρρης ἔχει τὸ ἐπισκεπτήριον αὐτοῦ Ἑλληνιστί γεγραμμένον «Ἀρσένιος ἡγούμενος τῆς ἱεραῆς Μονῆς τῆς Κρυπτοφέρρης». Τέλος οἱ Βασιλειανοὶ πατέρες τῆς Κρυπτοφέρρης ἔχουσι καὶ τὴν μεγάλην αὐτῶν Ἰδέαν. Εἶναι δὲ αὕτη ὅτι θεωροῦσι τὸ τάγμα αὐτῶν ὡς καὶ τὴν συναξιν τῶν Κρυπτοφερριτῶν θεῶθεν προωρισμένην εἰς τὸ ἔργον τῆς ἐνώσεως τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας· φρονοῦσιν ὅτι ἡ ἱερά Μονὴ αὕτη προνοῖα τινὶ Θεοῦ ἰδρῦθη καὶ διετηρήθη μέχρι νῦν μόνον αὕτη,

ἐνῶ πάντων τῶν ἄλλων Ἑλληνικῶν μοναστηρίων ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ῥώμης ὑπαρχόντων ἰδρυμένων ποτὲ οὐδὲ τὰ ὀνόματα ἐζήσαν, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς δεσμὸς ἐν μέλλοντί ποτε χρόνῳ μεταξὺ τῆς Ῥωμαϊκῆς καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας («*Neque eo minor in nostros Dei cura est, eaque fuit, ut cum illis temporibus, plurima quoque et extra et intra Romam Graecorum monasteria reperiuntur, quorum hodie ne nomine quidem, aut vix ista historiae supersint, hoc unum Cryptoferratense adhuc superstes sit, atque adeo ut, multorum sententia, unum e cunctis, quibus Ecclesiae Romanae Graeca rursus colligari possit, vinculum futurum esse videatur*»). D. Antonii Rocchii de Cenobio Cryptoferratensi). Τὴν ἔνωσιν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐννοοῦσιν οὐχὶ ὑπὸ ἔννοιαν Λατινικὴν προσηλυτιστικὴν, ὡς τὰ λοιπὰ τάγματα, ἀλλὰ ὑπὸ ἔννοιαν ἐκκλησιαστικὴν καθολικὴν, ἔνωσιν ἐν τῇ καθολικῇ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ, ἀναγνωρίζομένης καὶ νῦν τῆς ὑπὸ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἀνέκαθεν πρὸ τοῦ σχίσματος ἀναγνωρίζομένης ἀρχῆς τῶν τοῦ Πάπα πρωτείων. Τὴν τοιαύτην ἔνωσιν θεωροῦσιν ὠφελιμωτάτην εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν εἴπερ ποτὲ νῦν, ὅποτε ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ μετ' αὐτοῦ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία καταπολεμεῖται σφοδρῶς ὑπὸ τοῦ Σλαυισμοῦ καὶ ἐλαττοῦται διηνεκῶς ἐν τῷ κράτει αὐτῆς. Ἐπιδιώκουσι τὸ κράτος τοῦ Παπισμοῦ καὶ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀπηλλαγμένον παντὸς Λατινισμοῦ. Ἐννοοῦσιν ἵνα ὁ καθολικισμὸς κατασταθῇ ἐν Ἀνατολῇ Ἑλληνικὸς ὅπως ἐν Κρυπτοφέρρῃ, καὶ μὴ συγγένηται πρὸς τὸν Λατινισμὸν. Τὸ σχέδιον ὅπερ ἄλλοτε εἶχεν, ὡς ἐλέχθη, ὁ νῦν εὐκλεῶς ἄρχων ἄκρος ἀρχιερεὺς Λέων ΙΓ', νὰ ἐπιτρέψῃ τοῖς ἐν τῇ Ἀνατολῇ καθολικοῖς Ἑλλησιν, ἵνα ὡς ἐκκλησιαστικὴν αὐτῶν γλῶσσαν ἔχωσι τὴν Ἑλληνικὴν, ἦτο ἐν μέρει ἔργον τῶν Κρυπτοφερριτῶν. Ὑπὲρ τῆς μεγάλης ταύτης ιδέας τῶν Κρυπτοφερριτῶν ἐργαζόμενος ὁ νῦν ἡγούμενος Ἀρσένιος Β' μετέβη τῷ 1895 εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις συνελευθούσης τότε ἀνεπισήμου Χριστιανῶν παντὸς δόγματος, χάριν ἠθικῆς τιнос οὕτως εἶπεν ἐνώσεως καὶ εἰρήνης μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν Συνόδου, καὶ μετέσχε τῆς Συνόδου ταύτης. Τυχῶν δὲ ἐν Ἱεροσολύμοις παρὰ τοῦ ἀοιδίμου πατριάρχου Ἱεροθέου ἀνεπισήμου, ἀλλ' ἐγκαρδίου ὑποδοχῆς, μετέβη εἶτα εἰς τὸν Ἄθω, ἵνα ἐπισκεφθῇ ἐνταῦθα τὸν περιφανέστατον πατριάρχον Ἰωακείμ, πολλὰ μετ' αὐτοῦ συζητήσας περὶ ἐνώσεως «πρὸς οὐδετέρων

ὄφελος», ὡς μοι ἔγραφεν ὁ πατριάρχης. Μετέβη δὲ τότε καὶ εἰς τὴν Σμύρνην συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ ἱερολογιωτάτου καὶ ἑλληνομαθεστάτου ἀρχidiaκόνου Νείλου καὶ ἐλειτούργησεν ἐν πάσῃ ἐκκλησιαστικῇ ἐπιστημότητι ἐν Σμύρνῃ ὡς Βασιλειανὸς καὶ Κρυπτοφερριτῆς. Οἱ ἐν Σμύρνῃ Ὀρθόδοξοι ἐξεπλάγησαν παραστάντες εἰς ἱερουργίαν ἑλληνικὴν κατὰ τὴν τάξιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας Ἑλληνιστὶ ὑπὸ ἀνωτέρου κληρικῶν καθολικοῦ τελουμένην. Τὸ γεγονός ἐνεποίησεν ἐντύπωσιν· ὁ δὲ ἅγιος Σμύρνης, ὦν ἄλλως καλοκάγαθος, σκανδαλισθεὶς ἐπὶ τοῖς γενομένοις καὶ ὑπὸ ζήλου ὑπερέτρου παρασυρθεὶς, δι' ἐγκυκλίου, μετ' ὑπερβολῆς σφοδρότητος γλώσσης συντεταγμένης, πολλὰ ἔγραψε κατὰ τῆς πράξεως ταύτης, ἥτις ἄλλως γενομένη κατὰ τὰ θέσμια καὶ ἐν τῷ δικαιώματι τοῦ ἱερουργήσαντος οὐδὲν καθ' ἑαυτὸ εἶχε τὸ σκανδαλῶδες καὶ ἀπατηλὸν καὶ ἐπίβουλόν, ὡς παρέστησεν αὐτὸ ὁ ἅγιος Σμύρνης. Ὁ πατὴρ Ἀρσένιος καὶ τὸ τάγμα αὐτοῦ ἐβουλεύοντο τότε νὰ ἰδρῶσιν ἐκκλησίαν Ἑλληνικὴν ἐν Σμύρνῃ μετὰ μεγάλου ἱεροσπουδαστηρίου Ἑλληνικοῦ, τὸ αὐτὸ δὲ νὰ ποιήσωσι καὶ ἐν Ἀθήναις. Ἀλλὰ τὰ σχέδια ταῦτα, εὐνοηθέντα ἐν ἀρχῇ ὑπὸ τοῦ Λέοντος ΙΓ' κατεπολεμήθησαν ὑπὸ τῶν πολεμίων τῶν Βασιλειανῶν καὶ ἰσχυρῶν θιασωτῶν τοῦ Λατινισμοῦ, τῶν μὴ θελώντων νὰ χωρίσωσι τὸν Καθολικισμὸν ἀπὸ τοῦ Λατινισμοῦ. Δὲν ἐξετάζομεν ἡμεῖς ἐνταῦθα τὸ ζήτημα ἐκ τῆς καθαρᾶς αὐτοῦ θρησκευτικῆς ὀψεως, ἀλλ' ἀπὸ καθολικωτέρας ἱστορικῆς καὶ δὴ καὶ ἔθνικῆς ἱστορικῆς ἐπόψεως ἀποβλέποντες πρὸς τὴν ἐν μέσῳ τοῦ Λατινισμοῦ ἐνδόξως διατηρηθεῖσαν ὅσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν τῷ ἱστορικῶτάτῳ Τουσκούλῳ, τὸν λαμπρὸν τοῦτον σταθμὸν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων, τῆς Ἑλληνικῆς βιβλιοθήκης, τῶν Ἑλληνικῶν ἱερῶν θεσμῶν, τῶν Ἑλληνικῶν ἱστορικῶν ἀναμνήσεων, τοῦ Ἑλληνισμοῦ τέλους μεγάλου μέρους τῆς Ἰταλίας, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ ἀποβλέψωμεν πρὸς αὐτὸν μετὰ θαυμασμοῦ καὶ συμπαθείας, καὶ νὰ μὴ αἰσθανώμεθα αἰσθημα σεβασμοῦ ἅμα δὲ καὶ συμπαθείας πρὸς ἄνδρας, οἷος ὁ ἡγούμενος Ἀρσένιος Β', οἱ πατέρες Νείλος, Βασίλειος, Σωφρόνιος, Ἀντώνιος, Σάββας καὶ ἡ ἄλλη χωρεία τῶν Κρυπτοφερριτῶν, ἄνδρας λογίους, ἑλληνομαθεῖς, πεπολιτισμένους, εὐγενεῖς καὶ ἀξιαγάστους τὸ ἦθος, μετριοπαθεῖς, χριστιανούς, φιλανθρώπους, Ἑλληνας ὡς μοναχοὺς καὶ φιλέλληνας ὡς Εὐρωπαίους, διαπρεπεῖς ἀντιπροσώπους τῆς Ἑλληνικῆς Δύσεως.

ΠΕΡΙ ΤΡΑΧΩΜΑΤΟΣ

Τὰ συνοικέσια ἐν Ἀθήναις κατὰ τοὺς ἀπαισίους ἐπὶ τουρκοκρατίας χρόνους συνήπτοντο διὰ προξενειῶν, μετὰ δὲ τὴν λήξιν τῶν διαπραγματεύσεων ἐτελείτο ὁ ἄρραθὼν καὶ συνετάσσεται ὑπὸ τοῦ συμβολαιογράφου τὸ προικοσύμφωνον ὑπογραφόμενον ὑπὸ τούτου καὶ τῶν μαρτύρων, τοὺς ὁποίους οἱ εὐπορώτεροι συνήθως ἐξέλεγον χάριν ἐπιδείξεως ἐκ τῶν προυχόντων καὶ μάλιστα τῶν δημογερόντων. Τὸ προικοσύμφωνον φέρον καὶ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ πατρὸς, ἐὰν ἦτο ἐγγράμματος, περιεῖχε τὴν καταγραφὴν τῶν προικῶν, τούτεστι τῶν ἐνδυμάτων τῶν χρησίμων τῆς νύμφης, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ τῶ γαμβρῶ, τῶν οικιακῶν σκευῶν καὶ ἐπιπλῶν, τῶν τιμαλφῶν καὶ τῶν ἀκινήτων. Ἐν αὐτῷ δ' ἐνέγραφε καὶ ὁ γαμβρὸς ἢ ὁ πατήρ αὐτοῦ ἀνάλογόν τινα πρὸς τὴν περιουσίαν αὐτοῦ προγαμιαίαν δωρεάν ὑπὲρ τῆς νύμφης. Ἡ καταγραφὴ αὕτη τῆς προικὸς ἐκαλεῖτο ἐγκλαβή, κατὰ μίμησιν τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Καὶ κατὰ μὲν τοὺς παλαιότερους χρόνους ταῦτα ἐγίνοντο μετὰ μέτρον καὶ μετὰ τῆς ἐπικρατούσης περὶ τὰ ἦθη ἀφειλείας καὶ λιτότητος, προϋόντος ὁμῶς τοῦ χρόνου, καθ' ὅσον ἠῦξανον αἱ περιουσίαι καὶ ἡ κατ' ἀκολουθίαν εὐημερία, συνῆζαν καὶ ἡ πρὸς ἐπίδειξιν τάσις. Ἰδίως δ' ἐξεδηλοῦτο κατὰ τὴν προικοδοσίαν, καὶ ἐφθασεν ἡ ἀμετρία καὶ ἡ ὑπερβολὴ εἰς τοσοῦτον, ὥστε κατήντησαν πολλοὶ τῶν γονέων νὰ δαπανῶσιν ὀλόκληρον τὴν περιουσίαν αὐτῶν, ἀντιφιλοτιμούμενοι καὶ ἀγωνιζόμενοι τίς νὰ ὑπερτερῆσῃ τοῦ ἄλλου κατὰ τὸ ποσὸν τῆς προικὸς. Διότι ἐκτὸς τῶν μετρητῶν χρημάτων ἐνέγραφον ὑπὲρ τῶν θυγατέρων αὐτῶν καὶ κτήματα τιμαλφῆ καὶ ποικίλα καὶ ἱμάτια πολυτελέστατα χρυσοπάρυφα καὶ μαργαριτοστόλιστα.

Σημείωσις τῆς Διευθ. τῆς «*Ἀρμονίας*». Τὴν ἀνωτέρω σπουδαιότατην διατριβὴν πραγματευομένην περὶ πραγμάτων τέως ἀγνώστων ἐσταχυολόγησεν ὁ κ. Θ. Ν. Φιλαδέλφειος ἐκ τῆς εἰσέτι ἀνεκδότου ἱστορίας αὐτοῦ τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ τουρκοκρατίας χάριν τῶν ἀναγνωστῶν τῆς «*Ἀρμονίας*».

Διὰ νὰ ἐπαρκέσωσι δ' εἰς τοσοῦτον ὑπέρογκον δαπάνην οὐ μόνον αὐτοὶ οἱ γονεῖς ἀπεγυμνοῦντο ὀλοκλήρου τῆς περιουσίας καὶ κατεδικάζοντο νὰ διανύσωσι τὸν ὑπόλοιπον χρόνον τοῦ βίου ἐν ἐσχάτῃ πενίᾳ, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄρρενας αὐτῶν παῖδας ἀπεστέρουσαν τῆς νομίμου μερίδος ἐκ τῆς πατρικῆς οὐσίας. Καὶ ἐὰν τοῦλάχιστον περιωρίζετο ἡ σπατάλη μεταξὺ τῶν εὐπορωτέρων, κάπως τὸ πρᾶγμα θὰ ἦτο ἀνεκτόν· ἀλλ' ἐν Ἀθήναις συνέβαινε γελοῖός τις συναγωνισμὸς εἰς τὰ τῆς πολυτελείας καὶ ἐπιδείξεως, οὕτως, ὥστε καὶ οἱ μὴ εὐποροῦντες ἐκ πτωχαλαζονείας ἐδίδον εἰς τὰς θυγατέρας τῶν προικίων ἀνώτερον τῆς καταστάσεώς των, ἀντιφιλοτιμούμενοι πρὸς τοὺς πλουσίους. Σημειωτέον δ' ὅτι τὰ *δουχικά* φορέματα ἐτιμῶντο τότε ἀντὶ πολλοῦ χρυσοῦ. Ἐν τινὶ προικοσυμφῶν φέρ' εἰπεῖν τοῦ 1770 ἡ μήτηρ, ἀφοῦ ἀπαριθμῆι μπόλιας, πεσκίρια, γρούζους, ζωνάρια, σιγούνας, μαντροκάκκαβα, ἑκατὸ πρόβατα, γαιδάρες δύο μία μεγάλη καὶ μία μικρὴ καὶ γρόσια μετρητὰ εἰκοσιτρία, δικαιολογούσα τὴν μὴ ἔγκαιρον παράδοσιν καὶ τοῦ ἀντερίου τῆς νύμφης, προσθέτει «ἐξέχως φανερόνομεν ὅτι διὰ τὸ ἀντερὶ ρούχο, ἐπειδὴ καὶ νὰ μὴν ἦταν τελειομένο κατὰ τὴν συνήθειάν του ἐτιμίθη ἡ αὐτὴ ἐξοδος ριάλια πενήντα καὶ διὰ τὴν ἐξοδὸν τοῦ ἔδωσα πρόβατα πενήντα».

Ἄν λοιπὸν μιᾶς πτωχονοικοκυρᾶς ἡ κόρη ἔφερον ἀντερὶ ἀξίας πενήντα κοντα προβάτων, τούτεστι πεντακοσίων περίπου σημερινῶν δραχμῶν, εὐκόλον εἶναι νὰ συμπεράνωμεν ὅπόσον μεγαλυτέρας ἀξίας ἦτο ὁ διὰ βαρυτίμου μηλωτῆς ὑπενδεδυμένος τζουμπὲς τῆς πολυφέρνου νύμφης. Ἐν ἐτέρῳ δὲ προγενεστέρῳ προικοσυμφῶνῳ, ὅτε ἀκόμη δὲν εἶχεν ἐκδοθῆ τὸ συνοδικὸν γράμμα τὸ περιορίζον τὰ τῆς προικὸς, ὁ πατήρ Μιχαὴλ Ντέκας ἐξάδελφος τοῦ ἴδρυτοῦ τῆς ἐν Ἀθήναις ὁμωνύμου σχολῆς Ἰωάννου Ντέκα, ἐν τῷ προικοσυμφῶνῳ τῆς θυγατρὸς του, γέμοντι ἄλλως ἀνορθογραφίῳν, μὴ ἔχων, φαίνεται, τὰ πρὸς συμπλήρωσιν ἀπαιτούμενα τῶν μετρητῶν χίλια τετρακόσια γρόσια, ἐπιθυμῶν ὁμῶς χάριν ἐπιδείξεως νὰ ἐγγραφῆ ἐν τῷ προικοσυμφῶνῳ ὁ στρογγύλος ἀριθμὸς τῶν 1400 γροσίων (10 περίπου χιλ. δραχμῶν) δίδει ἀπέναντι πρὸς συμπλήρωσιν ἀλυσίδιον χρυσοῦν. Χάριν περιεργίας παραθέτω τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τοῦ προικοσυμφῶνου τούτου ὡς ἔχει ἐν τῷ πρωτοτύπῳ.

«Εἰς δόξαν χριστοῦ 1736 ὀκτωμβρίου 15 εἰς Ἀθίνα

Τάσο ἐγὼ Μιχάλης ντέκας τίς ἱγαπιμένις μου θίγατρος ὀνόματι τερέζας τὰ κατοθεν διὰ πατρικά τις καὶ μιτρικά τις καὶ τούτου διὰ πρικίων τις πρὸς τὸν sign. Μιχάλη πατούσα

Ἄρχις φορτζέρια δύο . . . (κτλ. μετὰ δὲ τὴν καταγραφὴν καὶ τῶν σκευῶν)

. . . καὶ μετριτὰ τὸν ἀριθμὸν ριαλια χίλια τετρακόσια καὶ στὰ ὠπια να δινο μία καδένα χρиси καὶ ὄσα τζικίνια ζιγίζι ιαφτι καδένα νὰ ἀγρικόντε διὰ τόσα μετριτὰ πρὸς ριάλια τρία καὶ μισὸ τὸ καθε τζικίνι καὶ ναν τα πιανο ἰστὶν ἄνω σούμα τον ριαλίον χιλίον τριακοσιον αρ. 1400.

Καὶ ἡ εὐχὴ τοῦ ἁγίου Θεοῦ καὶ τις Κυριας Θεοτόκου καὶ πάντων τὸν ἁγίων καὶ ἐμένα τοῦ αμαρτωλοῦ ἀμὴν. † Μιχαλὶς Ντέκας ἔγραψα καὶ βεθεόνο».

Τούτων οὕτως ἐχόντων οἱ σωφρονέστεροι τῶν πολιτῶν καταπονηθέντες καὶ στενοχωρηθέντες, βλέποντες δὲ ἐπικείμενον τοῦ ἐξαφανισμοῦ τὸν κίνδυνον, συνῆλθον ἐν τῇ μητροπόλει, παρόντος τοῦ μητροπολίτου Ζαχαρίου τῷ 1737, καὶ συσκεψάμενοι περὶ τῆς θεραπείας τοῦ κακοῦ, ἀπεφάσισαν ὁμοφώνως νὰ θέσωσιν ὄρια ἀνυπερέβλητα εἰς τὴν προικοθηρίαν. «Ὅθεν ἔταξαν ἡ πρώτη καὶ ἀνωτάτη προικοδοσία νὰ μὴ υπερβαίνῃ τὰ χίλια πενήκοντα γρόσια, συμπεριλαμβανομένων τῶν κινήτων καὶ τῶν ἀκινήτων κτημάτων, τουτέστιν αὐτολεξεί «πάντων τῶν προικοδοτουμένων πραγμάτων εἰς μέσον προτιθεμένων, τῶν μουλκιῶν, τοῦ μαλάγματος, τοῦ μαργαριταρίου, τοῦ χαλκώματος, τοῦ στάγκου (σκευῶν ἐκ κασσιτέρου), ἔτι δὲ καὶ τῶν διωρισμένων σὺν τούτοις ρουχικῶν, ἤτοι δέκα ὑποκαμισοβράκων, καὶ οὐ πλειόνων, δέκα μπολιῶν, δύο κραββατοστρωσιῶν μετὰ τῶν ἐπακλουθούντων αὐτοῖς νυμφικῶν κοσμημάτων, καὶ λοιπῶν τῶν ἐπιτιδομένων μέχρι καὶ τοῦ μικροτάτου». Καὶ ταῦτα μὲν διὰ τὴν πρώτην τάξιν τὴν ἀνωτέραν. «Μετὰ δὲ τοῦτο εἶναι καὶ γίνεσθαι καὶ δευτέρας καὶ τρίτης τάξεως προικοδοσίαν, αἵτινες ἔχουσι μένειν ἀδιόριστοι μὲν κατὰ τὸν ἀριθμὸν ἐμπης ὀλιγωτέρας καὶ κατωτέρας ποσότητος καὶ ὑποβεθηκυίας τῇ πρώτῃ, φυλάττουσαι καὶ αὐταὶ τὴν πρέπουσαν αὐταῖς συμμετρίαν κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς εὐπορίας καὶ δυνάμεως τῶν προικοδοτούντων, καὶ κατὰ τὴν γεννησομένην ἐκ κοινῆς συναινέσεως συμφωνίαν μεταξὺ τῶν ποιούτων τὰ γαμικὰ συναλλάγματα». Ἀφοῦ δὲ συνυπέγραψαν πρακτικὸν τῆς ἀπὸ κοινοῦ καὶ ὁμοφώνως γενομένης συμφωνίας, ἐπεκυρώθη δὲ τὸ πρακτικὸν διὰ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ μητροπολίτου Ζαχαρίου, ἀπέστειλαν αὐτὸ πρὸς τὸν τότε οἰκουμηνικὸν πατριάρχην Νεόφυτον τὸν 5', ἵνα ἐπιβεβαιωθῇ καὶ διὰ πατριαρχικοῦ συνοδικοῦ γράμματος εἰς μόνιμον καὶ διηνεκῆ ἀσφάλειαν, ὅπερ καὶ

ἐξεδόθη κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1737¹, φέρον τὴν ὑπογραφὴν τοῦ πατριάρχου, καὶ φοικτὸν ἀφορισμὸν κατὰ τῶν παραβατῶν.

«Εἴτε οἱ γονεῖς, ὠρίζεν ὁ ἀφορισμὸς, φανερώς ἢ κρυφίως ἢ καθ' οἰονδήποτε ἄλλον τρόπον θελήσωσιν ὑποσχεθῆναι καὶ δοῦναι ταῖς θυγατράσιν αὐτῶν ὑπὲρ τὴν διορισθεῖσαν αὐτὴν μέχρι τῆς πρώτης τάξεως ποσότητα τῶν χιλίων πενήκοντα γροσίων, εἴτε οἱ διατιμηταὶ χαριζόμενοι τῷ ἐνὶ μέρει, οὐ ποιήσωσι τὴν διατίμησιν ἀδόλως καὶ ἀνευ τινὸς φιλοπροσωπίας, καὶ παραβλέψωσι ποσῶς τὸν κοινὸν τοῦτον ὄρον τῆς πολιτείας, καὶ γένωνται αἴτιοι τοῦ μὴ διορθωθῆναι τὸ κοινὸν τοῦτο πάθος καὶ νόσημα καὶ δυστύχημα· οἱ τοιοῦτοι ὡς προδόται καὶ ἐπίβουλοι τοῦ συμφέροντος τῆς πολιτείας, καὶ τῆς κοινῆς συστάσεως καὶ εὐταξίας ὑμῶν ἀπάντων, ὁποίας ἂν εἴησαν τάξεως ἢ βαθμοῦ, ἀφωρισμένοι εἴησαν παρὰ τῆς ἀγίας καὶ ζωοποιῦ καὶ ὁμοουσίου καὶ ἀδιαιρέτου Τριάδος, τοῦ ἐνὸς τῇ φύσει μόνου Θεοῦ, καὶ κατηραμένοι καὶ ἀσυγχώρητοι καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτοι κτλ.».

Αἱ διὰ τῶν ἀφορισμῶν ἐπισειόμεναι ποιναὶ ἴσχυον κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τῆς τυραννίας, πλειότερον παρ' ὅσον νῦν ὁ ποινικὸς κώδιξ, ὥστε δὲν εἶναι ἀπίθανος ἢ εἰκασία ὅτι φόβῳ τοῦ ἀφορισμοῦ περιωρίσθη τὸ κακὸν ἐπὶ τινὰ ἔτη καὶ ἐμετριάσθη ἢ περὶ τὰς προικοδοσίας παράδοξος καὶ ἀνόητος ἄμιλλα. Προϊόντος ὁμοῦ τοῦ χρόνου ἐλησημονήθη βαθμηδὸν τὸ πατριαρχικὸν γράμμα καὶ ἤρχισε πάλιν ἀναφαινομένη ἐν τῇ Ἀθηναϊκῇ κοινωνίᾳ ἢ παλαιᾷ νόσος. Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τῶν νεωτέρων προικοσυμφώνων, ἅτινα περιέχουσι καταγραφὴν προικῶν ὑπερβαίνόντων κατὰ πολὺ τὸν ἀνώτατον ὄρον τῶν χιλίων πενήκοντα γροσίων. Ἀντὶ φέρ' εἰπεῖν τῶν ὠρισμένων δέκα ὑποκαμισοβράκων ἢ μῆτηρ ἐν τῷ οἰκείῳ συμβολαίῳ καταγράφει εἴκοσι καὶ τρία βαρύτιμα παπλώματα καὶ χρυσοκέντητα ζιπούνια καὶ ντζουμπέδες διὰ μηλωτῆς ὑπενδεδυμένου· ἕτεροι δὲ τῶν προυχόντων πέντε τζουμπέδες πολυτελεστάτους χρυσοπαρύφους καὶ ἐννέα ἀντερία καὶ μποχτσάδες χρυσοκεντήτους, καὶ παπλώματα χρυσᾶ καὶ προσκεφαλάδια μὲ κόμπους μαργαριταρένους, καὶ ταμπάκερα ἀργυρῆ (πρόνοια διὰ τὰ γηρατεῖα τῆς νύμφης).

Ἄν λοιπὸν ἐν Ἀθήναις ἐν τῇ μικρᾷ ταύτῃ καὶ ἀσήμῳ ἐπὶ τουρκο-

¹ Ὁ κ. Δ. Καμπούρογλου τὸν Νεόφυτον τοῦτον τοῦ 1737 συγγέει πρὸς τὸν πρὸ ἑκατὸν τριάκοντα ἔτων καὶ πλέον Ἀθηναῖον μητροπολίτην καὶ εἶτα πατριάρχην Νεόφυτον (Ἰστ. τῶν Ἀθην. τ. Β', σ. 151). Τοῦτο δὲ τὸ συνοδικὸν γράμμα ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν τῷ Ἐθνικῷ Ἡμερολογίῳ τοῦ Μ. Βρετοῦ τοῦ ἔτους 1864.

κρατίας πόλει ἐγένετο ἀναφανδὸν τοιαύτη παράθασις, εὐκολον εἶναι νὰ εἰκάσωμεν τί συνέβαινε ἐν ταῖς μεγάλαις πόλεσι καὶ δὴ ἐν τῇ βασιλευούσῃ. Ὄθεν ἐν ἔτει 1767 ὁ τότε σοφὸς πατριάρχης Σαμουὴλ δύο ἐξεφώνησε λόγους ἐπ' ἐκκλησίας κατὰ τῶν ἐπὶ χρήμασι γυναικας λαμβανόντων ἅπας δὲ ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὀρθόδοξος λαὸς καὶ οἱ τούτου προύχοντες ἐξητήσαντο μιᾷ φωνῇ ἀπὸ τοῦ πατριαρχείου τὴν τοῦ ὀλεθρίου τούτου ἐθίμου κατάργησιν. Τὸ κατ' ἐξοχὴν δὲ βλαβερώτερον ἦτο τὸ Τράχωμα. Ὄθεν ὁ πατριάρχης καὶ τοῦτο ἐζήτησε νὰ ἐκριζώσῃ, καὶ τὴν προικοδοσίαν ἐντὸς ἐνόμων καὶ θεμιτῶν ὀρίων νὰ περιστείλῃ.

Τράχωμα δὲ ἐκαλεῖτο ἢ πρὸ τῆς τελέσεως τοῦ γάμου προγαμιαία δωρεὰ τῶν γονέων τῆς κόρης πρὸς τὸν γαμβρόν. Ἦτο δὲ συνήθως ὑπέρογκος καὶ συνίστατο εἰς χρήματα μετρητά, ἅτινα οἱ γονεῖς στενοχωρούμενοι πολλάκις ἐπορίζοντο διὰ δανείων. Ἄλλ' ἐπιτραπήτω μοι ἢ αὐτολεξεί ἀντιγραφὴ περικοπῶν τινῶν τῆς ἀναφορᾶς, ἐν ἣ ἐξηγοῦνται οἱ προκαλέσαντες τὴν ἐπέμβασιν τοῦ πατριαρχείου λόγοι καὶ σαφῶς ἐρμηνεύεται ἢ τοῦ Τραχώματος ἔννοια.

«Πρὸ χρόνων ἱκανῶν ὑπὸ ἀφιλαδελφίας καὶ ἀπρονοησίας τῶν προκρίτων καὶ πλουσίων τοῦ γένους ἡμῶν παρεπέδου ἐν τῷ ἱερῷ καὶ μεγίστῳ τοῦ γάμου μυστηρίῳ δαιμονιώδης τις καὶ φθοροποιὰ προτελετή, ἢ τοῦ λεγομένου Τραχώματος, καὶ αὕτη ἢ τραχεῖα καὶ βαρβάρῳ τῇ λέξει καὶ τῇ πράξει συνήθεια, νόμου κεφάλαιον λαβοῦσα, καὶ ἐν ὄλῳ τῷ γένει ἀναπόφυκτος κατασταθεῖσα, πλουσίοις δὲ καὶ πένησι δυστυχῶς ἐπεκράτησε καὶ εἰς μεγάλας καὶ ὑπὲρ δύναμιν δόσεις ὑπὸ ἀνοήτων πενθερῶν καὶ γαμβρῶν προεχώρησε, καὶ οἱ πάντες ὑπὸ τῆς λύμης αὐτῆς καταφθαρέντες ἀπώλοντο. Αἱ μὲν γὰρ κόραι τῶν πολὺ τὸ Τράχωμα παρεχόντων ὑπανδρεύοντο, αἱ δὲ τῶν δοῦναι μὴ ἐχόντων, στερούμεναι, ἐν ὄρῳ γάμου οὔσαι, κατετήκοντο σὺν τοῖς ἰδίοις πατράσι καὶ μητράσι καὶ διέμενον ἀπωρομασμένα¹, καὶ ἐν ἀπογνώσει οὔσαι ἐπενόουν τὰ ὑπὸ τῆς ἀνάγκης κακὰ. Ἦ γὰρ ἐμεθοδεύοντο ἔρωτι ἀνδρας ζωγρῆσαι, ἢ ὑπὸ ἀπογνώσεως εἰς ἄθλημα περιέπιπτον Νικιάχια² καὶ εἰς ἀτιμοτάτας καταπτώσεις».

Εἰς τί δὲ ἐχρησίμευε τὸ Τράχωμα ἐξηγεῖ οὕτως ἢ ἀναφορὰ· «Δέκα γὰρ καὶ εἴκοσι καὶ τριάκοντα χιλιάδας γρόσια³ ἂν μὴ πρότερον λάβῃ ὁ

¹ Λέξις ἰσοδύναμος ἀλλὰ παραστατικώτερα τοῦ γεροντοκόρη.

² Νικιάχ λέξις τουρκικὴ σημαίνουσα πρόσκαιρον γάμον ἀνεκτὸν ὑπὸ τῶν νόμων.

³ Ἦτοι ὀγδοήκοντα καὶ πλέον χιλιάδες σημερινῶν δραχμῶν.

γενναῖος γαμβρὸς οὐ στεφανοῦται, καίτοι ἐκ τούτων, καθὼς πάντες καλῶς ἐπιστάμεθα, οὐ μόνον οὐδεμίαν ἔχει ὠφέλειαν, ἀλλὰ καὶ μάλιστα πλείονα τούτων ζημιοῦται, δαπανῶν αὐτὰ εἰς πολύτιμα τῆς νύμφης ταχύφθαρτα ἐνδύματα καὶ χαρίσματα καὶ ἄλλα μάταια συμπόσια, καὶ ἴδια αὐτοῦ λαμπρὰ φορέματα».

Ὁ πατριάρχης λοιπὸν Σαμουὴλ ἀπέλυσε ἐν ἔτει 1767 τὸν ἐπόμενον κανόνα¹.

Κανὼν α'.

«Ὁποῖος μέλλει νὰ ἔλθῃ εἰς κοινωνίαν νομίμου γάμου ἄσπρα, τὰ λεγόμενα τραχώματα παντελῶς μῆτε νὰ πέρνη, μῆτε νὰ προβάλλῃ καὶ νὰ ζητῇ· ἀλλὰ ὅποιος καὶ ἂν εἴῃ εἴτε τῆς πρώτης τάξεως, εἴτε τῆς ἐσχάτης χωρὶς ἄσπρα νὰ τελειῇ τοὺς γάμους του, καὶ ἄσπρα πλέον καὶ τραχώματα ἐξολοκλήρου νὰ λείψουν ἀπὸ τὴν μέσην, ὅτι τὸ μυστήριον μῆτε πουλιέται, μῆτε ἀγοράζεται μὲ ἄσπρα· εἰδὲ καὶ ἤθελε κατὰ τὴν μέχρι τοῦ νῦν κακὴν συνήθειαν νὰ ἀποβλέπῃ εἰς ἄσπρα, καὶ μὲ ἄσπρα νὰ συμφωνῇ τοὺς γάμους του, νὰ μὲν ἐπικατάρτατος. Τοῦτο ἐννοεῖται καὶ διὰ τὸν γαμβρόν καὶ διὰ τὸν μεσίτην τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης».

Κανὼν β'.

«Ἀφοῦ λείψουν τὰ ἄσπρα καὶ τὰ τραχώματα, ἢ προἴξ νὰ ἦναι συγχωρημένη καὶ εἰς τὸν δίδοντα καὶ εἰς τὸν λαμβάνοντα, ὡς ἂν ὅπου καὶ οἱ ἱεροὶ νόμοι τὸ συγχωροῦν. Φυλάττοντες καὶ ἡμεῖς τὴν αὐτὴν τάξιν τῶν πατέρων μας, πρέπει νὰ τοὺς ἀκολουθήσωμεν καὶ εἰς τοῦτο ἀνεμποδίστως, εἰδὲ καὶ ἤθελε τινὰς αὐτοπροαιρέτως καὶ νὰ τὴν καταγράψῃ κατ' εἶδος, διὰ πολλὰ ἐνδεχόμενα ὅπου καταντοῦν ὕστερον εἰς ἀλληλομαχίας καὶ συκοφαντίας καὶ διαφορὰς οὐ μικράς, καὶ τοῦτο νὰ γίνεταί ἀκωλύτως. Ἀλλὰ καὶ εἰς ἐκεῖνας τὰς ἐνορίας ὅπου συνηθίζεται νὰ γίνεταί ἢ καταγραφὴ, ἢ κοινῶς λεγομένη ἐγκλαβή, διὰ μέσου τοῦ προσεστοῦ τῆς ἐνορίας, ὡς γνωστοῦ, πρέπει νὰ καταγράφεται, διὰ νὰ λείψουν ὕστερον αἱ διαφοραί».

¹ Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τὸν τίτλον «Διαταγαὶ γάμων ἐν ἔτει σωτηρίῳ αψξζ' ἐν μηνὶ Φεβρουαρίῳ» καὶ ἐτυπώθη ἐν τῷ ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριαρχικῷ τυπογραφείῳ. Προετίμησα δὲ τὴν συνοδεύουσαν τὸ κείμενον μετὰ φρασιν ἐν τῇ τότε κηθωμιλημένῃ, χάριν τῶν προσθέτων ἐπεξηγήσεων, αἵτινες παρελείφθησαν ἐν τῷ ἀρχαίῳ κειμένῳ.

Ὁ τρίτος κανὼν ὀρίζει τὴν κατὰ τάξεις διαίρεσιν τῆς προικός, ὁ δὲ τέταρτος τὴν κατὰ τὰς τάξεις ταύτας ποσότητα τῆς προικός, ἥτοι τῆς μὲν πρώτης εἰς τρεῖς χιλ. γρόσια, τῆς δευτέρας εἰς δύο χιλιάδας, τῆς τρίτης εἰς χίλια, τῆς τετάρτης εἰς πεντακόσια, τῆς πέμπτης εἰς τριακόσια, τῆς ἕκτης εἰς διακόσια, τῆς ἑβδόμης εἰς ἑκατὸν πενήντην, τῆς ὀγδόης εἰς ἑκατὰ καὶ τελευταῖον τῆς ἐνάτης εἰς πενήντηντα ¹.

Καὶ ταῦτα μὲν ὀρίζονται ἐν τῇ βασιλευούσῃ, εἰς δὲ τὰς ἄλλας ὑποδεεστέρων πόλεις, ἢ κατὰ τάξιν καὶ ὁ προσδιορισμὸς ἀνατίθεται εἰς τοὺς γέροντας καὶ προεστούς. Τῶν κανόνων δ' ἐπιτίμιον κατὰ τῶν παραβατῶν καὶ αἱ ὑπογραφαὶ τεσσάρων πατριαρχῶν, ἐν οἷς δύο Ἀθηναῖοι, καὶ 48 ἀρχιερέων.

Τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἀπαγορεύοντος τὸ τράχωμα συνοδικοῦ γράμματος ὑπεδέξαντο ἐν ἀγαλλιᾷσιν οἱ καταπονούμενοι γονεῖς καὶ αἱ εἰς ἀγαμίαν καταδεδικασμένοι κόραι, καὶ ἠσθάνθησαν ἀνακούφισιν οἷαν ὁ ἀπαλλαστόμενος ἀπὸ δεινοῦ ἐφιάλτου. Τότε δὲ πιθανώτατα ἐνεπνεύσθη καὶ τις τῶν αὐτοσχιδίων ποιητῶν καὶ ἐστιχοῦργησε τὴν δε τὴν πρὸς τοὺς νέους προτροπὴν εἰς γάμον, ἣν πρῶτος ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ Ἐθνικῷ ἡμερολογίῳ ἐν ἔτει 1864 ὁ Μαρίνος Βρετός.

Προτροπὴ εἰς τοὺς νέους ἔνεκα γάμου καὶ κατὰ τοῦ τραχώματος.

«Φίλοι μου ἡλικιωταί,
 νὰ καιρὸς νὰ πανδρευθῆτε,
 πιά δὲν ἔχετε αἰτίαις
 ν' ἄστε τόσον τρομασμένοι.
 Ἐσηκώθηκ' ἀπ' τῆ μέση
 εἰς τὸ γένος τόσους χρόνους
 τράχωμα τὸ ὠργισμένον,
 ἢ πηγὴ τῶν συμφορῶν μας.
 Αὐτὸ ἦτον ἡ αἰτία
 ὅπου φόβον προξενούσε,
 νέοι ὅλοι νὰ τρομάζουν
 κι' ὄλην τους τὴν ἡλικίαν,
 ἄσπρα γύρευαν ζητοῦσαν
 τὰ κορίτζια δὲν ψηφοῦσαν.
 Ὅμως ἔτιζεν δὲν εἶν' τώρα
 ἄσπρα πᾶνε ἀπ' τῆ μέση»

νέαις ὄλαις πιά χαρῆτε,
 στὸ ἐξῆς δὲν καρτεροῦμεν
 ἡμεῖς ὅλοι πιά θὰ 'δοῦμεν
 καὶ καμμιά δὲν θ' ἀποτύχη,
 τώρα στὴν νεότητά μας
 καὶ τὸν κόσμον νὰ χαροῦμεν
 τί προσμένομε; ὡς πότε;
 δίχως τι νὰ φοβηθῆτε
 πρόφασαις καὶ ὑποψίαις,
 κι' ἀπ' τὸν γάμον μακροσμένοι,
 ὅση βλάβη εἶχε πέσει
 πρόξενος εἰς τόσους πόνους
 καὶ κακοσυνηθισμένοι
 σ' ὄλον πλέον τὸν καιρὸν μας
 εἰς τὴν τὸς' ἀνυπανδρεία
 ἄτοπα πολλὰ γεννοῦσε,

¹ Τὸ γρόσιον εἶχε τότε ἀξίαν ἴσην πρὸς τρεῖς καὶ πλέον σημερινὰς δραχμάς.

τοὺς ὑπᾶνδρους νὰ κυττάζουν
 νὰ περνοῦν μὲ μοναζίαν
 καὶ γι' αὐτὸ ἀργοποροῦσαν
 τὸ τι δίδουν ἐρωτοῦσαν.
 Δόλωμα δὲν ἔχει χώρα
 πέρνομα ὅποια μᾶς ἀρέσει·
 ὄλαι σας θὰ πανδρευθῆτε,
 στέλνουμαι καὶ σᾶς ζητοῦμεν.
 Κόραις νέαις νὰ εὐροῦμεν,
 κάθε νέα καθὼς τύχει,
 θέλει γέν' ἢ πανδρεία μας
 δίχως νὰ συλλογισθοῦμεν.
 Τώρα τῶν ἀνδρῶν τὸ τάγμα
 κεφαλὴ κι' ὄχι ποδάρια
 δὲν εἶναι ἀγορασμένοι,
 ζοῦνε μὲ ἐλευθερία,

τί μεγάλη ἡσυχία!
 νέοι, γέροντες, μητέρες,
 πέρας' ὁ πικρὸς χειμῶνας
 κι' ὅλοι θὰ εὐχαριστηθοῦμεν,
 μόνον πρέπει νὰ εἰποῦμεν
 ἔξω πάσης ἐπηρείας,
 εἶν' καὶ ὄνομα καὶ πρᾶγμα
 εἶναι πλιά τὰ παλλικάρια
 γιὰ νὰ ἦναι δουλωμένοι,
 ἔχουν κάθε ἐξουσίαν
 σ' ὄλους μας καὶ εὐτυχίαν!
 Χαίρεσθε καὶ θυγατέρες
 ἔφθασε χρυσοῦς αἰώνας
 τέλη ἀγαθὰ θὰ διοῦμεν
 κ' ἐκ ψυχῆς νὰ εὐχρηθοῦμεν
 ὁ δοτὴρ τῆς σωτηρίας ¹!

Μεθ' ὅλα ὅμως τὰ ἐπιτίμια τὸ τράχωμα δὲν ἐξεριζώθη, ἀλλὰ μᾶλλον ἠπλώσε καὶ ἐξέτεινε τοὺς πλοκάμους αὐτοῦ ἀπανταχοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους τοσοῦτον, ὥστε ἐξήκοντα ἔτη βραδύτερον, τῷ 1827, ὁ τότε πατριάρχης Ἀγαθάγγελος καὶ ἡ περὶ αὐτὸν ἱερά συνόδος διώρισαν δέκα *δαιτητὰς* πρὸς σύνταξιν νέου κανονισμοῦ τῶν προικοδοσιῶν ².

Διὰ τοῦ κανονισμοῦ τούτου ὀρίζετο· «Νὰ καταργηθῆ καὶ νὰ σηκωθῆ διόλου τὸ Τράχωμα, καὶ μέχρι τῆς λέξεως αὐτῆς, καὶ μήτε παρὰ τῶν γονέων τῆς κόρης, μήτε παρὰ τῶν συγγενῶν ἢ ξένων, μήτε φανερῶς καὶ ἐν προικοσυμφῶνι, μήτε κρυφίως πρὸ τοῦ γάμου, μήτε μετὰ τὸν γάμον νὰ δίδονται εἰς μετροπὰ ἄσπρα τὰ λεγόμενα *Τραχώματα*, ἢ εἰς ὕλην οἰανδήποτε ἐπὶ λόγῳ Τραχώματος, μήτε ὁ προικοδοτῶν νὰ δίδη, ὡσάν ὅπου τὸ μυστήριον τοῦ γάμου μήτε πωλεῖται, μήτε ἀγοράζεται».

Β' «Ἡ προῖκα ὡς ἐκ παλαιοῦ τοῦ χρόνου νενομοθετημένη νὰ ἦναι συγκεχωρημένη καὶ εἰς τὸν δίδοντα καὶ εἰς τὸν λαμβάνοντα, πλὴν νὰ ἦναι προσδιωρισμένη εἰς ἕξ βαθμοὺς κτλ.»

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λοιπὸν ἐκτεθέντων σαφῶς ἐξηγεῖται ὅτι τὸ Τράχωμα ἔλαθε μὲν ἴσως τὴν ἀρχὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ τὰς ἀρχὰς

¹ Τὸ καχότεχον τοῦτο στιχοῦργημα εἶναι ἴσως προῖον τῆς ἀμουσίας ἐγγραμμάτου τινος Κωνσταντινουπολίτου, ὡς ἐκ τοῦ λεκτικοῦ ἐμφαίνεται.

² Ὁ κανονισμὸς ἐτυπώθη ἐν ἔτει 1827 ἐν τῷ πατριαρχικῷ τυπογραφείῳ ὑπὸ τὸν τίτλον «Διαταγαὶ γάμων».

τοῦ ἰη' αἰῶνος, ἐσήμαινε δὲ τὰ μετρητὰ ἄσπρα (χρήματα) τὰ διδόμενα ὑπὸ τοῦ πενθεροῦ εἰς τὸν γαμβρὸν πρὸ τοῦ γάμου ἐκτὸς τῆς προικῆς¹. Ἄλλὰ πόθεν παρελήφθη εἰς τὴν συνήθειαν ἡ λέξις Τράχωμα, καὶ πῶς ἐτυμολογεῖται; Τινὲς ὑπέθεσαν ὅτι ὅπως οἱ πάσχοντες κατὰ τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑπὸ τραχωμάτων τυφλώττουσι σχεδόν, οὕτω καὶ οἱ γονεῖς οἱ ἀσυμειδήτως ἀπογυμνοῦντες ἑαυτοὺς καὶ τὰ τέκνα των χάριν ἐπιδείξεως καὶ ψευδοφιλοτιμίας ἀμβλυωποῦσι· ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ὁ ἐξ Οἰκονόμων ἐν τῷ *Περὶ γνησίας προφορᾶς*, φρονεῖ ὅτι μετεπλάσθη ἐκ τοῦ τράχημα, διότι, λέγει τὸ μετὰ τῆς προικῆς διδόμενον ἀργύριον ἢ τράχωμα, δίδεται οἷον τῆς νύμφης τράχημα (τραγάλιον). Τῇ ἐτυμολογίᾳ ταύτῃ ἐπέρχεται ἀληθῶς ἐπίκουρος καὶ ἐπιρρωννύει αὐτὴν ἢ ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις, περὶ τὴν ἰγ' ἑκατονταετηρίδα, ἀπαντῶσα ἔκφρασις *θεώρητρον*, προγαμιαία δωρεά, καὶ *φιλοτιμία*. Παρὰ Δημητρίῳ Χωματιανῷ² ὑπάρχει ὁ ἐξῆς τίτλος «Περὶ θεωρέτρον καὶ ἀρραβῶνων καὶ λοιπῶν τῶν πρὸ γάμου δωρεῶν καὶ λεγάτων, καὶ φιλοτιμιῶν καὶ περὶ μερισμοῦ ἑτεροθαλῶν ἀδελφῶν». Κατὰ ταῦτα ἴσως δύναται τις εἰπεῖν ὅτι χωρεῖ καὶ τὸ τράχημα.

Ἄλλος ἐνόμισεν, οὐχὶ ὁμως εὐστόχως, ὅτι ἡ λέξις παρήχθη ἐκ τῆς λατινικῆς *traho*³. Τελευταῖον προσέφυγον εἰς τὴν πολύτιμον κιβωτὸν τοῦ Δουκαγγίου, ἀλλ' οὕτε ἐκεῖ εὔρον τὸ Τράχωμα· ἐν τῇ λέξει ὁμως Τραχὺς ἀνέγνω τὰ ἐξῆς «Τραχὺς *Asper: vox monetarium rationale peraequatorum Alexi Comneni Imp.*». Ἐπὶ δὲ ἀπαιτήσῃ τῶν νομισμάτων τὸ τραχὺ παλαιὸν ἐν ἀπαιτεῖσθαι νόμισμα μετὰ τῶν παρακολουθημάτων αὐτοῦ . . . καὶ διὰ σεβαστῆς προσέταξε λύσεως τὸ μὲν χάραγμα διὰ τραχέων ἄσπρων νομισμάτων ἀπαιτεῖσθαι, τὰ δὲ

¹ Ταῦτα ἐκοινοποίησα διὰ τοῦ ἡμερολογίου τοῦ κ. Κ. Φ. Σκόκου τοῦ ἔτους 1894 ὡς ὄλως ἄγνωστα παρ' ἡμῖν· ἀλλ' ὁ κ. Δ. Καμπούρογλους μετὰ παρέλευσιν μὲν ὀλοκλήρου ἔτους κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1894 διὰ τοῦ περιοδικοῦ *Παρθνασός* παρέλαθεν ὅσα ἐνόμισε χρήσιμα ἐκ τῆς διατριβῆς μου, ἧς ὡς ἐν παρόδῳ ποιεῖται μνεῖαν, ἐν δὲ τῷ τρίτῳ τόμῳ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ τῶν Ἀθηναίων, ἐν σελ. 268, μετὰ πάροδον ἐτῶν ἐξ ἐτύπωσε τὰ ἐξῆς ἀπρόοπτα «ἐν τοῖς περὶ προικῆς τοῦ παρόντος τόμου, *πρῶτοι (!)* ἡμεῖς, μεθ' ἱκανὴν ἔρευναν, ὠρίσαμεν τὴν σημασίαν τοῦ ἀγνώστου προελεύσεως θεωρουμένου προικῆς τραχώματος».

² *Ἐκδ Pitra σ 222, Κεφάλ. ΜΘ'.*

³ Οὗτος εἶναι ὁ κ. Καμπούρογλους (ἐνθ' ἄνωτέρῳ, σελ. 58)· ἀλλὰ προφανῶς οὐδεμία σχέσις ὑπάρχει μεταξύ τοῦ *traho* = φέρω, ἔλκω καὶ τῶν μετρητῶν χρημάτων τοῦ τραχώματος.

λεπτὰ ψηφία διὰ νομίων χαλκῶν παραπέμπει δὲ καὶ εἰς τὸ *Typicum Monasterii* τῆς Κεχαριτωμένης «ψωμίων μὲν μοδίων τριῶν νομῖα δὲ νομισμάτων τραχέων ἐξ παρεχέσθω».

Διὰ τῆς παραπομπῆς ταύτης εἰς τὰ περὶ τῆς Νέας λογαρικῆς Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ διαλευκαίνεται καθ' ὀλοκληρίαν τὸ ἀνεξήγητον τράχωμα καὶ ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ λέξις παρήχθη ἐκ τοῦ τραχέος νομίσματος ἄσπρου, ἤτοι ἀργυροῦ. Γνωστὸν δὲ εἶναι ὅτι οἱ παλαιότεροι τὰ χρήματα ἐκάλουσαν ἄσπρα¹. Ἴδου δὲ καὶ τὸ χωρίον ἐκ τοῦ τυπικοῦ τῆς σεβασμίας Μονῆς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Κεχαριτωμένης.

«Διαδιδόσθω δὲ καὶ κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην ἐν τῷ πυλῶνι τοῖς ἀδελφοῖς ἡμῶν τοῖς πένησι ψωμῖα μὲν μοδίων τριῶν, νομῖα δὲ νομισμάτων τραχέων ἐξ, παρεχέσθω δὲ καὶ ὑπὲρ ὀψωνίου νεαρῶν ἰχθύων τῆς τραπέζης τῶν ἐνασκουμένων ἀδελφῶν νομίσματα τραχέα τὰ ἀρκούντα».

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ τραχώματος, φαίνεται δὲ ὅτι ἐν Ἀθήναις ἦτο ἄγνωστος ἡ λέξις· οὐτε συνήθεια ὑπῆρχε νὰ δίδεται εἰς τὸν γαμβρὸν πρὸ γάμου δωρεά. Τοῦναντίον ἐν τῇ συλλογῇ τῶν προικοσυμφῶνων τῶν ἐκδοθέντων ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ συγγραφέως κ. Ἀντωνίου Μομφερράτου ἀπαντᾷ συνεχῶς ποσὸν τι χρηματικὸν προσφερόμενον ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ εἰς τὴν νύμφην χάριν προγαμιαίας δωρεᾶς. Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ ταύτην οἱ παλαιότεροι περιέστειλαν ἐντὸς στενῶν ὀρίων διὰ νὰ

¹ Ὁ κ. Σβορώνος, παρὰ τοῦ ὁποίου ἐζήτησα ἐπεξηγήσεις περὶ τοῦ τραχέος νομίσματος, μοὶ ἀπέδειξε τὴν ὄντως σπουδαιότητα περὶ τούτου διατριβῆν του δημοσιευθεῖσαν ἐν τῇ Νομισμ. Ἀρχ. Ἐφημ. τοῦ 1899, σελ. 348. Ἐν αὐτῇ ἐξηγεῖ πλατύτερον τὰ περὶ τοῦ τραχέος νομίσματος καὶ παραδέχεται εὐλόγως ὅτι τὸ τράχωμα παρήχθη ἐκ τῶν τραχέων νομισμάτων τῶν Κομνηνῶν, ἀσπαζόμενος μάλιστα τὴν γνώμην τοῦ Δουκαγγίου ὅτι καὶ τὸ τουρκικὸν χαράτσι, ἤτοι ὁ κεφαλικὸς φόρος παρήχθη, ἐκ τοῦ βυζαντιακοῦ χάραγμα (χαραγμένον νόμισμα) προσεπιλέγει ὅτι ὅπως ἐκ τοῦ χαράγματος (νομίσματος) τοῦ ἐκ τοῦ χαράσσω καὶ χαράζω παρήχθη τὸ χαράτσιον τῶν Τούρκων, οὕτω καὶ ἐκ τῶν τραχέων νομισμάτων ἐγεννήθη τὸ τράχωμα κτλ. Ἄλλ' ἡ γνώμη τοῦ Δουκαγγίου περὶ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ χαράσιου δὲν μοὶ ἐφάνη ὀρθή· ὑπέλαθον μᾶλλον ἀραβικὴν τὴν καταγωγὴν τῆς λέξεως χαράτζ. Καὶ τινόντι ὁ τῶν ἀσιατικῶν γλωσσῶν ἐγκρατέστατος καθηγητῆς κ. Καρολίδης ἐπεκύρωσε τὴν ὑπόνοιάν μου καὶ ἐπέδειξέ μοι ἐν τῷ ἀραβολατινικῷ λεξικῷ τοῦ G. W. Freytag ὅτι ἡ λέξις χαράτζ παράγεται ἐκ τῆς ἀραβικῆς καὶ σημαίνει ἐξάγω, ἄγω στρατόν, τρέφω, ἀπάγω, παρουσιάζω, ποικίλλω καὶ τέλος ἀπαιτῶ φόρον.

ἐνθαρρύνωσι τοὺς φιλοτίμους νέους τοὺς μὴ τολμῶντας ἕνεκα ἀνεχείας
να συνάψωσι γάμον.

Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ ἐν Παλαιστίνῃ συνέβαινον τοιαῦτα ἄτοπα· ὅθεν
ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Νεκτάριος ἐν ἔτει 1667 ἐπεκύρωσε τὸ κρα-
τήσαν ἐκ παλαιοῦ ἔθος, ἵνα μηδὲν πλέον δίδονται τῶν πενήκοντα γρο-
σίων παρὰ τοῦ νυμφίου τῇ νύμφῃ ἐν ταῖς προγαμαίαις δωρεαῖς ¹.

Θ. Ν. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ

¹ Ἀναλέκτων Α. Παπ. Κεραμέως, τ. Β', σ. 280.

Η ΘΟΛΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΥΚΛΕΙΤΟΥ

ΤΑΦΟΣ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ ΚΑΙ ΙΕΡΟΝ ΤΗΣ ΥΓΙΕΙΑΣ

A'

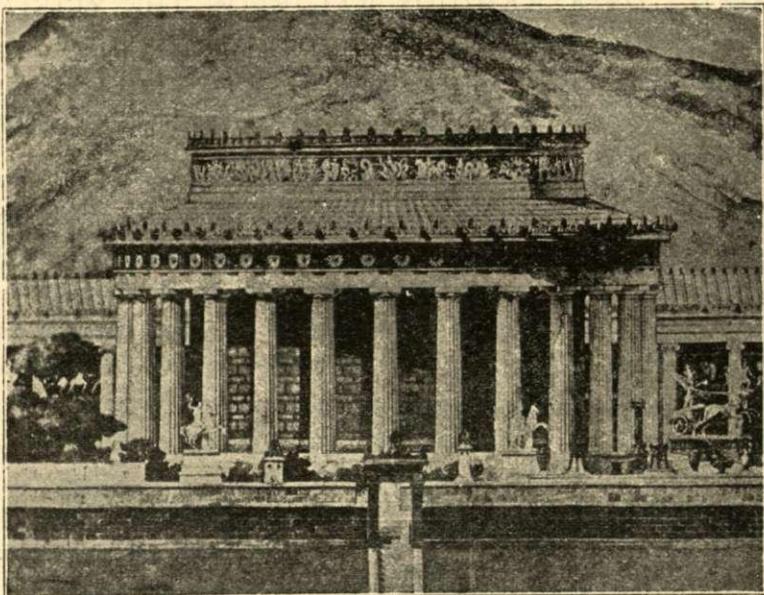
Ἐν τῶν περιεργότερων καὶ σπουδαιότερων προβλημάτων τῶν ἀπασχολούντων νῦν τοὺς ἀρχαιολόγους εἶναι τὸ τίς ὁ προορισμὸς τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῃ ἀπὸ εἰκοσαετίας ἤδη ἀνακαλυφθέντος θαυμασίου περιφεροῦς οἰκοδομήματος τοῦ ἀρχιτέκτονος Πολυκλείτου, ὅπερ ὁ μὲν Πausanias καλεῖ «περιφερὲς οἶκημα» καὶ «Θόλον», χωρὶς οὐδὲ λέξιν νὰ λέγῃ ἡμῖν περὶ τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ, ἢ δ' ἐν ταῖς αὐταῖς ἀνασκαφαῖς ἀνακαλυφθεῖσα ἐπίσημος τοῦ ἱεροῦ ἐπιγραφή, ἢ ἀναγράφουσα τὰς πρὸς κατασκευὴν τοῦ οἰκοδομήματος τούτου δαπάνας, καλεῖ ἀπλῶς «θυμέλην», θυμελοποιὸς δὲ τοὺς ἐπὶ τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ, χωρὶς καὶ αὕτη νὰ περιέχῃ οὐδὲ τὸν ἐλάχιστον ὑπαινιγμὸν περὶ τοῦ περιορισμοῦ τῆς Θόλου.

Τὸ περὶ τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο μυστήριον ἐπιτείνουσι τὰ καθ' ἕκαστα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτοῦ μερῶν.

Ὡς γνωστὸν, τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο (εἰκ. 1) εἶναι περιφερές, πολυτελεστάτην ἔχον τὴν ἀρχιτεκτονικὴν διακόσμησιν. Καὶ ὑπὸ τοιχογραφιῶν δ' ἐκοσμεῖτο τὸ πάλαι κατὰ τὴν ῥητὴν μαρτυρίαν τοῦ Pausanias, εἰκονίζουσῶν τὸν Ἑρωτα τὰ βέλη καὶ τὸ τόξον ἀποθέσαντα, λύραν δὲ ἀντὶ αὐτῶν ἀράμενον, καὶ τὴν Μέθην πίνουσαν ἐξ ὑαλίνης φιάλης, δι' ἧς ἐφαίνετο τὸ πρόσωπον αὐτῆς.

¹ Pautan. B' 27.3: Οἶκημα δὲ περιφερὲς λίθου λευκοῦ, καλούμενον Θόλος πλησίον (τοῦ ναοῦ), θεᾶς ἄξιον. Ἐν δὲ αὐτῷ Pausias γραψάντος βέλη μὲν καὶ τόξον ἐστὶν ἀφεικῶς Ἑρωτος, λύραν δὲ ἀντ' αὐτῶν ἀράμενος φέρει. Γέγραπται δὲ ἐνταῦθα καὶ Μέθη, Pausias καὶ τοῦτο ἔργον, ἐξ ὑαλίνης φιάλης πίνουσα ἴδοις δὲ κἄν ἐν τῇ γραφῇ φιάλην τε ὑάλου, καὶ δι' αὐτῆς γυναικὸς πρόσωπον.— Ἰδὲ καὶ B' 27.5: Πολύκλειτος γὰρ καὶ οἶκημα τὸ περιφερὲς ὁ ποιήσας ἦν.

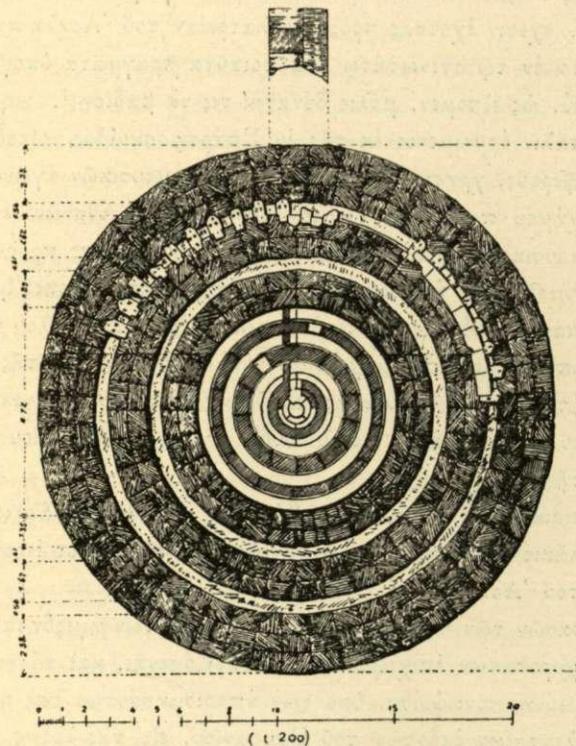
Τὰ θεμέλια αὐτοῦ ἀποτελοῦνται ἐξ ἑξ συγκεντρικῶν κυκλικῶν τοίχων, ὧν οἱ τρεῖς ἐξωτερικοὶ ἦσαν κρηπιδώματα τοῦ ὑπερκειμένου οἰκοδομήματος. Ἐπὶ τοῦ πρώτου τῶν κρηπιδωμάτων τούτων ἐστηρίζετο ἐξωτερικὴ στοὰ 26 δωρικῶν κιόνων, ἐπὶ τοῦ δευτέρου ὁ τοῖχος τοῦ σηκοῦ, μίαν πύλην, πρὸς ἀνατολὰς ἐστραμμένην, ἔχοντας, ἐπὶ δὲ τοῦ τρίτου, τοῦ πρὸς τὸ κέντρον, ἐστηρίζετο ἐσωτερικὴ στοὰ 14 θαυμασιῶν κορινθιακῶν κιόνων. Οἱ τρεῖς λοιποὶ κυκλικοὶ θεμέλιοι τοῖχοι, λίαν

Εἰκ. 1. Ἡ Θόλος τῆς Ἐπιδαύρου συμπληρωμένη.

λεπτοὶ ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς ἤδη ῥηθέντας, οὐδὲν ἄλλο ἔφερον ἢ τὸ ἔδαφος τοῦ σηκοῦ. Ὑπογείως ὁμοῦ ἐσχημάτιζον, ἀκριβῶς ὑπὸ τὸν κύκλον τοῦ ἔδαφους, τὸν περιβαλλόμενον ὑπὸ τῆς κορινθιακῆς στοᾶς, περιέργον καὶ πρωτοφανῆς ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἀρχιτεκτονικῇ κατασκευάσμα, οὐ ἢ ἔννοια εἰς ἀληθῆ βάσανον ὑπέβαλλε τὸ πνεῦμα τῶν ἀρχαιολόγων καὶ ἀρχιτεκτόνων. Οἱ τρεῖς δηλαδὴ κυκλικοὶ τοῖχοι οὗτοι, ἀφίνουσι μεταξὺ αὐτῶν τρεῖς στενοὺς δρόμους, δι' ὧν μόλις δύναται νὰ διέλθῃ ἄνθρωπος. Ἐκαστος αὐτῶν συγκοινωνεῖ μὲν πρὸς τὸν παρακείμενον διὰ πύλης ἐπίσης στενῆς, ὕψους 1,65, συγχρόνως ὁμοῦ φράσσεται ἐν ἐνὶ τῶν σημείων αὐτοῦ, καὶ δὴ πκρὰ τὴν πύλην, διὰ διαφράγματος οὕτω

πως τεθειμένου ὥστε, ἵνα φθάσῃ τις εἰς τὸ κέντρον τοῦ ὅλου κτίσματος ἢ ἀπὸ τοῦ κέντρου εἰς τὸ ἄκρον τοῦ ἐξωτερικοῦ κυκλικοῦ δρόμου, εἰς οὐδὲν χρησιμεύουσιν αὐτῶ πρὸς συντόμευσιν τῆς πορείας αἱ πύλαι, ἀλλ' ἀναγκάζεται νὰ διατρέξῃ ἀπαξάπαντα τὸν δρόμον καὶ τῶν τριῶν κύκλων. Σχηματίζεται δηλαδὴ οὕτω τελειότατον σχῆμα ἀδύτου ὑπογείου ἄνευ ἐξωτερικῆς εἰσόδου τινός, λαβυρίνθου (εἰκ. 2), τὸν μίτον τῆς σημα-

Εἰκ. 2. Τὰ θεμέλια τῆς Θόλου καὶ ὁ ἐν αὐτοῖς λαβυρίνθος.

σίας τοῦ ὁποίου μάτην, ὡς εἶπομεν, ζητοῦσι μέχρι σήμερον οἱ σοφοί, πλείστας ὄσας καὶ διαφορωτάτας γράψαντες ἢ ἐκφράσαντες ὑποθέσεις περὶ τε τοῦ σκοποῦ τοῦ λαβυρίνθου τούτου καὶ τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος.

Οὕτως, οἱ μὲν στηριζόμενοι εἰς τὴν λέξιν οἴκημα καὶ τὰς ὑπὸ Πausanias γραφὰς τοῦ σηκοῦ, Ἐρωτα καὶ Μέθην παριστάσας, ὡς ἀναφέρει ὁ Pausanias, ὑπέθεσαν ὅτι πρόκειται περὶ τόπου διαμονῆς, ἀναψυχῆς καὶ ἐστιάσεων τῶν ἱερέων καὶ ἀρχόντων. Ἄλλοι, στηριζόμενοι ἐπὶ τοῦ ὀνό-

ματос θυμέλη καὶ τῆς ἐν Ἀθήναις Θόλου, ἐν ἣ οἱ Πρυτάνεις ἐτέλουν θυσίας (Παυσαν. Α' 5, 1), ὑπέθεσαν ὅτι ἡ Θόλος τῆς Ἐπιδαύρου ἦτο ὁ κύριος βωμὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ τελουμένων ἐν αὐτῇ θυσιῶν ζώων κλπ.

Τὴν γνώμην ταύτην παρεδέχθησαν ἕτεροι μετὰ τῆς τροποποιήσεως ὅτι αἱ θυσίαι θὰ ἦσαν ἀναίμακτοι, ἵνα μὴ καταστρέφονται ὑπὸ τοῦ καπνοῦ αἱ ἐν τῷ σηκῷ τοιχογραφίαι τοῦ Παυσίου.

Πρὸς τὰς θυσίας ταύτας προσέθετον μυσταγωγίας, ἱεροτελεστίας καὶ μαγγανείας, σχέσιν ἐχούσας πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, αἵτινες θὰ ἐτελοῦντο ἐν τῷ στενωπῷ διὰ τοιαῦτα πράγματα ὑπογείῳ λαβυρίνθῳ, δι' οὗ, ὡς εἶπομεν, μόλις δύναται τις νὰ βαδίσῃ¹.

Ἄλλοι πάλιν ὀρμώμενοι ἐκ τῆς ἐν Σπάρτῃ σκιᾶδος, οἰκοδομήματος ἐπίσης περιφεροῦς, χρησιμεύοντος πρὸς τέλεσιν μουσικῶν ἀγῶνων, καὶ ἐκ τοῦ ὁμοιοσχήμου παρὰ τὸν Ἰλισσὸν Ὠδείου τῶν Ἀθηνῶν, ἐνθα ἐπίσης ἐτελοῦντο μῦσικοὶ ἀγῶνες, ὑπέθεσαν, ἐπικουρον ἔχοντες πρὸς τοῦτο καὶ τὸ ὄνομα θυμέλη, ὅτι ἡ Θόλος τῆς Ἐπιδαύρου ἦτο ἐπίσης Ὠδεῖον.

Ἄλλοι πάλιν ὑπέθεσαν ὅτι τὸ ὄλον οἰκοδόμημα τῆς Θόλου οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ τὸ ὑπὸ Παυσανίου μνημονευόμενον «ἱερὸν φρέαρ» τῆς Ἐπιδαύρου, κρήνη τις δηλαδὴ πολυτελής, ἀνάλογος πρὸς τὴν Ἀθηναϊκὴν ἐννεάκρουνον τοῦ Πεισιστράτου· ἀλλ' οὐδὲν ἔχνος ὑδραγωγείου ἢ ὑδατος εὐρέθη ἐν τῇ Θόλῳ.

Τέλος, εἰδικῶς ὡς πρὸς τὸν λαβύρινθον, ἐρρήθη ὑπ' ἄλλων ὅτι ἦτο θησαυροφυλάκιόν τι ἢ τόπος ἐν ᾧ διητῶντο οἱ περίφημοι ἱεροὶ Ἐπιδαύριοι ὄφεις τοῦ Ἀσκληπιοῦ².

Κατὰ πασῶν τῶν ὑποθετικῶν ἐξηγήσεων τούτων ἠγέρθησαν ἀντιρρήσεις ἐπὶ ἰσχυροτάτων ἐπιχειρημάτων στηριζόμεναι, καὶ τὸ συμπέρασμα τῆς ὅλης ἐρεῦνης συνωψίσθη, ὑπὸ τῶν ἀπαριθμησάντων τὰς προταθείσας γνώμας τελευταίων ἐκδοτῶν τοῦ Παυσανίου, εἰς τὰς λέξεις «ἄγνωστον παραμένει μέχρι τοῦδε εἰς τί ἐχρησίμευε τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο»³.

Συνέβη ὁμῶς ἐν τῇ ἐρευνῇ ταύτῃ ὅ,τι πολλάκις γίνεται προκειμένου περὶ τοιούτων ζητημάτων. Ἐνῶ δηλαδὴ οἱ ἐρευνηταὶ ἐπεκαλέσθησαν

¹ Π. Καββαδίου Τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, Ἀθῆναι 1900, σελ. 65.

² Ἀπαριθμῆσιν τῶν περὶ τῆς Θόλου γραφέντων ἰδὲ ἐν Frazer, Pausanias τόμ. 1', σελ. 248—Hitzig-Blümner, Pausanias τόμ. Α', σελ. 612—Herlich, Epidaurus, eine antike Heilstätte, 1898.

³ Pausanias, ἐκδ. Hitzig und Blümner, σελ. 612.

πρὸς λύσιν τοῦ προβλήματος τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, τὴν ἐπιγραφικὴν, τὰ φιλολογικὰ κείμενα καὶ πᾶσαν ἄλλην πηγὴν ἀρχαιολογικῶν γνώσεων, παρημέλησαν νὰ ἐξετάσωσι μήπως ἡ νομισματικὴ ἡδύνατο νὰ διαφωτίσῃ ἡμᾶς ὡς πρὸς τὸ ζήτημα. Ἄς μοι ἐπιτραπῇ ὅθεν ἵνα νῦν ἐρευνησῶ τὸ κεφάλαιον τοῦτο.

B'

Ὡς γνωστόν, εἰς τοὺς τύπους τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν νομισμάτων, προσετέθησαν, ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, οἱ ἀρχιτεκτονικοὶ λεγόμενοι τύποι, οἵτινες εἶναι τοσοῦτον πολυάριθμοι, ὥστε ὁ Ἀγγλος Donaldson ἔγραψε ἐπ' αὐτῶν βιβλίον ὀλόκληρον ὑπὸ τὸν τίτλον *Architectura numismatica*.

Δὲν ὑπάρχει ἀληθῶς περίφημόν τι διὰ τὴν ἱερότητα ἢ τὴν τέχνην αὐτοῦ οἰκοδόμημα, ἐφ' ᾧ ἐφημίζετο Ἑλληνικὴ τις πόλις, ὅπερ νὰ μὴ ἔθεσεν αὐτὴ ἐπὶ τῶν νομισμάτων της, ἐπιδεικνύουσα οὕτως εἰπεῖν τὴν δόξαν της. Ἐνίοτε οἱ τύποι οὗτοι παριστῶσι πιστῶς τὰς ἀρχιτεκτονικὰς λεπτομερείας τοῦ ἀπεικονιζομένου οἰκοδομήματος, συνηθέστερον ὁμῶς μόνον τὰ κυριώτερα τῶν χαρακτηριστικῶν αὐτοῦ, ὡς ἐκ τοῦ περιωρισμένου χώρου τὸν ὅποιον διέθετεν ὁ σφραγιδογλύφος, καὶ τοῦτο πάνυ ἀτέχνως, ὡς ἐκ τῆς ταχύτητος, ἀμελείας καὶ καλλιτεχνικῆς ἀνικανότητος μεθ' ὧν ἐκόπτοντο τὰ νομίσματα ταῦτα, ἐν χρόνοις καθ' οὓς εἶχεν ἤδη καταπέσει τὸ καλλιτεχνικὸν αἶσθημα.

Καὶ οὕτως ὁμῶς οἱ τύποι οὗτοι πολυτίμους παρέχουσι τῷ ἀρχαιολόγῳ πληροφορίας. Ἀρκοῦμαι νὰ ἐνθυμίσω τῷ ἀναγνώστῃ, ὡς παράδειγμα, τὰ ἄτεχνα ἐκεῖνα Ἀθηναϊκὰ νομίσματα ἄτινα δικαίως—ὡς αἱ κατόπιν ἀνασκαφαὶ ἀπέδειξαν—ἐπεκαλοῦντο οἱ ἀρχαιολόγοι ἄλλοτε πρὸς ἀνακάλυψιν τῆς θέσεως ἣν κατεῖχεν ἡ πύλη τῆς Ἀκροπόλεως, τὸ σπήλαιον τοῦ Πανός, τὸ τότε ἐντελῶς ἀφανὲς Διονυσιακὸν θέατρον, καὶ ἄλλα σχετικὰ.

Ὅπως λοιπὸν πανταχοῦ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, οὕτω καὶ ἐν Πελοποννήσῳ συνηθέστατοι εἶναι ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς οἱ ἀρχιτεκτονικοὶ τύποι. Ἐνδεικνύετο ἄρα ἀφ' ἑαυτῆς ἡ μελέτη, μήπως ἐπὶ τινος τῶν πολλῶν νομισμάτων τῶν Ἐπιδαυρίων εἰκονίζετο ἡ Θόλος. Κρίνοντες μάλιστα ἐκ τοῦ τρόπου τῆς ἐκλογῆς τῶν ἐπὶ τῶν νομισμάτων τοιούτων ἀρχιτεκτονικῶν τύπων,

ἠδυνάμεθα νὰ προείπωμεν ὅτι, ἂν οἱ Ἐπιδαυριοὶ ἤθελον νὰ θέσωσιν ἐπὶ τῶν νομισμάτων αὐτῶν τοιοῦτους τύπους, δύο θὰ ἦσαν τὰ οικοδομη-
ματα ἐκεῖνα ἄτινα θὰ ἐξέλεγον: Ὁ περίφημος ἐν τῷ κόσμῳ διὰ τὴν
ἱερότητα αὐτοῦ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἡ μοναδικὴ διὰ τὸ σχῆμα καὶ
ἀρχιτεκτονικὸν αὐτῆς κάλλος Θόλος τοῦ Πολυκλείτου, ἣν ὁ Πausanias
καλεῖ θεᾶς ἄξιαν. Δὲν προσθέτω εἰς ταῦτα καὶ τὸ λαμπρὸν θέατρον,
διότι ἐφημιζέτο μὲν δικαίως τοῦτο διὰ τὴν ἀρμονίαν καὶ κάλλος αὐτοῦ,
ὕστερεὶ δὲ ὡς πρὸς μὲν τὸ μέγεθος τοῦ ἐν Μεγαλοπόλει θεάτρον,
ὡς πρὸς δὲ τὴν ἀρχαιότητα καὶ δόξαν τοῦ ἐν Ἀθήναις Διονυσιακοῦ
θεάτρον τοῦ προτύπου πάντων τῶν
ἀρχαίων θεάτρον, ἐφ' ᾧ δικαίως με-
γαλαυχούντες οἱ Ἀθηναῖοι ἔθεσαν αὐτὸ
ἐπὶ τῶν νομισμάτων αὐτῶν.

Εἰκ. 3. Ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐπὶ
νομίσματος τῆς Ἐπιδαύρου.

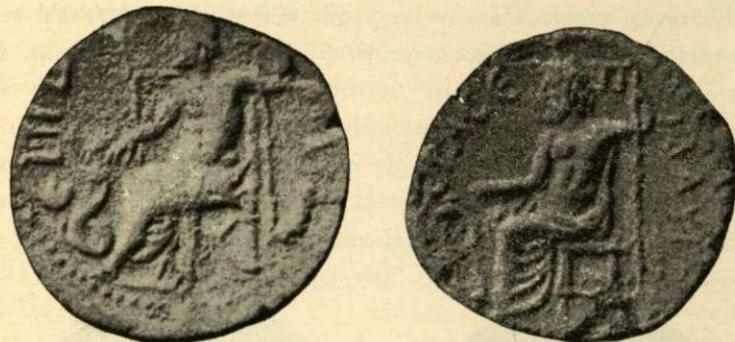
Πράγματι δὲ τοῦτο συμβαίνει. Ἐπὶ
τῶν νομισμάτων τῆς Ἱερᾶς Ἐπιδαύ-
ρου εὐρίσκομεν ὅ,τι ἀνεμένομεν, τὸν
ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τὴν Θόλον
τοῦ Πολυκλείτου.
Ὁ πρῶτος ἀνεγνωρίσθη ἤδη ὑπὸ
τῶν νομισματολόγων καὶ ἀρχαιολό-
γων. Ἐπὶ νομισμάτων δηλαδὴ Ἀν-
τωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς¹, κοπέντων ἐν Ἐπιδαύρῳ μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς
ΙΕΡΑΣ ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ (εἰκ. 3), βλέπομεν ναὸν, ἐν ᾧ ἄγαλμα μέγα
Ἀσκληπιοῦ, καθημένου ἐπὶ θρόνου. Ὅτι ὁ ναὸς οὗτος εἶναι ὁ ἐν τῷ
Ἱερῷ μέγας ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἀποδεικνύει ἀσφαλῶς τὸ ἐν αὐτῷ
ἄγαλμα, τὸ ὁποῖον συμφωνεῖ μέχρι τῶν ἐλαχίστων πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ
Pausanias περιγραφὴν τοῦ ἐν τῷ ναῷ τούτῳ χρυσελεφαντίνου ἀγάλμα-
τος, ἔργου Θρασυμήδους τοῦ Παρίου, «κάθηται δὲ ἐπὶ θρόνου βακτη-
ρίαν κρατῶν, τὴν δ' ἐτέραν τῶν χειρῶν ὑπὲρ κεφαλῆς ἔχει τοῦ δράκοντος
καὶ οἱ καὶ κύων παρακατακείμενος πεποιήται»².

Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐπὶ τοῦ νομίσματος δὲν φαίνεται καὶ ὁ κύων, ἀλλ'

¹ Sestini, *Descriz. del Mus. Fontana*, p. 67 N° 1. Tab. III fig. 2 =
Mionnet *Suppl.* IV, 261, 154 — *British Museum Catalog. Peloponnesus*
159, 29, pl. XXIX, 22 = Imhoof-Blumer καὶ Percy-Gardner
A Numismatic Commentary on Pausanias, p. 43, 2, pl. L. v.

² Pausanias B', 27, 2.

αἷτιον τῆς παραλείψεως τῆς λεπτομερείας ταύτης οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τὸ
ἀνεπαρκές τοῦ χώρου τὸν ὁποῖον διέθετεν ὁ σφραγιδογλύφος. Τοῦτο

Εἰκ. 4-5. Ὁ Ἀσκληπιὸς τοῦ Θρασυμήδους ἐπὶ νομισμάτων τῆς Ἐπιδαύρου.

ἀποδεικνύουσιν ἕτερα ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς νομίσματα τῶν Ἐπιδαυρίων
κοπέντα ἐπὶ Ἀδριανοῦ, Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς καὶ Μ. Αὐρηλίου¹,
φέροντα δὲ μόνον τὸ αὐτὸ ἀπαρράλλακτως
ἄγαλμα τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦ κυνὸς
(εἰκ. 4 καὶ 5), ὡς ἐκ τοῦ μείζονος χώρου
ὃν εἶχεν ὁ τὸν ναὸν παραλείψας ἐνταῦθα
σφραγιδογλύφος.

Ἐτι λεπτομερέστερον καὶ ἀκριβέστερον
παριστῶσι τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ τὰ ὠραία
(τοῦ 323—240 π. Χ.) ἀργυρᾶ νομίσματα
τῶν Ἐπιδαυρίων (εἰκ. 6), ὧν ὁ τύπος
συμφωνεῖ μέχρι τῶν ἐλαχίστων πρὸς τὴν
περιγραφὴν τοῦ ἀγάλματος τοῦ θεοῦ ὑπὸ
τοῦ Pausanias, συμφωνεῖ δ' ἐπίσης ἐν-
τελῶς καὶ πρὸς τὸν ἐπὶ τοῦ νομίσματος ἐν τῷ ναῷ Ἀσκληπιόν².

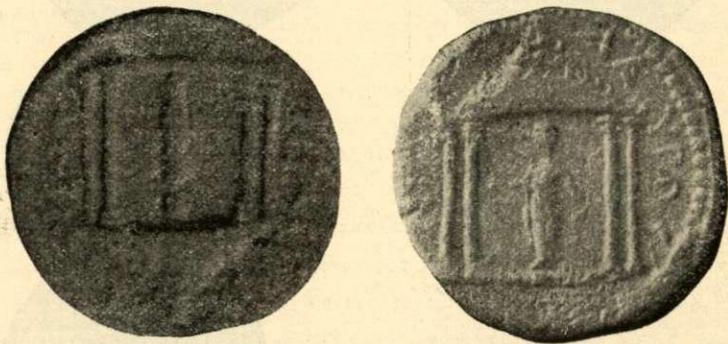

Εἰκ. 6. Ὁ Ἀσκληπιὸς τοῦ Θρα-
συμήδους ἐπὶ ἀργυροῦ νομίσμα-
τος τῆς Ἐπιδαύρου.

¹ Imhoof-Blumer καὶ P. Gardner *ἐνθ.* ἀν. 2.

² Ὁ αὐτὸς λόγος, τῆς ἐλλείψεως τοῦ χώρου, ἠνάγκασε τὸν σφραγιδογλύφον νὰ
δηλώσῃ δι' ἀπλῶν μὲν σημείων τὰ ἐν τῷ ἀετώματι τοῦ ναοῦ ἄγάλματα, τὴν δὲ
πρόσοψιν τοῦ ναοῦ ὡς τετράστυλον καὶ οὐχί, ὡς πράγματι εἶναι, ἐξάστυλον.
Διότι, ἂν προσέθετε καὶ τοὺς ἐλλείποντας κίονας τῆς προσόψεως, τότε δὲν θὰ
ἔμενον αὐτῷ χώρος πρὸς ἀπεικόνισιν τοῦ ἐν τῷ σηκῷ ἀγάλματος. Τοιαῦτα
παρλείψεις εἶναι τι συνηθέστατον, ὡς καὶ εὐνόητον, ἐπὶ τῶν τοιούτων νομι-
σματικῶν τύπων.

Ἐρχόμεθα νῦν εἰς τὰ νομίσματα ἐκεῖνα, ἅτινα κατὰ τὴν γνώμην μου παρίστωσι τὴν Θόλον. Ταῦτα εἶναι νομίσματα κοπέντα ἐπὶ Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς, φέροντα δὲ τὴν ἐπιγραφὴν ΙΕΡΑΣ ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ περίξ περιφεροῦς θολωτοῦ οἰκοδομήματος, ἐν ᾧ ἴσεται ἀγάλμα Ὑγείας. Δὲν εἶναι δὲ ἀνέκδοτα. Ὁ Sestini¹ καὶ ὁ Mionnet² ἐδημοσίευσαν ἤδη ἀπὸ μακροῦ δύο τοιαῦτα ἐκ τῶν Μουσείων τοῦ Μονάχου καὶ Μιλάνου. Ἐπίσης ὁ Head ἐν τῇ *Ἱστορίᾳ τῶν νομισμάτων*³. Οἱ δὲ Imhoof-Blumer καὶ Percy-Gardner⁴ ἐν τοῖς *Νομισματικοῖς ὑπομνήμασιν* εἰς τὸν Πausanίαν περιέγραψαν καὶ ἀπεικόνισαν τὸ ἐκ τοῦ Μουσείου τοῦ

Εἰκ. 7-8. Ἡ Θόλος ἐπὶ νομισμάτων τῆς Ἐπιδαύρου.

Μονάχου καὶ τρίτον ἐκ τοῦ Μουσείου τοῦ Βερολίνου. Καὶ ἐν τῷ Ἐθνικῷ Νομισματικῷ Μουσείῳ ἡμῶν ὑπάρχουσι δύο ὁμοια, ὧν τὸ μὲν (εἰκ. 7) εὑρέθη εἰς τὰς παρὰ τῶν Γάλλων ἀνασκαφὰς τῆς Τεγέας, τὸ δὲ (εἰκ. 8) ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου.

Ἐν τούτοις οὐδεὶς τῶν νομισματολόγων ἢ τῶν ἀρχαιολόγων, τῶν ἀνὰ χεῖρας ἐχόντων τὸ πολῦτιμον βιβλίον τῶν Imhoof-Blumer καὶ P. Gardner, ἐσκέφθη ποτὲ νὰ ταυτίσῃ τὸ ἐπὶ τῶν νομισμάτων τούτων θολωτὸν περιφερὲς οἰκοδομημα πρὸς τὴν περίφημον Θόλον.

Αἴτιον τούτου ἐγένετο τὸ ἐν τῇ Θόλῳ τοῦ νομίσματος εὑρισκόμενον ἀγάλμα τῆς Ὑγείας καὶ τὸ γεγονός ὅτι τὰ νομίσματα ταῦτα ἐκόπησαν

¹ Descrizione medagl. Fontana, p. 67, 2—3.

² Suppl. IV, 261, 155.

³ Ἱστορία νομισμάτων μετὰφρ. Σβορώνου, τόμ. Α', σελ. 551.

⁴ Σελ. 44 καὶ 161, Πίναξ L. VI. καὶ GG. VIII.

ἐπὶ Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς. Ἀμφότερα ταῦτα συνδυασθέντα ὑπὸ τοῦ Sestini τὸ πρῶτον πρὸς μαρτυρίαν τοῦ Πausanίου (B' 27, 7), καθ' ἣν «Ἀντωνῖνος τῆς συγκλήτου βουλῆς ἐποίησε καὶ Ὑγεία ναὸν καὶ Ἀσκληπιῶ καὶ Ἀπόλλωνι ἐπέκλῃσεν Αἰγυπτίους», ἐγένοντο ἀφορμὴ ὅπως καὶ οἱ Imhoof-Blumer καὶ P. Gardner ταυτίσωσι τὸ ἐπὶ τῶν νομισμάτων τοῦ Ἀντωνίνου οἰκοδομημα πρὸς τὸν ὑπ' αὐτοῦ κτισθέντα ναὸν τῆς Ὑγείας. Τούτοις ἠκολούθησαν, ὡς φαίνεται, καὶ πάντες οἱ ἀρχαιολόγοι· οὕτω δὲ οὐδεὶς ποτε λόγος ἐγένετο περὶ τῶν νομισμάτων τούτων ἐν σχέσει πρὸς τὴν Θόλον τοῦ Πολυκλείτου.

Ἡ γνώμη ὁμοῦς αὕτη εἶναι, κατ' ἐμέ, ἐντελῶς ἀπορριπτέα ἕνεκα τῶν ἐξῆς λόγων.

Πρῶτον. Πᾶν ἄλλο ἢ βέβαιον εἶναι, ὅτι ὁ παρὰ τοῦ Πausanίου ἀναφερόμενος Ἀντωνῖνος εἶναι ὁ Ῥωμαῖος αὐτοκράτωρ Ἀντωνῖνος ὁ Εὐσεβῆς (136—161 μ.Χ.). Ὁ περιηγητὴς ῥητῶς ἐν τῷ χωρίῳ ἐκείνῳ (B', 27, 7) λέγει, ὅτι ἦτο «ἀνὴρ τῆς συγκλήτου βουλῆς» ποιήσας τὰ ἔργα ταῦτα κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πausanίου (ἐφ' ἡμῶν ἐποίησεν).

Ἄλλ' ὁ Πausanίας ἔγραψε τὸ βιβλίον αὐτοῦ ἀφ' οὗ ἤδη ἐβασίλευσεν ὁ Ἀντωνῖνος, ὃν, ἂν περὶ αὐτοῦ προύκειτο, θὰ ἐκάλει αὐτοκράτορα καὶ οὐχὶ συγκλητικόν. Διὰ τοῦτο ἀπὸ τοῦ 1852 ἤδη ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τοῦ Schubart¹ ἡ γνώμη ὅτι ὁ συγκλητικὸς Ἀντωνῖνος τοῦ Πausanίου εἶναι ἄγνωστος τις ἡμῖν Ῥωμαῖος καὶ οὐχὶ ὁ αὐτοκράτωρ, καὶ τὴν γνώμην ταύτην δικαίως ὑποστηρίζουσι μέχρι τοῦ νῦν διάφοροι ἀρχαιολόγοι.

Δεύτερον. Καὶ ἐν ἡ περιπτώσει ὁ ὑπὸ τοῦ Πausanίου ἀναφερόμενος Ἀντωνῖνος ἦτο ὁ κόψας τὰ νομίσματα ἡμῶν αὐτοκράτωρ, τοῦτο δὲν θὰ ἀπεδείκνυεν ὅτι καὶ ὁ ἐπ' αὐτῶν τύπος παριστᾷ τὸν παρ' αὐτοῦ κτισθέντα ἐν Ἐπιδαύρῳ ναὸν Ὑγείας τῆς Αἰγυπτίας, διότι γνωστοῦ ὄντος ὅτι ἐν Πελοποννήσῳ πάντα τὰ πολυπληθέστατα νομίσματα, τὰ φέροντα ὅ,τι περίφημον οἰκοδομημα εἶχεν ἐκάστη πόλις, ἐκόπησαν ἐπὶ ὀλιγίστων μόνον Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων², ἔπρεπε νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι πάντα τὰ εἰκονιζόμενα κτίρια ἐκόπησαν ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων τούτων, ἐνῶ εἶναι βέβαιον ὅτι, κατ' ἀπαράβατον σχεδὸν κανόνα, οἱ τύποι οὗτοι ἀναφέρονται εἰς τὰ ἀρχαιότατα καὶ τιμιώτατα Ἑλληνικὰ οἰκοδομηματα ἐκάστης τῶν πόλεων.

¹ Zeitsch. für Alterthumswiss. 1851, σελ. 298.

² Πρβλ. Head. - Σβορώνου Ἱστορία τῶν νομισμάτων, σελ. 511.

Οί ἔνεκα τῆς ἐπὶ τῆς ἐμπροσθίας ὀψείως τοῦ νομίσματος ἡμῶν κεφαλῆς τοῦ Ἀντωνίνου ταυτίζοντες τὸ ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὀψείως αὐτοῦ θολωτὸν οἰκοδόμημα πρὸς τὸν ὑπ' αὐτοῦ κτισθέντα ναὸν τῆς Ὑγείας, ἔπρεπε κατ' ἀνάγκη νὰ συμπεράνωσι τὸ ἄτοπον, ὅτι καὶ ὁ ἐπὶ ἐτέρων νομισμάτων τοῦ αὐτοῦ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, μετὰ τοῦ ἐν αὐτῷ ἀγάλματος τοῦ Θρασυμήδους, ἐποιήθησαν ὁμοίως ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος!

Τρίτον. Αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Ἐπιδαύρου κατέδειξαν ἤδη ὅτι τὰ ὑπὸ Ἀντωνίνου τοῦ συγκλητικοῦ ποιηθέντα ἐν τῷ ἱερῷ οἰκοδομήματα δὲν ἦσαν σπουδαῖα καὶ πολυτελῆ ἀλλ' εὐτελεῆ τὴν κατασκευὴν κτίσματα¹. Τοιαῦτα ὁμοίως εὐτελεῆ κτίσματα, **οὐδέποτε** αἱ Ἑλληνικαὶ πόλεις ἀπεικόνισαν ἐπὶ τῶν νομισμάτων αὐτῶν.

Τέτατον. Ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τῆς Ἐπιδαύρου ἀνεκαλύφθη ἤδη σχεδὸν ἀσφαλῶς ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου κτισθεὶς ναὸς τῆς Ὑγείας καὶ παρ' αὐτῷ βῆθρον ἀφιερωμένον τῇ Ὑγείᾳ. Ἄλλ' οὗτος εἶναι τετράγωνον² κτίσμα ἐπομένως οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὸ ἐπὶ τῶν νομισμάτων θολωτὸν καὶ περιφερὲς ἱερὸν τῆς Ὑγείας.

Πέμπτον. Ἄν εἰς ταῦτα προσθήσῃ τις ὅτι αἱ ὁλόκληρον τὸ ἱερὸν καὶ τὸν παρ' αὐτῷ χώρον ὁλοσχερῶς σχεδὸν ἀποκαλύψασαι ἀνασκαφαί, οὐδὲν ἄλλο πλὴν τῆς Θόλου τοῦ Πολυκλείτου ἔδειξαν **περιφερὲς** οἰκοδόμημα, δύναται, νομίζω, νὰ συμπεράνη ἀσφαλῶς καὶ βεβαίως ὅτι τὸ ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Ἐπιδαύρου εἰκονιζόμενον περιφερὲς οἰκοδόμημα εἶναι ἡ Θόλος τοῦ Πολυκλείτου, δηλαδὴ ἀκριβῶς τὸ πρῶτον μετὰ τὸν ἱερὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ οἰκοδόμημα τὸ ὅποιον ἔπρεπε, κατὰ τοὺς ἐν τῇ νομισματικῇ ἐπιστήμῃ ἰσχύοντας κανόνας, νὰ ἀναμείνωμεν ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς ἱερᾶς Ἐπιδαύρου.

Τούτου ἀποδειχθέντος ἀποδεικνύεται ἀφ' ἑαυτοῦ διὰ τοῦ νομίσματος ὅτι ἡ Θόλος τοῦ Πολυκλείτου ἦτο **ἱερὸν τῆς Ὑγείας** ὡς ἐκ τοῦ ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ σηκοῦ οὕτως περιφανῶς ἰδρυμένου ἀγάλματος τῆς Ὑγείας.

Γ'

Μετὰ τὸ συμπέρασμα ὁμοίως τοῦτο βραχδαιῶς ἐπέρχονται εἰς τὸν μελετῶντα τὰ ἐξῆς ἐρωτήματα.

¹ Καββαδίου Τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ σελ. 149, 161 καὶ 169.

² Καββαδίου ἐνθ. ἀν., σελ. 149 καὶ 169.

1^{ον}. Πῶς συμβιβάζεται πρὸς τὸ ἱερὸν τῆς Ὑγείας ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Παυσανίου ὅτι ἡ Θόλος ἦτο **οἶκημα**.

2^{ον}. Πῶς συμβιβάζεται τὸ περιφερὲς τοῦ σχήματος τῆς Θόλου πρὸς ἱερὸν τῆς Ὑγείας καὶ δὴ ἐν τοιαύτῃ ἐποχῇ, καθ' ἣν οἱ ναοὶ ἦσαν γενικῶς τετράγωνοι.

3^{ον}. Πῶς ἐξηγεῖται τὸ ὄνομα **θυμέλη** δι' οὗ καλεῖ τὴν Θόλον ἡ ἐπίσημος τοῦ ἱεροῦ ἐπιγραφή.

Καὶ κυρίως 4^{ον}. Πῶς δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ὑπὸ ἱερὸν Ὑγείας ὕπαρξις **λαβυρίνθου**.

Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον παρατηρῶ ὅτι ἡ λέξις **οἶκημα** δὲν συνεπιφέρει ἀναγκαιῶς καὶ τὸ συμπέρασμα ὅτι πρόκειται περὶ κατοικίας ἀνθρώπων

Εἰκ. 9.

Εἰκ. 10.

Εἰκ. 11.

καὶ οὐχὶ περὶ ἱεροῦ **οἰκήματος**, τουτέστι ναοῦ. Ἀρκοῦμαι νὰ ὑπενθυμίσω τῷ ἀναγνώστῃ τὸ χωρίον τοῦ Ἡροδότου ἐκεῖνο (8, 144) ἐν ᾧ οἱ Ἀθηναῖοι λέγουσιν ὅτι οἱ Πέρσαι ἔκαυσαν καὶ κατέστρεψαν **τῶν θεῶν τὰ ἀγάλματα καὶ τὰ οἶκηματα** τοῖσι ἡμέας ἀναγκαιῶς ἔχει τιμωρέειν», πρὸς δὲ ὅτι καὶ ὁ Παυσανίας καλεῖ **οἶκημα** τὸ Ἐρέχθειον (Α' 26, 6).

Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον, ἦτοι τὸ περιφερὲς τοῦ σχήματος τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὑγείας, παραλείπων νὰ ἀναφέρω μεταγενεστέρων χρόνων ναοὺς περιφερεῖς, οἷος π. χ. ὁ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν ναὸς τῆς Ῥώμης, παρατηρῶ ὅτι ἐξ ὅλων τῶν Πελοποννησιακῶν πόλεων τὰ νομίσματα τριῶν πόλεων, ἀκριβῶς κύκλω τῆς Ἐπιδαύρου κειμένων, καί, ὅπερ σπουδαιότερον, οὐσῶν ἐκ τῶν πόλεων ἐκείνων εἰς τὰς ὁποίας οἱ Ἐπιδαύριοι, ὡσάκις ἐμελλον νὰ οἰκοδομήσωσι τοὺς σπουδαιότερους αὐτῶν ναοὺς, ἔπεμπον κήρυκας ἵνα προσελκύσωσι ἀρχιτέκτονας καὶ ἐργολάβους¹, παρουσιάζουσι σπουδαῖον ἀριθμὸν τοιούτων ἀρχαίων, περιφεροῦς σχήματος, ναῶν θεῶν ἢ ἡρώων.

¹ Καββαδίου Τὸ ἱερὸν τῆς Ἐπιδαύρου, σελ. 36, 2.

Τοιαῦτα εἶναι νομίσματα τοῦ Ἄργου, κοπέντα ἐπὶ Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς καὶ παρουσιάζοντα ὅμοιον θολωτὸν καὶ περιφερῆ ναόν, μετ' ὁμοίας βάσεως, ἔχοντα δὲ ἐν αὐτῷ ἄγαλμα θεοῦ ἱσταμένου (εἰκ. 9, 10, 11 καὶ 12)¹. Ὅμοίως νομίσματα τῆς Τροιζῆνος κοπέντα ἐπὶ Κομμόδου, παρουσιάζουσιν ὅμοιον περιφερὲς θολωτὸν οἰκοδόμημα μετὰ μεγάλης πολυτελοῦς καὶ κατακόσμου θύρας² ὅποια ἦτο, ὡς γνωρίζομεν, ἡ πολυτελής θύρα τῆς Θόλου τῆς Ἐπιδαύρου (εἰκ. 13)³.

Ἐπίσης νόμισμα τῆς Κορίνθου κοπὲν ἐπὶ Ἰουλίᾳ Δόμνας παρουσιάζει θολωτὸν περιφερῆ ναόν, τοῦ εἰς πρόσωπον μετεσχηματισμένου

Εἰκ. 12.

Εἰκ. 13.

Ἴσθμοῦ (εἰκ. 14)⁴. Τὸ σπουδαιότερον ὁμῶς πάντων εἶναι ἕτερον νόμισμα τῆς αὐτῆς Κορίνθου (εἰκ. 15), ἐφ' οὗ μετ' ἐκπλήξεως θέλει παρατηρήσει τις, ὅτι εἰκονίζεται ναὸς τοῦ Παλαίμονος παρουσιάζων σχεδὸν πιστὸν ἐν τοῖς κυρίοις ἀντίγραφον, ἂν μὴ τὸ πρωτότυπον, τῆς Θόλου τῆς Ἐπιδαύρου, ὡς πρὸς πάσας αὐτῆς τὰς λεπτομερείας. Τὸ νόμισμα τοῦτο κοπὲν ἐπὶ Λουκίου Οὐήρου⁵ παριστᾷ πολυτελέστατον οἰκοδόμημα ἀποτελούμενον ἐκ δύο, ὡς ἡ Θόλος ἡ Πολυκλείτου, μερῶν, ἐνὸς ὑπογείου καὶ ἑτέρου ἐπιγείου. Εἶναι ἐπίσης περιφερὲς θολω-

¹ Imhoof-Gardner, ἔνθ. ἀν. σελ. 161 pl. GG. VI.

² Imhoof-Gardner, ἔνθ. ἀν. σελ. 162, pl. GG. XVI.

³ Καββαδίου Ἰερὸν, σελ. 61.—Τοῦ αὐτοῦ Fouilles, σελ. 104, 94 105, 136.

⁴ Imhoof-Gardner, ἔνθ. ἀν. σελ. 154, pl. FF. v.

⁵ Donaldson, Architectura Numismat. 61.—Imhoof-Gardner ἔνθ. ἀν., σελ. 11. Πίναξ Β' XII.—Pausanias, ἔκδ. Hitzig-Blümner, σελ. 489, Πίναξ XVI, 4.

τὸν καὶ κατακόσμον, ὡς ἡ Θόλος. Ἐχει ἐξωτερικὴν στοὰν κίωνων πολυαριθμῶν, ὡς ἡ Θόλος. Ἐπίσης σηκὸν καὶ ἐν τῷ σηκῷ, ὡς ἡ Θόλος, ἐσωτερικὴν στοὰν κίωνων τῶν ὁποίων φαίνεται εἰς διὰ τῆς θύρας. Τέλος, ὡς ἡ Θόλος¹, ἔχει τρεῖς ἀναβαθμούς.

Ἡ μόνη διαφορὰ ἣν παρουσιάζει τὸ κορινθιακὸν οἰκοδόμημα εἶναι ὅτι ἔχει δεδηλωμένην ἐξωτερικὴν πύλην πρὸς εἰσοδὸν εἰς τὸ ὑπόγειον μέρος, ἐνῶ τοιαύτη δὲν ἀνεκαλύφθη ἐν Ἐπιδαύρῳ, ἐνθα ὑποτίθεται ὅτι κατήρχετο τις εἰς τὸ ὑπόγειον τῆς Θόλου ἀπὸ τοῦ δαπέδου τοῦ σηκοῦ δι' ἐσωτερικῆς κινητῆς κλίμακος (Καββ. Ἰερὸν, σελ. 62). Ἀλλὰ καὶ ἡ διαφορὰ

Εἰκ. 14.

Εἰκ. 15.

αὕτη εἶναι ἴσως φαινομενικὴ μόνον, διότι ὁ χαρακτὴρ τὸ κορινθιακὸν νόμισμα σφραγιδογλύφος θέλων νὰ δηλώσῃ ὅτι τὸ οἰκοδόμημα εἶχε καὶ ὑπόγειον μέρος δὲν ἠδύνατο ἐνεκα τεχνικῶν λόγων νὰ κατορθώσῃ τοῦτο ἄλλως ἢ δηλῶν ἐξωτερικῶς τὴν πύλην ταύτην, καὶ ἐν ἡ ἀκόμη περιπτώσει ἦτο, ὡς τουλάχιστον ὑποτίθεται, ἡ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἐσωτερικὴ. Οὐδεὶς πράγματι βλέπων τοὺς τρεῖς ἀναβαθμοὺς τοῦ ἐπὶ τοῦ κορινθιακοῦ νομίσματος οἰκοδομήματος θὰ ἠδύνατο νὰ φαντασθῇ ὅτι ὅπισθεν αὐτῶν ὑπῆρχεν ὑπόγειον κατασκευάσμα. Τεχνικῶς δηλαδὴ ἦτο ἐντελῶς ἀδύνατον τῷ σφραγιδογλύφῳ νὰ δηλώσῃ κάθοδον εἰς τὸ ὑπόγειον ἐκ τοῦ ἐδάφους τοῦ σηκοῦ.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλην ἐπίσης σπουδαίαν ὁμοιότητα, παρουσιάζει τὸ κορινθιακὸν οἰκοδόμημα πρὸς τὴν Θόλον τῆς Ἐπιδαύρου. Ἡ τελευταία, ὡς

¹ Καββαδίου Ἰερὸν, σελ. 59.

εἶδομεν. καλεῖται ἐν τῇ ἐπισήμῳ γλώσσῃ τοῦ ἱεροῦ *θυμέλη*, ὅπερ ὡς γνωστόν, ἐτυμολογούμενον ὑπὸ τῶν ἀρχαίων «*παρὰ τὸ θύειν*»¹, ἐσημαίνει τὸν κατ' ἐξοχὴν τόπον *θυσιῶν*. Λοιπὸν δύο ἕτερα κορινθιακὰ νομίσματα (εἰκ. 16 καὶ 17)² παριστῶσι τὸ αὐτὸ οἰκοδόμημα τῆς Κορίνθου ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν τόπον *θυσιῶν*. Πρὸ τοῦ οἰκοδομήματος δηλαδὴ παρίσταται ἱερεὺς ἐτοιμαζόμενος νὰ θυσιάσῃ μέγαν ταῦρον, ἢ ἀπλῶς ταῦρος θυσίας.

Τὸ ἐπὶ τῶν κορινθιακῶν νομισμάτων θολωτὸν οἰκοδόμημα προσαρμόζουσιν οἱ νομισματολόγοι καὶ ἀρχαιολόγοι ὑπομνηματισταὶ τοῦ Πausa-

Εἰκ. 16.

Εἰκ. 17.

νίου³ πρὸς τὸ ἐξῆς χωρίον (B', 2, 1) τῆς ὑπ' αὐτοῦ περιγραφῆς τοῦ ἐπὶ τοῦ Ἴσθμοῦ ἱεροῦ περιβόλου. «*Τοῦ περιβόλου δὲ ἐστὶν ἐπὶ τὸ Παλαίμονος ἐν ἀριστερᾷ ναός, ἀγάλματα δὲ ἐν αὐτῷ Ποσειδῶν καὶ Λευκοθέα καὶ αὐτὸς ὁ Παλαίμων*». Ἐπειδὴ ὅμως ἐπὶ τοῦ νομίσματος ἡμῶν δὲν εὐρίσκω ἐν τῷ ἱερῷ τὰ κατὰ πρῶτιστον λόγον ἀναφερόμενα ἀγάλ-

¹ Πολυδεύκης: *Βωμός*, ὃς καλεῖται *θυμέλη* παρὰ τὸ *θύειν*. — Σουΐδας, *θυμέλη*, ὁ *βωμός* ἀπὸ τοῦ *θύειν*. — Ἡσύχιος, *θυμέλη*, ἔδαφος ἱερὸν, τὸ ἐπιπυρον, ἐφ' οὗ ἐπιθύουσι. — Φρόνιχος, σελ. 163: *θυμέλην*, τοῦτο οἱ μὲν ἀρχαῖοι ἀντὶ τοῦ *θυσιῶν* ἐτίθον κτλ.

² Imhoof-Gardner ἐνθ. ἀν. σελ. 11. Πίν. Β' XI (Μ. Αὐρήλιος) — καὶ Πίν. Β' XIII (Καρακάλλας).

³ Imhoof-Gardner ἐνθ. ἀν. Hitzig-Blümner, I, σελ. 489. Frazer Pausanias, III, 14.

ματα τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Λευκοθέας, ἀλλὰ μόνον τὸ ἐν τρίτῃ μοίρῃ ὑπὸ τοῦ περιηγητοῦ μνημονευόμενον ἀγάλμα τοῦ Παλαίμονος, φρονῶ ὅτι δέον νὰ ταυτίσωμεν αὐτὸ πρὸς τὸ ἀμέσως ἐπόμενον χωρίον τοῦ Πausanίου «*Ἔστι δὲ καὶ ἄλλο (ἱερὸν τοῦ Παλαίμονος), Ἄδυτον καλούμενον, κάθοδος δὲ εἰς αὐτὸ ὑπόγειος, ἐνθα δὴ τὸν Παλαίμονα κεκρύφθαι φασιν* ὃς δ' ἂν ἐπαῦθα ἢ Κορινθίων ἢ ξένων ἐπίορκα ὁμόση, οὐδεμία ἐστὶ μηχανὴ διαφυγεῖν τοῦ δοκου». Πρὸς τοῦτο θαυμασιῶς συμφωνεῖ ἡ ἐπὶ τῶν κορινθιακῶν νομισμάτων δηλουμένη ὑπόγειος κάθοδος καὶ τὸ ἐν τῷ ἱερῷ ἀγάλμα τοῦ Παλαίμονος μόνου.

Ἐχει δὲ καὶ τὸ μέγα πλεονέκτημα τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ νὰ διαφωτίσῃ ἡμᾶς ὡς πρὸς τὴν σημασίαν τοῦ ἀνεξηγήτου ὑπογείου τῆς Ἐπιδάουρου. Ὅπως δηλαδὴ τὸ ὑπόγειον τοῦ Παλαιμονείου ἀδύτου τῆς Κορίνθου ἦτο κρύπτη, οὕτω δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι κρύπτη θὰ ἦτο καὶ τὸ ὑπόγειον κατασκευάσμα τῆς ὁμοιοσχήμεου Θόλου τῆς Ἐπιδάουρου.

Ἄλλ' ἐρωτᾶται πρὸ παντός ἄλλου τί σημαίνει ἐνταῦθα τὸ «*κεκρύφθαι*» τοῦ Πausanίου κρύπτην νεκροῦ, *τάφον* δηλαδὴ ἢ κρησφύγετον ζῶντος, ὡς ὑποθέτουσιν ὁ Rohde¹, ὡς καὶ οἱ Hitzig καὶ Blümner².

Πρὸς τοῦτο δύναται νὰ διαφωτίσῃ ἡμᾶς ἕτερον χωρίον τοῦ Πausanίου, ὅπερ διέφυγε τὴν προσοχὴν τῶν σοφῶν τούτων (II, 1, 4). Ὁμιλῶν δηλαδὴ ὁ περιηγητὴς περὶ τοῦ παρὰ τὸν αἰγιαλὸν τοῦ Κρομμυῶνος βωμοῦ τοῦ Παλαίμονος, προσθέτει «*εἰς τοῦτον τὸν τόπον ἐκκομισθῆναι τὸν παῖδα ὑπὸ δελφίνος λέγουσι κειμένῳ δὲ ἐπιτυχόντα Σίσυφον θάψαι τε ἐν τῷ Ἴσθμῳ καὶ τὸν ἀγῶνα ἐπ' αὐτῷ ποιῆσαι τῶν Ἴσθμίων*». Καὶ ἐκ τῆς μυθολογίας δὲ γνωρίζομεν ὅτι ἡ μήτηρ τοῦ Παλαίμονος ἐν τῇ μανίᾳ αὐτῆς πρῶτον ἐφόνευσε τὸν Παλαίμονα ῥίψασα εἰς πεπυρωμένον λέβητα, εἶτα δέ, *νεκρὸν* αὐτὸν εἰς τὰς ἀγκάλας λαβοῦσα, ἐρρίφθη μετ' αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, ὅθεν ἐξήγαγεν αὐτὸν δελφὶν ἐν ἧ θέσει εὗρεν αὐτὸν κείμενον ὁ Σίσυφος³, καὶ ἔθαψεν ἐν τῷ Παλαιμονείῳ ἀδύτῳ τοῦ Ἴσθμοῦ.

Τάφος ἄρα νεκροῦ καὶ οὐχὶ κρησφύγετον ζῶντος ἦτο τὸ ὑπόγειον τοῦ Παλαιμονείου, τάφος ἄρα πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἦτο καὶ τὸ ὑπόγειον τῆς ἐν Ἐπιδάουρῳ πανομοίου ἀρχιτεκτονικῶς Θόλου.

¹ Psyche, σελ. 127, 3.

² Pausanias, σελ. 490.

³ Εὐριπίδ. Μῆδ. 1286. — Ἀπολλοδ. 3, 3, 5.

Δ'

Εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα ὁδηγεῖ καὶ ἡ αὐτοτελὴς ἔρευνα περὶ τῆς σημασίας τοῦ λαβυρινθώδους ὑπογείου τῆς Ἐπιδαύρου.

Ἀληθῶς, ἂν θελήσωμεν νὰ ἀνεύρωμεν τὴν σημασίαν τοῦ λαβυρινθοῦ τῆς Ἐπιδαύρου ἐκ μόνου τοῦ παραδόξου σχήματος αὐτοῦ ὀρῶμενοι, ἔν καὶ μόνον ὁμοίον μνημεῖον θέλομεν εὐρεῖ δυνάμενοι νὰ βοηθήσῃ τὰς ἐρεῦνας ἡμῶν. Τὸ μνημεῖον δὲ τοῦτο εἶναι τετράδραχμον τῆς Κρητικῆς πόλεως Κνωσοῦ (εἰκ. 18)¹, κοπὴν κατὰ τὸν δεῦτερον π. Χ. αἰῶνα καὶ

Εἰκ. 18.

παρουσιάζον τύπον λαβυρινθοῦ ἔχοντος πάντα τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ λαβυρινθοῦ τῆς Θόλου τῆς Ἐπιδαύρου, ἤτοι τὸ κυκλικὸν σχῆμα τὸ ἀπομιμούμενον τὴν ἐλικοειδῆ θέσιν συνεσπειρωμένου ὄφeos καὶ τὸ ὅτι πρέπει νὰ διατρέξῃ τις αὐτὸν ἀπαξάπαντα ἀπὸ τοῦ κέντρου ἵνα φθάσῃ εἰς τὴν εἴσοδον καὶ τανάπαλιν.

Πρὸς τί ἐχρησίμευεν ὁ λαβύρινθος οὗτος τῆς Κνωσοῦ; Ἡ συνήθης καὶ κοινὴ παράδοσις

λέγει ὅτι ἦτο ἀνθρώπινον οἰκοδόμημα κτισθὲν ὑπὸ τοῦ Δαιδάλου κατὰ παραγγελίαν τοῦ Μίνως ἵνα χρησιμεύῃ ὡς ὑπόγειος κατοικία² τοῦ αἰμοβόρου τέρατος Μινωταύρου³.

Ἄλλ' ἴν' ἀνεύρωμεν τὸν ἀληθῆ σκοπὸν τῆς οἰκοδομήσεως τοῦ Κρητι-

¹ Svoronos, Numismatique de la Crète ancienne, p. 77, 96, pl. VI. 18. — Wroth, BMC. Crete p. 23, 41, pl. VI, 5. — Head, Guide, pl. 56, 29. — Pellerin, Recueil III, pl. 98, 25 et κτλ.

² Διοδώρου I, 61, 67. — IV, 60, 77. — Ἀπολλόδ. 3, 1, 4, 4. — 15, 8, 6 καὶ 9, 2. — Πausan. I, 27, 10. — Στράβων X, 477. Bursian, Geog. von Griech. II, 560. — Hoeck, Kreta I, 56 κ. ἐξ.

³ Πρὸς τὸ αἰμοβόρον τοῦτο τοῦ Μινωταύρου συμφωνεῖ καὶ ὁ χαρακτήρ τοῦ κατοίκου τοῦ ἐν Κορίνθῳ ὑπογείου κτίσματος, ἤτοι τοῦ Παλαίμονος, ὃν παραδόσεις τινὲς καλοῦσι βροφοκτόνον, ὡς ἐκ τῶν θυσιῶν τῶν παίδων ἅς προσέφερον

κοῦ λαβυρινθοῦ πρέπει, νομίζω, παρερχόμενοι τοὺς μύθους νὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ οἰκοδομήματος ἐκείνου, οὗ ὁ λαβύρινθος οὗτος ἦτο πιστὸν ἀντίγραφον.

Ἀληθῶς ὁ Διοδώρος ἱστορεῖ ὅτι ὁ Δαιδάλος ἐλθὼν εἰς Αἴγυπτον καὶ θαυμάσας τὴν ἐν τοῖς ἔργοις τέχνην ἀκατεσκευάσασ τῷ βασιλεύοντι τῆς Κρήτης Μίνῳ λαβύρινθον ὁμοίον τῷ κατ' Αἴγυπτον¹. Ὁ δὲ Πλίνιος² διηγείται ὅτι ὁ Δαιδάλος ἀντέγραψε μὲν πιστῶς τὸν ἐν Αἰγύπτῳ κολοσσιαῖον λαβύρινθον ἀλλ' εἰς κλίμακα ἑκατοντάκις μικροτέραν. Λοιπὸν ὁ ἰδίους ὄμμασιν ἰδὼν τὸν Αἰγυπτιακὸν λαβύρινθον Ἡρόδοτος περιγράφων τὸ κολοσσιαῖον τοῦτο αἰγυπτιακὸν κτίριον λέγει ὅτι ἐπεσκέφθη τὸ ἄνω τοῦ ἐδάφους μέρος, ὅπερ εἶχε τρισχίλια οἰκήματα, οὐχὶ ὁμοῦ καὶ τὸ ὑπόγειον, διότι τοῦτο ἦτο ἄδυτον ἀπαγορευόντων τὴν εἴσοδον τῶν ἱερέων, οἵτινες ἔλεγον «**θήκας** αὐτόθι εἶναι τῶν τε ἀρχῆν τὸν λαβύρινθον τοῦτον οἰκοδομησάμενων βασιλέων καὶ τῶν ἱερῶν κροκοδείλων»³. Καὶ ὁ Διοδώρος δὲ καὶ Στράβων ῥητῶς **τάφον** καλοῦσι τὸν ὅλον λαβύρινθον τῆς Αἰγύπτου⁴ λέγοντες, ὡς καὶ Ἡρόδοτος, ὅτι ἀδύνατον ἦτο νὰ ἐξέλθῃ ὁ ἀπαξ εἰς αὐτὸν εἰσδύσας.

Ἄφοῦ λοιπὸν τάφος καὶ ἄδυτον ἦτο τὸ ὑπόγειον τοῦ Αἰγυπτιακοῦ λαβυρινθοῦ, τάφος καὶ ἄδυτον τὸ ὑπόγειον τοῦ ἐν Κορίνθῳ Παλαιμονείου, εἶναι φυσικὸν καὶ ἐπιβαλλόμενον, νομίζω, τὸ συμπέρασμα ὅτι τάφος καὶ ἄδυτον θὰ ἦτο καὶ ὁ λαβύρινθος τῆς Κνωσοῦ, ἀφ' οὗ μάλιστα εὐρίσκομεν ὅτι καὶ γενικῶς οἱ τάφοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἐκαλοῦντο **λαβύρινθοι**⁵.

Ὅτι ὁ Κρητικὸς λαβύρινθος ἦτο ἄδυτόν τι ἀπόδειξις ἢ πίστις καθ'

αὐτῷ, ἀπαραλλάκτως ὡς ἐθυσιάζοντο εἰς τὸν Μινώταυρον τὰ τέκνα τῶν Ἀθηναίων. Λυκόφρονος Ἀλεξάνδρα, 229 καὶ τὰ Σχόλια. — Preller-Robert, Griech. Mythol. σελ. 603.

¹ Διοδώρου Α', 61.

² Nat. H. XXXVI, 13.

³ B', 148.

⁴ Α', 61 «Τάφον δὲ αὐτῷ κατεσκευάσασ (ὁ βασιλεὺς Μένδης) τὸν ὀνομαζόμενον λαβύρινθον. — Στράβων 811. Ἐπὶ τέλει δὲ τῆς οἰκοδομίας ταύτης πλέον ἢ στάδιον ἐπεχούσης ὁ τάφος ἐστὶ. . . Ἰμάνδης δ' ὄνομα ὁ ταφεὶς».

⁵ Πρὸς Κλήμ. Ἀλεξανδρ. Προτρεπτικόν, ἐν σελ. 141 τοῦ 8ου τόμου τῆς Πατρολογίας: Καθάπερ γάρ, οἶμαι, οἱ ναοί, οὕτω δὲ καὶ οἱ τάφοι θαυμάζονται, πυραμίδες καὶ μαυσωλία, καὶ λαβύρινθοι, ἄλλοι ναοὶ τῶν νεκρῶν, ὡς ἐκεῖνοι τάφοι τῶν θεῶν.

ἦν ἀδύνατον νὰ ἐξέλθῃ ὁ ἄπαξ εἰς αὐτὸν εἰσδύσας¹, διότι ἀφ' ἐνὸς μὲν πολύπλοκοι καμπαὶ ἀπέκλειον τὴν ἀγνοουμένην ἐξόδον, ἀφ' ἑτέρου δ' ὁ Μινώταυρος θὰ ἐσπάρασσε τὸν εἰσελθόντα.

Ὅτι ὁμοίως ἦτο καὶ τάφος δὲν μαρτυρεῖται, ἂν καὶ δυνάμεθα νὰ τὸ συμπεράνωμεν ἐκ τῆς οὐσίας τῶν περὶ Μινωταύρου μύθων.

Ἀληθῶς ὁ συνήθης περὶ Μινωταύρου μῦθος, ἦτοι ὁ Ἀττικὸς, παριστᾷ τὸν Μινώταυρον ὡς τέρας ζῶν, τὸν δὲ λαβύρινθον οἶκημα αὐτοῦ· ἀλλ' ὁ μῦθος οὗτος εἶναι ἐντελῶς ἀναξιόπιστος, διότι οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ πλάσμα τῶν Ἀθηναίων τραγικῶν ποιητῶν περὶ ὧν μετ' ἀγανακτήσεως λέγει ὁ χρηστὸς Πλούταρχος² ὅτι «ἐπικρατήσαντες διετέλουν αἰεὶ κατηγοροῦντες καὶ λοιδοροῦντες ἐν τῷ θεάτρῳ» τὸν κατὰ πάσας τὰς ἄλλας παραδόσεις δικαιοτάτον καὶ θεοφιλέστατον βασιλέα καὶ νομοθέτην Μίνωα «πολλὴν ἀπὸ τοῦ λογιῶν καὶ τῆς σκηνῆς ἀδοξίαν αὐτοῦ κατασκευάζοντες ὡς χαλεποῦ καὶ βιαίου γενομένου».

Οὕτως ἔν' ἀνεύρωμεν τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῶν περὶ Μινωταύρου καὶ τοῦ οἰκήματος αὐτοῦ μύθων δέον νὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ καὶ τὴν οὐσίαν τῶν περὶ αὐτοῦ μύθων ἅτινα εἶναι τὰ ἐξῆς:³

Γιὸς τις τοῦ Μίνωος, Ἀνδρόγεως καλούμενος, ἔρχεται εἰς τὴν Ἀττικὴν ὡς φίλος καὶ λαμβάνει μέρος εἰς τοὺς ἐνταῦθα τελουμένους ἀγῶνας. Νικᾷ πάντας τοὺς ἐγχωρίους ἀθλητὰς, κινεῖ οὕτω τὸν φθόνον αὐτῶν καὶ ἀνοσίως δολοφονεῖται. Ὁ Μίνωος μαθὼν τὴν συμφορὰν τοῦ υἱοῦ του ζητεῖ δίκας, ἀλλ' οὐδεὶς προσέχει εἰς αὐτόν. Τὸ θεῖον ὁμοίως ἐπέρχεται βαρὺ κατὰ τῶν δολοφόνων. Λιμὸς καὶ λοιμὸς καὶ πλήμμυραι ἀφανίζουσι τὴν Ἀττικὴν. Οἱ Ἀθηναῖοι προσπίπτουσιν ἰκέται εἰς τὸ θεῖον, ἀπαλλαγὴν ζητοῦντες τῶν κακῶν. Τὸ δὲ θεῖον προστάσσει εἰς αὐτοὺς νὰ δίδωσι πρὸς βορὰν, ἦτοι νὰ θυσιάζωσιν, ἑπτὰ παῖδας καὶ ἴσας κόρας, ἑτέρῳ υἱῷ τοῦ Μίνωος, τῷ Μινωταύρῳ.

Τίς δὲν ἀναγνωρίζει ἐνταῦθα τὰς ἀνθρωποθυσίας ἐκείνας τῶν Ἑλλήνων τὰς ἀπὸ τῶν παναρχαιοτάτων μέχρι τῶν τελευταίων ἱστορικῶν χρόνων ἐθιζόμενας ἐν Ἑλλάδι πρὸς ἐξίλασμον τῶν ἐν τοῖς τάφοις νεκρῶν, ἦτοι τῶν καταχθονίων ἠρώων, οἵτινες, ὁσάκις μάλιστα εἶχον δικαίας ἀφορμὰς, τοσαύτας προυξένουν καταστροφὰς ἐξερχόμενοι τῶν τάφων ἐν

¹ Ἀπολλοδ. 3, 15, 6 κλπ. κλπ.

² Βίος Θεσέως, 16, 7.

³ Ἰδὲ Roscher's Mythol. Lexikon ἐν ἄρθρῳ Ἀνδρόγεως.

οἷς ᾤκουν¹, ἀκριβῶς ὡς οἱ αἰμοβόροι Βουκόλακες, οἱ Καταχανάδες καὶ τὰ Στοιχεῖα τῶν δεισιδαιμονιῶν τοῦ νῦν λαοῦ μας. Ἡ θυσία τῆς Πολυξένης ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἀχιλλέως, ἢ τῶν Τρώων αἰχμαλώτων ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Πατρόκλου καὶ τῶν Μεσσηνίων αἰχμαλώτων ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Φιλοποίμενος², ἢ αὐτοθυσία δύο γενναίων τέκνων τῆς Σπάρτης πρὸς ἐξίλασμον τοῦ φόνου τῶν δύο ἱερῶν κηρύκων τοῦ Δαρείου³, καὶ πλείστα ἄλλα παραδείγματα ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας καὶ ἱστορίας, σαφέστατον ποιοῦσιν ὅτι τὰ τέκνα τῶν Ἀθηναίων ἐθυσιάζοντο ἐν τῷ λαβυρίνθῳ ἦτοι τάφῳ πρὸς ἐξίλασμον τοῦ δολίως καὶ ἀδίκως φονεθέντος υἱοῦ τοῦ Μίνωος⁴.

Ἄν κατόπιν οἱ Ἀθηναῖοι τραγικοί, οἵτινες ἤθελον νὰ δικαιολογήσωσι τὴν διαγωγὴν τῶν προγόνων των, ἔθεσαν ἀντὶ τοῦ ἀδίκως δολοφονηθέντος παρ' αὐτῶν συμπαθοῦς υἱοῦ τοῦ Μίνωος ἕτερον υἱόν, τὸν αἰμοβόρον καὶ τερατόμορφον Μινώταυρον, ἐν τῷ λαβυρίνθῳ, τοῦτο καθιστᾷ μὲν συμπαθεῖς τοὺς θυσιαζομένους υἱοὺς αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ δὲν ἀναιρεῖ τὴν γνώμην ἡμῶν ὅτι πρόκειται περὶ ἐπιταφίου θυσίας, διότι ἡ ἀντικατάστασις καὶ μεταμόρφωσις αὕτη εἶναι συμφωνοτάτη πρὸς τὰς περὶ νεκρῶν ἀρχὰς καὶ παραδόσεις τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ θανὼν, ἤρωος γενόμενος, ἤλλασσε μορφήν ὅτε ἐξήρχετο τοῦ τάφου, ἐπιφαινόμενος τοῖς ἀνθρώποις ὅτε μὲν ὡς λύκος, ζῶν τῆς ἀρπαγῆς καὶ νυκτός, ὡς ὁ Ἀρκὰς Λυκάων⁵ καὶ οἱ σύντροφοι αὐτοῦ, οὗς ἐξιλιάσκοντο δι' ἀνθρωποθυσιῶν, ὅτε δὲ ὡς κύων, ὡς ἡ φοβερά Ἐκάβη⁶, ἢ ὡς ὄφις, ὡς ὁ θνητὸς ἤρωος Ἀσκληπιὸς καὶ πλείστοι ἄλλοι. Οὕτω καὶ νῦν ὁ λαὸς ἡμῶν πιστεύει ὅτι οἱ ἐν τοῖς τάφοις, ναοῖς καὶ θεμελίαις οἰκιῶν τεθαμμένοι ἀνθρωποὶ ἐπιφαίνονται τὴν νύκτα ὡς λύκοι καὶ κύνες καὶ βόες πλείστας ὄσας καταστροφὰς προξενοῦντες, αἰμοποτοῦντες καὶ θυσίας ἀνθρωπίνων ὑπάρξεων πρὸς ἐξορκισμὸν ἀπαιτοῦντες. Περὶ τοῦ τελευταίου τούτου ἀπείρους παραδόσεις ἔχει συλλέξει ὁ σοφώτατος περὶ τὰ θέματα ταῦτα καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου ἡμῶν κ. Ν. Πολίτης.

Ἄρα ὁ υἱὸς τοῦ Μίνωος Ἀστερίων ἢ Μινώταυρος, ἢ ὅπως ἄλλως

¹ Ἰδὲ Roscher's Mythol. Lex. σελ. 2477.

² Πλούταρχ. Φιλοποίμ. 21.

³ Ἡροδότου 7, 134, 137.

⁴ Πβλ. Roscher's Myth. Lex. ἐν λ. Heros σελ. 2503 κ. ἐξ.

⁵ Πausan. 6, 8, 2 καὶ Roscher ἔνθ. ἀν., σελ. 2472.

⁶ Roscher ἔνθ. ἀν., σελ. 2473.

καλεῖ αὐτὸν ὁ μῦθος, οὐδὲν ἄλλο κατ' οὐσίαν εἶναι ἢ ἑτέρα μορφή, τὸ *Στοιχεῖο*, τοῦ ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων φονευθέντος υἱοῦ αὐτοῦ Ἀνδρόγειο τοῦ ὁποῦ βεβαίως, ὁ ἐπικρατήσας ἐν τῷ πολέμῳ κατὰ τῶν Ἀθηναίων, Μίνως θὰ ἀνεκόμεσε τὰ ὅστ' εἰς Κνωσὸν καὶ ἔθαψεν ἐν τῷ ἐπιστήμῳ τάφῳ τῶν βασιλέων, ἦτοι ἐν τῷ λαβυρίνθῳ τῆς Κνωσοῦ. Ὑπάρχει μάλιστα καὶ περιεργωτάτη ἔνδειξις περὶ τούτου.

Ὡς γνωστὸν, ἐν τῇ Κνωσῷ ὑπάρχουσι περίφημα ἤδη ἐρείπια μεγίστου οικοδομήματος ὅπερ ὁ μὲν Schliemann ἐκάλεσεν *ἀνάκτορα τοῦ Μίνως*, τινὲς δὲ τῶν νῦν ἀρχαιολόγων ταυτίζουσι πρὸς τὸν λαβυρίνθον τοῦ Μίνως καὶ Δαιδάλου. Περὶ τῶν ἐρειπίων τούτων διηγούνται δύο τῶν πρώτων περιηγητῶν τῶν νεωτέρων χρόνων ὁ Cornelius καὶ ὁ Pococke¹ τὸν ἐξῆς μῦθον τοῦ νῦν κρητικοῦ λαοῦ.

«Ὁ σταυρώσας τὸν Χριστὸν Καϊάφας ἐλθὼν εἰς Κρήτην ἀπέθανε καὶ ἐτάφη ἐν Κνωσῷ. Ἐπειδὴ ὁμως μετὰ τινα χρόνον τὸ λείψανον αὐτοῦ εὐρέθη ἐκτὸς τῆς γῆς τὸ ἔθαψαν ἐκ νέου. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐξῆλθε καὶ πάλιν κατεχώσθη ὑπὸ τῶν περιφρόνων κατοίκων. Τοῦτο ἐπανελήφθη ἐπιάνκις μέχρις οὗ ἔκτισαν ἐπὶ τοῦ τάφου του τὸ μέγα οἰκοδόμημα οὗ τὰ ἐρείπια σφίζονται ἐν Κνωσῷ, καὶ οὕτω ὁ βρυκόλακας τοῦ Καϊάφα δὲν δύναται νὰ ἐξέλθῃ τοῦ τάφου του, περὶ οὗ πλεῖστα ἄλλα γελοῖα λέγει ὁ Pococke, διηγεῖται ὁ λαός».

Τίς δὲν ἀναγνωρίζει ἐκ τοῦ μύθου τούτου, ὅτι μέχρι τοῦ νῦν διεσώθη ἢ γνωσῆς ὅτι τὰ ὑπόγεια τοῦ κρητικοῦ λαβυρίνθου ἦσαν ἀνεκαθεν τάφοι· καὶ τίς ἄλλος ἠδύνατο νὰ ἀντικαταστήσῃ προσφύτερον ἐν τῷ πνεύματι τῶν χριστιανῶν κατοίκων τὸν αἰμοδόρον Μινώταυρον, ἀπὸ τὸν χύσαντα τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ Καϊάφαν. Αὐτὸς ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπιτὰ διαδοχικῶν ταφῶν τοῦ Καϊάφα δὲν ἐνθυμίζει περιέργως τὴν θυσίαν τῶν ἐπιτὰ ζευγῶν ἅτινα ἔθυσιαζον αὐτῷ οἱ Ἀθηναῖοι;

Δυνάμεθα ἄρα νὰ συμπεράνωμεν ἀσφαλῶς ἐκ πάντων τούτων ὅτι πρὸς ταφὰς ἐχρησίμευε καὶ ὁ κρητικὸς λαβυρίνθος, δηλαδὴ τὰ ὑπόγεια αὐτοῦ μέρη, ὡς καὶ τὰ ὑπόγεια τοῦ αἰγυπτιακοῦ αὐτοῦ πρωτοτύπου καὶ τὸ ὑπόγειον τοῦ θολωτοῦ τῆς Κορίνθου Παλαιμονείου. Τί λοιπὸν λογικώτερον τοῦ συμπεράσματος ὅτι τάφος θὰ ἦτο καὶ ὁ ὑπὸ τὸν ναὸν τῆς Ὑγείας μυστηριώδης λαβυρίνθος τῆς θόλου τῆς Ἐπιδαύρου, ἀφοῦ μάλιστα καὶ ὁ ἀποκαλύπτων τὰ μυστήρια τῆς Ἑλληνικῆς εἰδωλολα-

¹ Ἴδὲ Pashley, *Travels in Crete*, I, p. 207.

τρίας πολυμαθέστατος Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ῥητῶς λέγει ὅτι οἱ «*λαβύρινθοι*» τῶν Ἑλλήνων οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ «*ναοὶ τῶν νεκρῶν*»¹. Πρὸς τούτοις οἱ ἐν τῇ αὐτῇ Ἀργολίδι καὶ οὐχὶ μακρὰν τῆς Ἐπιδαύρου «*οἰκοδομητοὶ λαβύρινθοι*» τῆς Ναυπλίας οἱ καὶ *Κυκλώπεια* καλούμενοι, οὓς ἀναφέρει ὁ Στράβων (κεφ. 396) ἀπεδείχθησαν ὑπὸ τῶν ἀνασκαφῶν, ἃς ἐν ἔτει 1876 ἐπεχείρησεν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία, ὅτι εἶναι πανάρχαιοι *τάφοι*, ἀποκρύφους ἔχοντες τὰς εἰσόδους². Αὐτὸ τὸ ἐπίσημον ὄνομα τῆς θόλου *θυμέλη*, τὸ παρὰ τὸ θύειν ὑπὸ πάντων τῶν ἀρχαίων ἐτυμολογούμενον, ἐνδεικνύει ὅτι εἰς ὄρθον συμπέρασμα κατελήξαμεν, διότι, ὡς πασίγνωστον, τόποι θυσιῶν ἦσαν καὶ *ἐξοχήν* οἱ τάφοι τῶν ἀρχαίων.

Ἀλλὰ θὰ ἐρωτήσῃ τις, ἀφοῦ τὸ νόμισμα τῶν Ἐπιδαυρίων, τὸ παρὰ τοῦ Ἀντωνίνου κοπέν, βεβαίως ὅτι τὸ ἄνω μέρος τῆς Θόλου ἦτο ναὸς τῆς Ὑγείας, δύναται τὸ ὑπόγειον αὐτοῦ νὰ εἶναι τάφος; Βεβαίως, διότι ὅχι μόνον κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους τὰ ὑπόγεια τῶν ναῶν ἐχρησίμευον ὡς κρύπτει νεκρῶν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὸ πρᾶγμα ἦτο συνηθέστατον. Ἀρκούμαι ὑπενθυμίζων τῷ ἀναγνώστῃ μου ὅτι ἐν τῷ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ναῷ τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς ἦτο τεθαμμένος ὁ μετὰ τὸν Ἀμφικτύονα βασιλεύσας τῶν Ἀθηνῶν Ἐριχθόνιος³, καὶ ὅτι ἐν τῷ ἀδύτῳ τοῦ ἐν Δελφοῖς παναρχαίου ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος εἰδεικνύετο ὁ τάφος Διονύσου τοῦ Ζαγρέως, ἐφ' οὗ *ἔθνον οἱ Ὅσιοι «θυσίαν ἀπόρητον»*⁴. Παραπέμπω δὲ καὶ εἰς Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρεῖα, ὅστις ἀφοῦ ἀπηριθμησε πλῆθος τοιοῦτων διασῆμων ἐν ναοῖς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τάφων θεῶν, ἡρώων καὶ θνητῶν λέγει ὅτι, «*οὐδ' ὁ πᾶς ἂν ἀρκέσαι ὁ χρόνος*» πρὸς ἀπαριθμησὶν ἄλλων τοιοῦτων ἐν ναοῖς τάφων⁵.

¹ Ἴδὲ ἀνωτέρω σελ. 285, σημ. 5.

² Μ. Λαμπρινίδου Ἡ Ναυπλία, σελ. 28 κ. ἐξ. — *Mittheil des Deutsch. Archaeol. Inst.* V. 143 κ. ἐξ. — Ἀθήναιον (1878) VII, 183-201. — 1879 VIII, 517-526. — Schliemann, *Tiryns*, σελ. 58 κ. ἐξ. — Β. Στάης ἐν Πρακτ. Ἀρχ. Ἐταιρ. 1892, σελ. 52.

³ Ἀπολλοδώρου 3, 14, 7—C. I. G. 6280 A.

⁴ Preller-Robert, *Mythol.* σελ. 686.

⁵ Προτροπετικός· σελ. 132 κ. ἐξ. «Ἐν τῷ νεῷ τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Λαρίσῃ ἐν τῇ Ἀκροπόλει τάφος ἐστὶν Ἀκριοῦ· Ἀθήνησι δὲ ἐν Ἀκροπόλει Κέκροπος, ὡς φησὶν Ἀντίοχος ἐν τῷ ἐνάτῳ τῶν ἱστοριῶν. Τί δαὶ Ἐριχθόνιος; οὐχὶ ἐν τῷ νεῷ τῆς Πολιάδος κεκήδεται; Ἴμμαρος δὲ ὁ Εὐμόλπου καὶ Δαεῖρας οὐχὶ ἐν τῷ

Ε'

Ἄλλ' ἐρωτᾶται νῦν τὸ σπουδαιότερον πάντων τῶν μερῶν τοῦ ἀπα-
σχολοῦντος ἡμᾶς προβλήματος.

Τίνος θεοῦ, ἥρωος ἢ ἀνθρώπου τάφος εἶναι ὁ λαβύρινθος τῆς Θόλου
τῆς Ἐπιδαύρου;

Ἄφοῦ ἡ Θόλος αὕτη περιφανῆ κατέχει θέσιν ἐν τῷ ἱερῷ τεμένει τοῦ
Ἀσκληπιοῦ, ἀφοῦ τὸ ὑπὲρ τὸ ἔδαφος αὐτῆς μέρος ἦτο ἀφιερωμένον τῇ
Ἰγείᾳ, τίνος ἄλλου δύναται νὰ εἰκάσῃ τις πιθανώτερον ὅτι ἦτο τάφος
ἢ αὐτοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ; Τὴν εἰκασίαν δὲ ταύτην ἐπικυροῖ καὶ ἡ περαι-
τέρω ἔρευνα.

Ὁ Ἀσκληπιός, ὡς πᾶς τις γνωρίζει, εἶναι εἰς τῶν νεωτάτων θεῶν τῶν
Ἑλλήνων. Πᾶσαι αἱ ἀρχαιότεραι περὶ αὐτοῦ παραδόσεις, ὁ Ὅμηρος, ὁ
Ἡσίοδος, ὁ Πίνδαρος κλπ. παριστῶσιν αὐτὸν ὡς θνητόν, ἔξοχον ἰατρόν,
ἰδρυτὴν τῆς ἰατρικῆς καὶ πατέρα θνητῶν ἐπίσης διασήμων ἰατρῶν, τοῦ
Μαχάονος καὶ Ποδαλείριου. Ἀποθανών, ὁ θαύματα ἰατρικῆς κατὰ τὸν
βίον αὐτοῦ πράξας θνητὸς οὗτος, ἐλατρεύθη ὑπὸ τῶν εὐγνωμονούντων
συγχρόνων αὐτοῦ ὡς ἥρωος ἀγαθοποιός. Ὡς ἥρωος δ' ἐπεφάνετο εἰς τοὺς
παρ' αὐτοῦ εὐεργετούμενους λατρευτάς του ὑπὸ μορφὴν τεραστίου ὄψεως,
ζῶου κατ' ἐξοχὴν ἰατρικοῦ.

Τάφοι τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἢ μαυσώλια ἀναφέρονται εἰς τρία τοῦλάχισ-
τον τῆς Ἑλλάδος μέρη. 1^{ον} ἐν Κυνοσούρα τῆς Λακεδαιμόνος¹, 2^{ον} ἐν

περιβόλῳ τοῦ Ἐλευσινίου, τοῦ ὑπὸ τῇ Ἀκροπόλει; αἱ δὲ Κελεοῦ θυγατέρες οὐχὶ
ἐν Ἐλευσίνι τετάφαται; Τί σοι καταλέγω τὰς Ὑπερβορέων γυναῖκας; Ὑπερόχη
καὶ Λαοδίκη κέκλησθον ἐν τῷ Ἀρτεμισίῳ ἐν Δήλῳ κεκήδευσθον τὸ δὲ ἐν τῷ
Ἀπόλλωνος τοῦ Δηλίου ἐστὶν ἱερῷ. Λεάνδριος δὲ Κλέαρχον ἐν Μιλήτῳ τεθά-
φθαι ἐν τῷ Διδυμαίῳ φησίν. Ἐνταῦθα τῆς Λευκοφρόνης τὸ μνημεῖον οὐκ ἄξιον
παρελθεῖν, ἐπομένους Ζήνωνι τῷ Μυνδίῳ, ἢ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἀρτεμίδος ἐν Μαγνη-
σίᾳ κεκήδευται· οὐδὲ μὴν τὸν ἐν Τελμησσῷ βωμὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ὃν μνήμα
εἶναι καὶ τοῦτον Τελμησσέως τοῦ μάντεως ἱστοροῦσι. Πτολεμαῖος δὲ ὁ τοῦ Ἀγη-
σάρχου ἐν τῷ πρώτῳ τῶν περὶ τὸν Φιλοπάτορα ἐν Πάφῳ λέγει ἐν τῷ τῆς Ἀφρο-
δίτης ἱερῷ Κινύραν τε καὶ τοὺς Κινύρου ἀπογόνους κεκήδευσθαι. Ἀλλὰ γὰρ
ἐπιόντι μοι τοὺς προσκυνουμένους ὑμῖν τάφους, ἐμοὶ μὲν οὐδ' ὁ πᾶς ἂν ἀρκέσαι
χρόνος.

¹ Ἰω. Λύδ. 4, 90.— Cicero, de nat. deor. 3, 22, 57. Πβλ. Pańofka, Asklepios und die Asklepiaden.

Ἀρκαδίᾳ παρὰ τὸν Λούσιον ποταμόν¹, 3^{ον} καὶ τὸ σπουδαιότερον ἐν
αὐτῇ τῇ Ἐπιδαύρῳ.

Περὶ τοῦ τελευταίου τούτου μαυσωλίου μίαν καὶ μόνην ἔχομεν μαρ-
τυρίαν καὶ ταύτην διαφυγοῦσαν δυστυχῶς τὴν προσοχὴν πάντων τῶν
περὶ τῆς Θόλου ἀσχοληθέντων ἀρχαιολόγων.

Εὐρηται δ' ἡ μαρτυρία αὕτη παρὰ τῷ Λατίνῳ ἐξ Ἀκυληίας πολυ-
μαθεστάτῳ πρεσβυτέρῳ Τουρανίῳ Ρουφίνῳ, ὅστις ἔζησεν ἀπὸ τοῦ 345
μέχρι τοῦ 410 μ. X.² Οὗτος ἀναφέρει sepulcrum Aesculapii in
Epidauro, ὅπερ, ὡς λέγει, φανερώτατα ἐπεδεικνύετο ἐπ' αὐτοῦ. Τὸ
μαυσώλιον τοῦτο εἶναι, φρονῶ, ἡ Θόλος τῆς Ἐπιδαύρου.

Πρὸς τοῦτο συμφωνεῖ καὶ ἡ τοπογραφικὴ θέσις ἣν κατέχει ἡ θυμέλη
ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου. Ὡς δύναται τις νὰ παρατηρήσῃ ἐπὶ τοῦ
τοπογραφικοῦ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἐπιδαύρου πίνακος, ἡ Θόλος κεῖται
πρὸς δυσμᾶς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἶναι δὲ καὶ τὸ δυτικώτατον τῶν
ἐν τῷ ἀρχαίῳ τεμένει ἱερῶν κτισμάτων, ἔχουσα τὴν μόνην αὐτῆς πύλην
ἐστραμμένην πρὸς ἀνατολάς, ὥστε ὁ πρὸ τῆς Θόλου θύων ἔβλεπε
κατ' ἀνάγκην πρὸς δυσμᾶς. Λοιπὸν γνωρίζομεν ἐκ τῶν παρ' Ἀθηναίῳ
(9, 410) περισηθέντων ἐκ τοῦ Ἑξηγητικοῦ τοῦ Κλειδήμου παραγγελημά-
των περὶ τῶν εἰς τιμὴν τῶν νεκρῶν καὶ ἡρώων γινομένων ἐναγισμῶν,
ὅτι αἱ θυμέλαι τῶν τάφων ἔδει νὰ σκάπτονται «πρὸς ἐσπέραν» καὶ οἱ
τὰ καταχύσματα σπένδοντες νὰ βλέπωσι «πρὸς ἐσπέραν».

Φαίνεται λοιπὸν ὅτι καὶ ὁ πανάρχαιος ἐν τῷ ἱερῷ τάφος τοῦ ἥρωος
Ἀσκληπιοῦ ἔκειτο εἰς τὰ δυτικώτατα τοῦ τεμένου καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ
χώρου ἰδρύθη ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῆς ἀκμῆς καὶ τοῦ πλούτου τοῦ ἱεροῦ
ἢ τὸν ἀρχαῖον ἅγιον τάφον λαμπρῶς διακοσμήσασα Θόλος.

Ἴσως νῦν ἐρωτήσῃ τις διατί, προκειμένου περὶ μνημείου οὕτω λαμ-
προῦ καὶ ἱεροῦ, ὡς ἦτο τὸ θαυμάσιον μαυσώλιον τοῦτο τοῦ Ἀσκληπιοῦ,
οὐδεὶς τῶν ἀρχαίων, ἐξαιρέσει τοῦ εἰς τὰ τέλη τοῦ 4^{ου} μ. X. αἰῶνος
ἀνήκοντος Ρουφίνου, ὀμιλεῖ, ἀλλ' ἀπεναντίας τὸν τάφον τοῦτον τοῦ
Ἀσκληπιοῦ περιβάλλει νεκρικὴ καὶ μυστηριώδης σιωπὴ, ἀπὸ τῶν χρόνων
τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἱεροῦ μέχρι τῆς ἐσχάτης αὐτοῦ παρακμῆς, τοῦ μὲν

¹ Cicero, ἔνθα ἀνωτέρω.

² S. Clementis Romani Recognitiones Rufino Aquileiensi inter-
prete, lib. X, 26, σελ. 1434 τοῦ Α' τόμου τῆς Πατρολογίας τοῦ Migne. Καὶ
ὁ Καισάριος λέγει «ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀσκληπιός».

Παυσανίου *οἴκημα ἀπλῶς* καλοῦντος τὴν Θόλον, τῶν δὲ ἱερέων καλούντων αὐτὸν διὰ τοῦ γενικοῦ ὀνόματος *θυμέλη*.

Ἡ ἀπάντησις εἶναι εὐκόλος, θέλει δὲ χρησιμεύσει, φρονῶ, ὡς νέα ἀπόδειξις περὶ τοῦ ὅτι πρόκειται πράγματι περὶ τάφου ἥρωος.

Ἀληθῶς οἱ μελετήσαντες τὰ περὶ τῆς λατρείας τῶν τάφων τῶν Ἑλλήνων ἡρώων παρετήρησαν ἤδη ὅτι τὸ ἀγιώτερον μέρος παντὸς τεμένους ἥρωος ἐθεωρεῖτο αὐτὸς ὁ τάφος τοῦ ἥρωος, περὶ οὗ οὐχὶ εὐχαρίστως παρεδέχοντο οἱ κάτοικοι τοῦ μέρους ὅτι ἐτάφη ἀλλαχοῦ, ἢ ἐν τῷ ἱερῷ αὐτῶν. Τὴν θέσιν ὁμοῦ τοῦ τάφου ἐκράτουν συνηθέστατα μυστικὴν, ὀλιγίστων μόνον γνωρίζοντων αὐτὴν καὶ μόνον ὡς ἀπόρητον λεγόντων¹. Οὕτως ὁ Πλούταρχος λέγει² «*ἡρώων ἀπόρητον θῆκαι καὶ δυσεξεύρητοι*». Ὁ δὲ Παυσανίας ὁμιλῶν περὶ τῶν ἐν Κορίνθῳ τάφων τῶν ἡρώων Σισύφου καὶ Νηλέως λέγει (B', 2, 2) ὅτι τούτους «*οὐδ' ἂν οὐδὲ ζητοῖ τις ἐπιλεξάμενος τὰ Εὐμήλου. Νηλέως μὲν γὰρ οὐδὲ Νέστορι* (δηλαδὴ τῷ υἱῷ τοῦ Νηλέως) *ἐπιδειχθῆναι τὸ μνήμα ὑπὸ Σισύφου φησί· χρῆναι γὰρ ἄγνωστον τοῖς πᾶσιν ὁμοίως εἶναι. Σίσυφον δὲ ταφῆναι μὲν ἐν τῷ Ἰσθμῷ, τὸν δὲ τάφον καὶ τῶν ἐπ' αὐτοῦ Κορινθίων ὀλίγους εἶναι τοὺς εἰδότες*». Ὁ αὐτὸς Παυσανίας (B', 29, 8) ὁμιλῶν περὶ τοῦ ἐν Αἰγίνῃ ἱεροῦ τοῦ ἥρωος Αἰακοῦ λέγει «*Τοῦ περιβόλου δὲ ἐντὸς ἐλαῖαι πεφύκασιν ἐκ παλαιοῦ καὶ βωμὸς ἐστὶν οὐ πολὺ ἀνέχων ἐκ τῆς γῆς. Ὡς δὲ καὶ μνήμα οὗτος ὁ βωμὸς εἴη Αἰακοῦ, λεγόμενόν ἐστιν ἐν ἀπορητῷ*». Καὶ πάλιν ὁ Παυσανίας (B', 31, 1) ὁμιλῶν ἐν τοῖς περὶ Τροιζῆνος περὶ τοῦ ἥρωος Ἰππολύτου λέγει ὅτι «*Οὐδὲ τὸν τάφον ἀποφαίνουσι* (οἱ Τροιζῆνιοι) *εἰδότες*».

Ὁ Πλούταρχος ἐξ ἄλλου ἐν βίῳ Κίμωνος (9) λέγει ὅτι «*ἦν χρησμός Ἀθηναίους, τὰ Θεσείως λείψανα κελεύων ἀνακομίζεσθαι εἰς ἄστὺ καὶ τιμᾶν ὡς ἥρωα πρεπόντως. Ἄλλ' ἠγνόουν ὅπου κείται, Σκυρίων οὐχ ὁμολογούντων, οὐδ' ἐόντων ἀναζητεῖν*».

Ὁ αὐτὸς Πλούταρχος³ λέγει περὶ τοῦ τάφου τῆς Δίρκης, ὅτι ἦτο ἄγνωστος καὶ τοῖς Θεβαίους πλὴν τῶν ἱππαρχηκότων «*ὁ γὰρ ἀπαλλαιτόμενος* (ἱππαρχος) *τὸν παραλαμβάνοντα τὴν ἀρχὴν μόνος ἀγνοούμενον ἔδειξε νύκτωρ καὶ τινὰς ἐπ' αὐτῷ δρόσαντες ἀτύρους ἱερουργίας, ὧν τὰ*

¹ F. Deneken, Heros, ἐν Roscher's Lex. Mythol. σελ. 2495 x. ἐξ.

² Περὶ τοῦ μὴ χρῆν τὴν Πυθίαν, 27.

³ Δαιμόν. Σωκρ. 5.

σημεῖα συγγέουσι καὶ ἀφανίζουσιν ὑπὸ σκότους ἀπέρχονται χωρισθέντες».

Τὰ αὐτὰ ἀκριβῶς θὰ συνέβαινον φρονῶ, καὶ ἐν Ἐπιδαύρῳ. Ὁ ἀνώτατος θρησκευτικὸς ἄρχων τοῦ ἱεροῦ, ἦτοι ὁ ἱερεὺς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, θὰ ἐγνώριζε μόνος τὸν τάφον τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ μετὰ τῶν αὐτῶν προφυλάξεων μεθ' ὧν καὶ ὁ Θεβαῖος ἱππαρχος θὰ ἀνεκίνοῦ τὸ μυστικὸν εἰς τὸν διάδοχον αὐτοῦ ἱερέα, τοσοῦτῳ μᾶλλον, ὅσον ἐν Ἐπιδαύρῳ ὑπῆρχε καὶ λόγος οὐσιαστικώτερος ἢ ἐν τοῖς ἱεροῖς τῶν ἄλλων ἡρώων ἵνα φυλάσσεται τὸ μυστικὸν μετὰ μείζονος ἀυστηρότητος. Ἀληθῶς προκειμένου περὶ τῶν τάφων τῶν ἄλλων ἡρώων ἢ ἀπόκρυφς αὐτῶν, ἦτις πιθανῶς ἐγεννήθη ἐν παναρχαίοις χρόνοις ὑπὸ τῆς φροντίδος τοῦ νὰ προφυλάσσωνται τὰ ἐν αὐτοῖς πολύτιμα ὑλικῶς κτερίσματα ἀπὸ τῶν ἱεροσύλων, λόγον εἶχε τὴν γενικὴν κλίσιν τῶν ἀρχαίων τοῦ νὰ περιβάλλωσι διὰ μυστικισμοῦ τὴν λατρείαν τῶν ἡρώων. Ἄλλ' ἐν Ἐπιδαύρῳ ὑπῆρχε πρὸς τοῖς ἀνωτέρω καὶ τὸ ἐξῆς συμφέρον πρὸς μείζονα σιωπῆν. Ὁ Ἀσκληπιὸς ἀπὸ ἀπλοῦ ἥρωος προυβιάσθη διὰ τῆς καταπληκτικῆς διαδόσεως καὶ ἀναπτύξεως τῆς λατρείας αὐτοῦ εἰς θεὸν καὶ εἶναι, ὡς γνωστὸν, νεώτατον μέλος τοῦ ἑλληνικοῦ πανθέου. Οἱ ἱερεῖς ἄρα τῆς Ἐπιδαύρου, οἵτινες διὰ παντοίων μέσων ἐφρόντιζον νὰ μεγαλοποιήσωσι τὰ προτερήματα τοῦ νέου θεοῦ Ἀσκληπιοῦ ἵνα πλείονας λατρευτὰς προσελκύωσι καὶ ἐκμεταλλεύωνται, εἶχον μέγα συμφέρον ἵνα μὴ δεικνύωσι τὸν παρ' αὐτοῖς τάφον τοῦ ἥρωος Ἀσκληπιοῦ, διότι ὁ τάφος οὗτος θὰ ἀνεκάλει ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς ἦτο ἀπλοῦς θνητὸς ἡρωικῶν τυχῶν τιμῶν καὶ οὐχὶ θεός¹. Ἐπομένως ἐκόσμησαν μὲν μεγαλοπρεπῶς διὰ τῆς Θόλου τὸν παρ' αὐτοῖς ἀρχαῖον τάφον τοῦ ἥρωος, ἐπέτειναν ὁμοῦ τὴν σιωπῆν.

Τὸ μυστικὸν ἐφυλάχθη καλῶς, ὡς βλέπομεν, διότι ἐδέησε νὰ κατέλθωμεν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Ε' μ. Χ. αἰῶνος ὅτε ἀκριβῶς ἐξέπνευσε τὸ Ἀσκλη-

¹ Ἐνεκα τοῦ αὐτοῦ λόγου φρονῶ ὅτι οἱ ἱερεῖς τῆς Ἐπιδαύρου, οἱ ἄλλως, ὡς ἐκ τῶν πραγματικῶν θεραπειῶν πλείστων ἀσθενῶν καταφαίνεται, ἐξόχως τὴν ἱατρικὴν ἐπιστήμην ἀσκοῦντες, ἀπέκρυπτον τὰ πραγματικὰ φάρμακα δι' ὧν ἐθεράπευσον τοὺς ἀσθενεῖς καὶ ἀντ' αὐτῶν ἀνέγραφον ἐν ταῖς περιφήμοις στήλαις, θαύματα ἱκανὰ νὰ καταπλήσωσι καὶ προσελκύωσι τὸ κοινόν. Ἀληθῶς, ἂν ἐφανερώονον ὅτι ἤσκουν ἐπιστημονικὴν ἱατρικὴν, οὐδεὶς θὰ ἤρχετο πρὸς τὸν θεόν, ἀλλὰ θὰ ἤρχετο καταφεύγων εἰς τὸν πλησιέστερον ἱατρόν. Εἶναι δ' ἄληθῶς ἄξιον ἀπορίας πῶς τὸ ἀπλοῦστατον τοῦτο πρᾶγμα δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀντιληφθῶσι τινες, ἐπιχειρήσαντες ἐσχάτως νὰ ἀρνηθῶσι διὰ σαθροτάτων ἐπιχειρημάτων, ἀντικειμένων μάλιστα πρὸς βητάς μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων, τὸ ὅτι ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις ἤσκειτο ἡ ἱατρικὴ ἐπιστήμη!

πειών τῆς Ἐπιδαύρου, καὶ πολλοὶ τῶν ἐθνικῶν ἱερέων ἠσπάζοντο τὸν χριστιανισμόν, ἵνα κοινολογηθῇ παρὰ τοῦ χριστιανοῦ Ῥουφίνου ἡ ἀλήθεια περὶ τοῦ τάφου, ἣν καὶ νῦν ἐπαναφέρει εἰς φῶς ἡ σκαπάνη καὶ ἡ μελέτη.

Ῥίψωμεν νῦν ἐν γενικῶν βλέμμα εἰς τὴν Θόλον ὑπὸ τὸ νέον φῶς ἐν ᾧ παρουσιάζεται ἡμῖν.

Θέλει πᾶς τις, ὡς πιστεύω, ὁμολογήσει, πρῶτον μὲν ὅτι τὸ ὄλον τοῦ σχήματος αὐτῆς ἀριστα ἀρμόζει εἰς μαυσώλιον καὶ ὅτι οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἡ ἐξέλιξις τῆς μορφῆς τῶν παναρχαίων θολωτῶν τάφων καὶ τῶν ἐπὶ τῶν τάφων βωμῶν καὶ περιφερῶν θυμελῶν. Δεύτερον ὅτι τὸ σχῆμα τοῦ λαβυρίνθου αὐτῆς παρέχει τὴν μᾶλλον προσαρμόζουσαν νεκρικὴν θήκην ἢ οἶκημα εἰς τὸν ὑπὸ μορφὴν τεραστίου ὄφeos κρυπτόμενον ἐν αὐτῇ ἥρωα Ἀσκληπιῶν. Ὡς πρὸς τὰς ἀναλογίας μεταξὺ τοῦ ὄφeos Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς λαβυρινθομορφῆς αὐτοῦ θήκης σαφῆ ἰδέαν παρέχει ἡμῖν νόμισμα (εἰκ. 19)¹ εἰκονίζον τὴν ἐκ τοῦ Λιβίου (X, 48) γνωστὴν ἡμῖν

Εἰκ. 19.

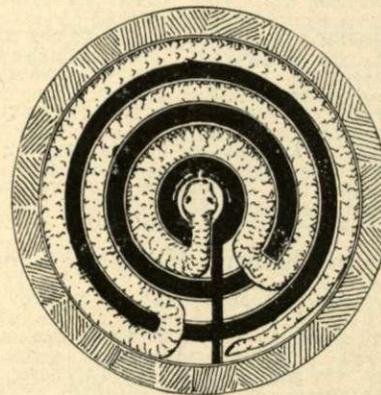
σκηνὴν τῆς ἐν ἔτει 293 π. Χ. ἀποβάσεως τοῦ ὄφeos Ἀσκληπιοῦ εἰς τὴν ἀπέναντι τοῦ Καπιτωλίου τῆς Ῥώμης ἱερὰν νῆσον τοῦ Τιθέρεως, ἐνθα ἀνηγέρθη ὁ ναὸς αὐτοῦ. Ὁ ὄφις οὗτος εἶναι τόσο μέγας, ὥστε πληροῖ ὀλόκληρον τὴν κομίσασαν αὐτὸν τριήρη. Ἐπίσης τεράστιον τὸ μέγεθος παριστῶσιν αὐτὸν ἀνάγλυφά τινα τοῦ Κεντρικοῦ Μουσείου. Ἐπομένως καὶ τὸν λαβύρινθον τῆς ἐν Ἐπιδαύρου Θόλου δυνάμεθα νὰ τὸν φαντασθῶμεν ὡς

νεκρικὴν θήκην ἢ ὑπόγειον οἶκημα τοῦ τεραστίου ὄφeos Ἀσκληπιοῦ ἀκριβῶς ὡς παριστᾷ τὸ σχεδιογράφημα τῆς ὑπ' ἀριθ. 20 εἰκόνας πρὸς ὃ παράβαλε καὶ τὴν διαίρεσιν τοῦ ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῶν Κνωσίων περιφεροῦς λαβυρίνθου. Περιέργον δ' εἶναι ὅτι καὶ τὰ περὶ Ἀσκληπιοῦ χριστιανικὰ συναξάρια παριστῶσι τὸν ὄφιν τοιούτων τεραστίων διαστάσεων. Ἐν ἐξ αὐτῶν λέγει ὅτι ἦτο πλάτους 20 πήχεων καὶ μήκους 80!²

¹ Daremberg-Saglio, Diction. des Antiq. p. 125.—Cohen, Monn. impér. tom. II, σελ. 271, 17.

² Ν. Πολίτης ἐν Δελτικῇ τῆς Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἐταιρ. Τόμ. Α', σελ. 90.

Θέλει ἐπίσης ὁμολογήσει πᾶς τις ὅτι τὸ ἐπικείμενον τῷ λαβυρίνθῳ τῆς Θόλου ἱερὸν τῆς Ὑγείας εἶναι ἢ κατ' ἔννοιαν καὶ συμβολισμόν μᾶλλον ἀρμόζουσα σκέπη τοῦ τάφου τοῦ τὴν ὑγείαν κατ' ἐξοχὴν παρέχοντος θεοῦ. Τέλος ὅτι αἱ τοὺς τοίχους τοῦ σηκοῦ τῆς Ὑγείας κοσμοῦσαι εἰκόνας τοῦ Παισίου, αἱ παριστῶσαι τὸν μὴ ἔχοντα πλέον ἀνάγκην τῶν βελῶν αὐτοῦ ἀλλ' ἐν θριάμβῳ ἄδοντα Ἐρωτα, καὶ τὴν ἀπὸ διαφανοῦς φιάλης πίνουσαν Μέθη, εἶναι: ἡ ἀρίστη συμβολικὴ διακόσμησις ἱεροῦ

Εἰκ. 20.

Ὑγείας, διότι μόνον ὑγιεῖς ἄνθρωποι δύνανται νὰ ἀπολαύσωσι τῶν ἡδονῶν τοῦ Ἐρωτος καὶ τῆς Μέθης, αἵτινες ἄρα καλῶς ἐξελέχθησαν ὑπὸ τοῦ Παισίου ὡς σύμβολα τῆς ὑγείας, ἀφ' οὗ μάλιστα καὶ ἡ ἐν μέτρῳ χρῆσις αὐτῶν ἀείποτε ἐθεωρήθη ὡς λίαν συντελεστικὴ πρὸς τὴν ὑγείαν τῶν ἀνθρώπων.

Οἶαν τέλος μοναδικὴν σπουδαιότητα προσκτᾶται νῦν τὸ θαυμάσιον τοῦτο οἰκοδόμημα, θεωρῶ ἐντελῶς περιττὸν νὰ ἐξάρω.

I. N. ΣΒΟΡΩΝΟΣ

Ο ΦΙΛΕΛΛΗΝ ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ ΜΑΞΙΜΙΛΙΑΝΟΣ ΜΥΡΒΕΡΓ (MYHRBERG)¹

Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἐγεννήθη τῷ 1799 κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμέραν τοῦ ΠΙ' αἰῶνος ἐν Uleaborg τῆς Φινλανδίας· ὁ πατὴρ αὐτοῦ, Σουηδὸς τὴν καταγωγὴν, ἔλαβε μέρος τῷ 1788 εἰς τὸν Φινλανδικὸν πόλεμον, ὑπηρετήσας μετὰ τοῦ βαθμοῦ τοῦ λοχαγοῦ ἐν τινὶ τάγματι ἐθελοντῶν, μεθ' ὃ ἐγένετο διευθυντὴς τοῦ τελωνείου ἐν Uleaborg· ἡ δὲ μήτηρ Christina Jovelius ἀνήκεν εἰς ἐμπορικὸν Φινλανδικὸν οἶκον. Πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ Φινλανδικοῦ πολέμου (τοῦ 1808) ἡ οἰκογένεια Μύρβεργ κατῴκει ἐν τῇ ιδιοκτησίᾳ Knutila ἐξωθεν τῆς Uleaborg, ἐνθα ἀνεπτύχθη ὁ νέος Αὐγουστος Μύρβεργ καὶ τὸ πρῶτον ἐδειξε τὴν κλίσιν τοῦ παίζειν μετὰ τοῦ κινδύνου, ὅστις κίνδυνος ἠκολούθησεν αὐτὸν βῆμα πρὸς βῆμα καθ' ὅλον τὸν βίον αὐτοῦ. Αἱ διηγήσεις περὶ τοῦ βίου του ἀναφέρουσι πράγματα ἀπαντῶντα μόνον κατὰ πολὺ παλαιότερους χρόνους, διότι οὐδὲν ἐμπόδιον τῷ ἐφαίνετο μέγα, ὡς καὶ οὐδὲν πάθος κατελάμβανεν αὐτόν, ἔχοντα μεγάλην τὴν φυσικὴν καὶ ἠθικὴν δύναμιν. Μετὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1808, ὅτε οἱ Ῥῶσοι προχώρησαν βιαίως μέχρι τοῦ Osterbotter καὶ ὁ στρατηγὸς Kamensky κατέλυσε μετὰ τοῦ ἐπιτελείου του εἰς αὐτοῦ τοῦ Μύρβεργ τὸν οἶκον, ὁ πατὴρ Μύρβεργ ἀπεχώρησεν οἰκογενειακῶς εἰς Σουηδίαν, ἐνθα πολλαχοῦ ἔλαβεν ἐκ περιτροπῆς τὴν διεύθυνσιν τῶν τελωνείων, κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1822 ἀπέθανεν ἐν Her-nösand καταλιπὼν χήραν καὶ ἕξ τέκνα σχεδὸν ἐν πενίᾳ.

Ὁ νέος Μύρβεργ ἠκολούθει πάντοτε τοὺς γονεῖς του, καὶ κατὰ τὸ

¹ Ὁ ἐν Στοκχόλμῃ τὴν γυμναστικὴν σπουδάζων κ. Φ. Καρβελάς, κατὰ παρακλήσιν τοῦ ἐνταῦθα ἱατροῦ κ. Γ. Ν. Μαυράκη, τοῦ εὐρόντος ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι τοῦ "Αἰδέκ τοῖς δημοσιευομένοις ἐν τῇ « Ἀρμονίᾳ » (ἐν σελ. 447 τοῦ Α' τόμου), τὸ ὄνομα τοῦ φιλέλληνος Σουηδοῦ Μύρβεργ ἢ Mirbergh ὡς γράφει αὐτόν ὁ "Αἰδέκ, ἔπεμψεν ἡμῖν πάνυ φιλοφρόνως διὰ τοῦ κ. Μαυράκη τὴν ἐξῆς ἐκ τοῦ Σουηδικοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἐν ἐπιτομῇ μεταφρασθεῖσαν βιογραφίαν τοῦ ἐν λόγῳ Σουηδοῦ φιλέλληνος, οὗτινος ἡ ὀρθὴ γραφὴ εἶναι Myhrberg, ἣν ἄσμενοι ἐνταῦθα καταχωρίζομεν. (Σ. Σ.)

1812 μετέβη εἰς Οὐψαλαν εἰς εὐεργετικὸν τι οὕτως εἰπεῖν καθίδρυμα. ἐνθα ἐτρέφετο δωρεάν, καὶ κατὰ τὸ 16^{ον} ἔτος τῆς ἡλικίας του ἐνεγράφη κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τῶν γονέων του ὡς φοιτητῆς τῶν νομικῶν ἐπιστημῶν ἐν τῷ αὐτόθι πανεπιστημίῳ. Ἀλλὰ μετὰ διετῆ ἐνταῦθα φοίτησιν ἀπῆλθεν εἰς Ἄβο τῆς Φινλανδίας, ὅπως ἐκεῖ τελειώσῃ τὰς σπουδὰς του καὶ δυνηθῆ νὰ καταλάβῃ ἐπιφανῆ θέσιν ἐν τῇ παλαιᾷ πατρίδι του. Ἀλλ' ἡ νομικὴ δὲν ἠδυνήθη νὰ δεσμεύσῃ τὴν πολεμικὴν φύσιν τοῦ νέου ἀνδρὸς καὶ οὕτω τῷ 1822 ἐπέστρεψεν εἰς Σουηδίαν, ὅπου ὑπηρετήσεν ἐν τῷ στρατῷ ἀφ' οὗ ἐδιδάχθη πῶς τὰ στρατιωτικὰ ὑπὸ τοῦ λοχαγοῦ Sandberg συμπατριώτου του. Ἄπορος ὢν καὶ ἀπελπὶς διὰ τὸ μέλλον ἐν τῇ πατρίδι του κατέλιπε ταύτην τῷ 1823 καὶ ἐπιβάς φινλανδικοῦ πλοίου διηυθύνθη πρὸς τὴν Πορτογαλίαν. Λέγεται ὅτι ἐν Λισσαβῶνι ἦλθεν εἰς ἔριδας μετὰ τοῦ συμπατριώτου του πλοιοάρχου καὶ ὅτι διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ ἐκεῖ Σουηδοῦ προξένου ἐπέτυχεν νὰ ἀποχωρήσῃ τοῦ πλοίου.

Μετὰ ταῦτα λέγεται ὅτι ἤχθη ὑπὸ τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων αἰχμάλωτος εἰς Μασσαλίαν, διότι ἦτο μετὰ τῶν Ἰσπανῶν ἐπαναστατῶν ὑπὸ τὸν Riego κατὰ Φερδινάνδου τοῦ Ζ'. Τοῦτο δὲν προέρχεται ἐκ θετικῆς πηγῆς, ἀλλὰ βέβαιον εἶναι ὅτι κατὰ φθινόπωρον τοῦ 1823 εὐρίσκειτο ἐν Μασσαλίᾳ καὶ ὅτι ὕστερον διῆλθε τὸν χειμῶνα τοῦ 1823-1824 ἐν Παρισίοις. Τότε ζωηρὸς ἐνθουσιασμὸς εἶχε καταλάβει πάντα σχεδὸν τὸν πεπολιτισμένον κόσμον διὰ τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων. Ἐθελονταὶ καὶ ἔρανοι ἐζητοῦντο ὑπὸ διαφόρων ὀμίλων. Εἰς ἓνα τῶν ὀμίλων τούτων κατετάχθη καὶ ὁ Μύρβεργ, ὅστις ἐκ Μασσαλίας ἀπέπλευσε διὰ τὴν Ἑλλάδα, ἐνθα ἀπεβιβάσθη εἰς Ναύπλιον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1824. Ὡς ἀπλοῦς ἵππεὺς κατετάχθη εἰς τάγμα ἱππικοῦ ὀργανωθὲν ὑπὸ τοῦ ἀνδρείου Regnault de St Jean d'Angely, ὅστις βραδύτερον ἐγένετο στρατάρχης τῆς Γαλλίας καὶ ἐδειξε λαμπρὰν ἱκανότητα ἐν τῷ Κριμαϊκῷ πολέμῳ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ τῷ 1859. Ἐν ἔτος μετὰ τὴν κατάταξιν του εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἱππικὸν (Μαρτ. 1825) ἐκτήσατο ὁ Μύρβεργ τὴν πλήρη ἐμπιστοσύνην τοῦ προϊσταμένου του διὰ τῆς ἀνδρείας ἣν ἐδειξεν ἐν τινὶ συμπλοκῇ μετὰ τοῦ τουρκικοῦ ἱππικοῦ ἐπὶ τῆς νήσου Εὐβοίας, καθ' ἣν ὁμως ἐπληγώθη βαρέως κατὰ τὸν ἀριστερὸν κρόταφον. Τὸ ἐπόμενον ἔτος ἔλαβε μέρος εἰς τὰς μάχας αἰτίνας ἐγένοντο ἐν τῇ πεδιάδι τῶν Ἀθηνῶν πρὸ τῆς Ἀκροπόλεως ἐναντίον τοῦ πολιορκητικοῦ στρατοῦ τοῦ Ῥεσῆτ Πασᾶ. Ἐπὶ ἐννέα ὀλοκλήρους μῆνας διήρκει ὁ ἀγὼν

ούτος ὑπὲρ ἐλευθερίας ἐν τῷ κλασικῷ τούτῳ ἐδάφει, τῇ δὲ 19 Αὐγούστου 1826 ὁ Μύρβεργ ἐπληρώθη εἰς τὸν πόδα διὰ μυδριαβόλου ἐν μιᾷ τῶν κατὰ τὸ Χαϊδάρι μαχῶν, ἀλλ' ἐν τούτοις καθ' ὅλον τὸν χειμῶνα ἐλάμβανε μέρος εἰς τὰς πρὸ τῶν Ἀθηνῶν μάχας. Μετὰ ταῦτα προαχθεὶς εἰς λοχαγὸν τοῦ ἐπιτελείου ἤρριστευσε διὰ τοῦ λαμπροῦ καὶ θαυμασίου τρόπου ὃν ἔδειξε κατὰ τὴν τελευταίαν αἱματηρὰν μάχην παρὰ τὴν Κωλιάδα ἄκραν τῇ 6 Μαΐου (ν) 1827.

Κατὰ τὴν μάχην ταύτην ὁ Μύρβεργ ἀνῆκεν εἰς δύναμιν ἐκ 376 ἀνδρῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν 46 ξένοι ἀξιωματικοὶ ὡς ἐθελονταί· ὁ Μύρβεργ τότε μετὰ 12 ἄλλων κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ τὴν φοβερὰν σφαγὴν. Ἡ σωτηρία αὐτοῦ ἐθεωρήθη ὡς θαῦμα, διότι πυροβολούμενος καὶ διωκόμενος ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ ἵππικοῦ καὶ βαρέως πληγωμένος τὸν ἕνα πόδα ἠδυνήθη μετὰ τῶν ὄπλων, τὰ ὁποῖα δὲν ἠθέλησε νὰ ἐγκαταλίπῃ εἰς τὸν ἐχθρὸν, νὰ κολυμβήσῃ μέχρι τῶν πλοίων ἐξ ὧν ὁ ἐλληνικὸς στρατὸς εἶχεν ἀποβιβάσθῃ. Ὁ Ἀγγλος στρατηγὸς Τσῶρτς, ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ὁποίου ὁ Μύρβεργ ἐπολέμει, μετὰ κόπου διέφυγε τὸν κίνδυνον νὰ ἀποκεφαλισθῇ ὑπὸ τοῦ Τουρκικοῦ ἵππικοῦ. Τὴν ἐπομένην ἡμέραν ὁ Church ἐξέδωκε μαρτυρικὸν ἔγγραφον ἐπιβεβαιοῦν τὴν ἀξιοθαύμαστον τοῦ Μύρβεργ στάσιν κατὰ τὴν μάχην.

Μετὰ ταῦτα εὐρίσκομεν τὸν Μύρβεργ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Φαββιέρου, εἰς τὸν ὁποῖον εἶχεν ἀνατεθῆ τῷ 1827 ἡ ἀρχηγία νὰ μεταβῇ εἰς Χίον. Ἐν μιᾷ τῶν πολλῶν κατὰ τῶν Τούρκων μαχῶν μέχρι τοῦ 1828, ὅτε ὁ Φαββιέρος ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς Χίου, ὁ Μύρβεργ ὑπηρετῶν ὡς διαγγελεὺς τοῦ Φαββιέρου καὶ ὡς ἐκ τούτου διὰ λίαν στενῆς φιλίας συνδεθεὶς μετ' αὐτοῦ κατώρθωσε νὰ σώσῃ τὸν προϊστάμενον αὐτοῦ ἐλθόντα εἰς μάχην ἐκ τοῦ συστάδην ἀπὸ τοῦ ἐπικρεμαμένου κινδύνου διὰ τῆς τόλμης καὶ τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ. Αὐτὸς ὁ Μύρβεργ διηγείται ὅτι μετὰ τὸ πέρας τῆς μάχης ἡ σπάθη αὐτοῦ εἶχε καταστῆ ὡς ἀγκιστρον. Ὁ δὲ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἱστοριογράφος Γόρδων ἔνεκα τῆς λαμπρᾶς στάσεως τοῦ Μύρβεργ ἐν Χίῳ ἔκρινεν ὅτι οὗτος ἦτο ὁ ἀριστος καὶ γενναϊότατος μεταξὺ τῶν φιλελλήνων, θαυμαστὸς διὰ τὴν δύναμιν, τὸ παράστημα καὶ τὴν τόλμην, ὧν καὶ πρότυπον παράδειγμα ἠθικῆς.

Ὡς ὑπασπιστὴς ἢ διαγγελεὺς τοῦ Φαββιέρου ἠκολούθησε τοῦτον ἐκ Χίου εἰς τὸ παρὰ τὰ Μέθανα στρατόπεδον, ὅτε δὲ τὸ θέρος τοῦ 1828 ὁ πρῶτος ἐπέστρεψεν εἰς Γαλλίαν, ὁ Μύρβεργ ἔμεινε ἔχων τὸ αὐτὸ ἀξίωμα

παρὰ τῷ Βαυαρῷ στρατηγῷ Αἰδεκ τῷ διαδεξαμένῳ τὸν Φαββιέρου ἐν τῇ ἀρχηγίᾳ τοῦ τακτικοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ . . .

Μία ἀκόμη μεγαλύτερα ἀπόδειξις τῆς ἐμπιστοσύνης ἧς ἀπέλαυεν ὁ Μύρβεργ ἔνεκα τῆς στρατιωτικῆς αὐτοῦ ἰκανότητος ἦτο ἡ ἀνάδειξις αὐτοῦ τὸ ἐπόμενον ἔτος ὡς φρουράρχου ἐπὶ τοῦ φρουρίου Παλαμηδίου, ὅπερ ἐδέσποζε τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς πρωτεύουσας αὐτῆς Ναυπλίου. Ἡ πλήρης ἐξουσία τοῦ Μύρβεργ χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς 26 Ἰουλίου (7 Αὐγούστου) 1829 ἐν Ναυπλίῳ, ὅπου εἶχεν ἀποβιβάσθῃ πρὸ 5 ἐτῶν ἄνευ ἀξιώματος, ἄνευ ὑποστηρίξεως, ἄνευ πείρας τοῦ τόπου κλ. Τὸ λαμπρὸν ὅμως αὐτοῦ στρατιωτικὸν στάδιον ἐν τῷ ἡμιβαρβαρικῷ τούτῳ πολέμῳ, ὅπου προσωπικῇ ἀνδρείᾳ, τόλμῃ καὶ ῥώμῃ ἐσήμαινον πλέον ἢ οἱ ὑπολογισμοὶ ἐνὸς ἀρχηγοῦ τοῦ πολέμου, εἴλκυσε τὴν προσοχὴν πάντων. Ἐν ὑπηρεσιακῷ ἔγγράφῳ (ἐκ Λονδίνου 1831) ἐπιβεβαιοῖ ὁ Φαββιέρος ὅτι ὁ Μύρβεργ ὑπηρετήσε μετὰ ζήλου, ἀνδρείας καὶ ἀφιλοκερδίας ἀξίων τῶν μεγίστων ἐγκωμίων καὶ ὅτι οὐδεὶς ἐξ ὅλων τῶν ξένων, οἵτινες ὑπηρετήσαν ὑπ' αὐτὸν προσεκήσατο μέχρι τοσούτου βαθμοῦ τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὴν φιλίαν τῶν ἀξιωματικῶν καὶ πολιτῶν. Ἦτο δὲ γνωστότατος, καθ' ἃ διηγείται αὐτὸς ὁ Μύρβεργ, ὑπὸ τὸ ὄνομα «ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ Φαββιέρου», ὅπερ διεσφύζετο ἐν τῇ μνήμῃ τῶν συμπολεμιστῶν του.

Βραδύτερον ἔλαβε παρὰ τοῦ βασιλέως Ὁθωνος τὸν ἐλληνικὸν Σταυρὸν τοῦ Σωτῆρος καὶ ἦτο κάτοχος τοῦ ἐλληνικοῦ τῆς ἀνδρείας παρασήμου. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἀπένευμεν εἰς αὐτὸν ὡς ἐθνικὴν ἀμοιβὴν δημοσίον τι κτῆμα, ἀλλ' ὁ ἀφιλοκερδὴς ξένος τὸ ἐγκατέλιπεν, ἀφ' ὅτου ἀφῆκε τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἡ ἰδιοκτησία αὐτοῦ ἐδόθη εἰς ἄλλον ἐπὶ ἀρετὸν χρόνον.

Ἐκ τῶν πολυαριθμῶν συμβάντων, ἅτινα διῆλθε κατὰ τὸν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος πόλεμον, ἐν ἔμεινε ζωηρότατον ἐν τῇ μνήμῃ του. Πληγωμένος καὶ καταπεπονημένος ὁ Μύρβεργ κατόποιεν μιᾶς μάχης, ὅπου μία ἐλληνικὴ δύναμις κατελήφθη αἰφνιδίως ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, εἶχε κατορθώσει μετὰ τινῶν ἄλλων νὰ διαφύγῃ διὰ μέσου τῶν τουρκικῶν τάξεων. Ἐζήτησε καταφύγιον εἰς ὄμορον δάσος, ἀλλὰ καθ' ὅλην τὴν νύκτα ἔτρεχε τὸν κίνδυνον νὰ ἀνακαλυφθῇ. Ἐν τοιαύτῃ θέσει εὐρισκόμενος εἶχεν ἀποφασίσει νὰ αὐτοκτονήσῃ μᾶλλον ἢ νὰ παραδοθῇ εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων. Διηγείται δὲ ὅτι, ὡς ἕκαστος ἐν τῷ ἐλληνικῷ στρατῷ ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ πιστόλιον, οὐ ἐγένετο χρῆσις ἐν ὁμοίαις ἀπελπιστικαῖς περιστάσεσι, τοιοῦτον ἔφερε καὶ ὁ Μύρβεργ, ὅπως ἀφαιρέσῃ τὴν

ζωήν του ἂν ἤθελεν ἀνακαλυφθῆ ὑπὸ τῶν Τούρκων, οἵτινες διὰ πᾶσαν ἐχθρικήν κεφαλὴν ἐλάμβανον γενναίαν ἀμοιβὴν παρὰ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως. Τὸ πιστόλιον τοῦτο ἐκράτει εἰς τὴν χεῖρα, ὅτε ἤκουσε κρότον ἵππου· ἐπυροβόλησε κατὰ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κρότου καὶ συγχρόνως ὁ ἵππος ἐστάθη. Τότε ὁ Μύρβεργ, παρατηρήσας ἐκ τοῦ θάμνου ἐπισταμένως, εἶδεν ὅτι ἡ σφαῖρα εἶχε προσβάλει πῶς τὸ φορτίον τοῦ ἵππου τοῦ ὄντος ἄνευ ἰππέως, τότε δὲ δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐλευθερώσῃ τὸ ζῶον ἐκ τοῦ φορτίου, νὰ ἰππέυσῃ καὶ νὰ ἀνεύρῃ τὸν ἐλληνικὸν στρατόν. Καὶ οὕτω λέγει ὁ αὐτός, ὅτι ἡ σφαῖρα, ἥτις ἦτο προωρισμένη διὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς ζωῆς του, ἐγένετο ἡ σωτηρία αὐτοῦ.

Διηγείτο δὲ προσέτι, ὅτι, ὅπως πολλοὶ τῶν ἐπιφανῶν ξένων, οἵτινες ἐπολέμησαν ἐν Ἑλλάδι, οὕτω καὶ αὐτὸς δὲν ἠδύνατο νὰ συμμορφωθῆ πρὸς τὴν τάξιν τῶν πραγμάτων, ἣν ὁ πρόεδρος Καποδίστριας εἶχεν εἰσαγάγει, ἐξεγείρας τὴν δυσαρέσκειαν ἐγγχωρίων καὶ ξένων. Ὁ Φαββιέρου ἐγκατέλιπε τὴν Ἑλλάδα ἐν ὄργῃ, ὁ Ἄγγλος στρατηγὸς Τσώρτς, ὑφ' ὃν εἶχεν ὁ Μύρβεργ πολεμῆσαι, παρητήθη τῷ 1829 ἀπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ, καὶ κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1830 ἀφῆκε καὶ ὁ Μύρβεργ τὴν ἐξουσίαν του ὡς φρουράρχου τοῦ Παλαμηδίου. Κατ' Ἰανουάριον τοῦ 1831 ἀπεφάσισε νὰ ταξειδεύσῃ εἰς Σουηδίαν δι' ἰδιωτικὰς ὑποθέσεις. Ὁ σκοπὸς αὐτοῦ τότε ἦτο νὰ μὴ καταλίπῃ τὴν Ἑλλάδα διὰ παντός, ἀλλὰ νὰ ἐπανέλθῃ ταχέως, θέλων νὰ ἐπανίδῃ μόνον τὴν πατρίδα του μετὰ ἐξαετῆ ἀπουσίαν· πλὴν τὸ σχέδιόν του δὲν ἐπέτυχε, διότι ἐπὶ πολλὰ ἀκόμη ἔτη ἐβράδυνε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Σουηδίαν καὶ προσέτι οὐδέποτε ἐπανείδε πλέον τὴν Ἑλλάδα.

Διὰ πολεμικοῦ πλοίου μετέβη εἰς Μελίτην καὶ ἐκεῖθεν δι' Ἰσπανίας εἰς Παρισίους, ἀφ' οὗ ὁμοῦ πρῶτον καθ' ὁδὸν ἠγχαλωτίσθη ἐν Ἰσπανίᾳ καὶ κατώρθωσε διὰ τοῦ ὀνόματός του νὰ σωθῆ. Τὸν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἐν Παρισίοις ἐνθουσιασμὸν διεδέχθησαν αἱ συμπάθειαι πρὸς τὴν Πολωνίαν, ἥτις ἤγειρε πόλεμον ἐλευθερίας κατὰ τῆς Ῥωσσίας. Ἐν Παρισίοις ὁ Μύρβεργ ἔλαβε πολλὰς συστατικὰς ἐπιστολάς παρὰ τοῦ φίλου του Φαββιέρου διὰ τοὺς ἐν Πολωνίᾳ ἀρχηγούς τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἀπῆλθεν εἰς Πολωνίαν. Ἐκεῖ εὖρε μεγάλας δυσκολίας, διότι τὰ αὐστριακὰ στρατεύματα ἐφύλαττον τὰ πολωνικὰ σύνορα καὶ ὁ Μύρβεργ δὲν ἠδυνήθη νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς Πολωνίαν, ἂν μὴ διήρχετο κολυμβίων τὸν ποταμὸν Βιστούλαν ὑπὸ τοὺς πυροβολισμούς τῶν ῥηθέντων στρατευμάτων.

Ἐνταῦθα ἐπολέμησεν ἀνδρείως καὶ κατὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου συνε-

λήφθη αἰχμάλωτος, ἀλλὰ κατώρθωσε διὰ τινος Ῥώσου λοχαγοῦ, ὅστις ἄλλοτε εἶχε φιλοξενηθῆ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πατρὸς τοῦ Μύρβεργ, νὰ ἀφεθῆ ἐλεύθερος κρυφίως. Φεύγων δ' ἐκ Πολωνίας διηυθύνθη εἰς Γαλλίαν ὑποστάς καθ' ὁδὸν πολλὰ ἐμπόδια, βάσανα, ταλαιπωρίας, ἀλλὰ καὶ τυχῶν φιλοξενίας ἐνιαχοῦ, καὶ ἔφθασε μετὰ πάροδον πολλοῦ χρόνου εἰς Παρισίους ἐντελῶς καταπεποιημένος καὶ ἄπορος. Ἐκεῖ μένων ἔγινε γνωστὸς εἰς πολλοὺς μέγα δυναμένους ἄνδρας καὶ κατώρθωσε μετὰ πολὺν χρόνον διὰ τούτων νὰ λάβῃ ἀνετόν τινα θέσιν γραφέως. Πρότερον ὁμοῦ ἔλαβε μέρος εἰς τὰς ἐν Ἰσπανίᾳ μάχας, αἵτινες ἐγένοντο μετὰ τὸν θάνατον Φερδινάνδου τοῦ Ζ' μεταξύ τῶν Καρλιστῶν καὶ τῶν ὀπαδῶν τῆς βασιλείσεως Χριστινῆς.

Μέρος τοῦ ἔτους 1836 διήλθεν ἐν Σκωτίᾳ, προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ λόρδου Γόρδωνος πρότερον κυβερνήτου τῆς Βομβάης, ὃν εἶχε γνωρίσει κατὰ τὸ ταξειδίον του ἐξ Ἑλλάδος εἰς Γαλλίαν τῷ 1831 καὶ ὑφ' οὗ ἐφιλοξενήθη ἐξαιρέτως.

Τῷ 1840 ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πατρίδα πλήρης μὲν δόξης, ἀλλ' ἄνευ πόρων καὶ θέσεως, ὅπερ ἦτο διὰ τὸν δραστηριώτατον ἄνδρα αὐτόχρομα θάνατος. Τῷ 1842 ἔδωκεν εἰς τὸν βασιλέα Κάρολον ΙΔ' ἔκθεσιν τῶν πράξεων καὶ ἰδίᾳ τῆς συμμετοχῆς αὐτοῦ ἐν τῷ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος πολέμῳ, δι' ἧς ἐκθέσεως ἐκίνησε τὴν ἀγάπην καὶ εὐνοίαν τοῦ βασιλέως καὶ ἐστάλη ὡς λοχαγὸς εἰς τὴν νῆσον τοῦ Ἁγ. Βαρθολομαίου. Ἄλλ' ὁ πλήρης ἐνεργείας ἀνὴρ δὲν ἠδύνατο νὰ μείνῃ ἐπὶ μακρὸν ἐν τῇ νήσῳ ἐκείνῃ καὶ ἐπέστρεψεν εἰς Σουηδίαν μετὰ πάροδον ὀλίγου χρόνου, ὅπου ἔλαβε παρὰ τῆς Σουηδικῆς κυβερνήσεως τὸν σταυρὸν τῶν ἵπποτῶν τοῦ τάγματος τοῦ Ξίφους. Τῷ 1852 ἐπεσκέφθη τὴν πατρίδα του Φινλανδίαν μετὰ πολυετῆ ἀποδημίαν. Λέγεται δὲ ὅτι, ὅτε τῷ 1863 ἐταξειδεύεν ἐν Ἰταλίᾳ ὁ Μύρβεργ, καθ' ὃν χρόνον ἐξερράγη ὁ τελευταῖος πολωνικὸς πόλεμος, προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ ἀνωτάτου ἐν Παρισίοις πολωνικοῦ κομιτάτου, ὅπως ὀργανώσῃ στρατὸν ἐξ ἐθελοντῶν καὶ μεταβῆ εἰς Πολωνίαν· τὸ βέβαιον ὁμοῦ εἶναι ὅτι κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο μετέβη ἐκ Στοκχόλμης εἰς Ῥώμην ἐπὶ τῷ ἀνωτέρῳ σκοπῷ.

Μετὰ 14 ἡμερῶν ἀσθένειαν ἀπέθανεν ἔχων βαθμὸν ταγματάρχου ὁ Αὐγουστος Μύρβεργ τῇ 31 Μαρτίου 1867. Ἐτάφη δὲ μετὰ πολλῶν τιμῶν ἐν τῷ νεκροταφείῳ τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου ἐν Στοκχόλμῃ, χαραχθέντος ἐπὶ τοῦ τάφου του ἐγκωμίου, ἐν ᾧ λέγεται ὅτι ἡ Ἑλλάς, ἡ Πολωνία καὶ ἡ Ἰσπανία μαρτυροῦσι περὶ τῆς ἠρωϊκῆς αὐτοῦ τόλμης.

Η ΝΑΥΤΙΚΗ ΕΛΛΑΣ

“Τὸ δὲ ναυτικὸν τέχνης ἐστίν, ὡσπερ καὶ ἄλλο τι, καὶ οὐκ ἐνδέχεται ὅταν τύχη, ἐκ παρόργου μελετᾶσθαι, ἀλλὰ μᾶλλον μὴδὲν ἐκείνο πάροργον ἄλλο γίνεσθαι.”

Θουκυδ. Βιβλ. Α' 142.

Ἀληθῶς ἡ Ἑλλάς οὐδέποτε εἶχε ναυτικὴν ἐφημερίδα ἢ περιοδικὸν καὶ ἡ σύστασις τοιοῦτου περιοδικοῦ εἶναι οὐ μόνον ἀναγκασιότατη, ἀλλὰ καὶ εὐσίωνος· συγχαίρομεν λοιπὸν ἀπὸ καρδίας τῷ ἰδρυτῇ καὶ ἰδιοκτῆτι αὐτοῦ κ. Ι. Θ. Σιφναίῳ, καὶ ἐπειδὴ πιστεύομεν ὅτι εἶχε καὶ ἔχει τὴν ἐπιθυμίαν νὰ πληρώσῃ τὰ κενὰ τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου παράγοντος, γράφομεν τὰ ὀλίγα ταῦτα, ἐλπίζοντες ὅτι θὰ πραγματοποιηθῶσιν, ἀφοῦ ὁ σκοπὸς μας εἶναι ὁ αὐτός. Ὁ σκοπὸς καὶ ὁ τίτλος τοῦ περιοδικοῦ τούτου ἐπιβάλλει μεγάλας ὑποχρεώσεις εἰς τοὺς ἀναλαβόντας τὴν ποδηγῆτησιν καὶ καθοδήγησιν τοῦ ναυτικοῦ καὶ ἐμπορικοῦ κόσμου, τῆς ἐν γένει Ἑλλάδος, ἢ ὅποια οὐδέποτε ἴσως περιέστη εἰς κρισιμωτέρας καὶ μοναδικωτέρας ἐθνικὰς περιστάσεις ἢ ὑφ' ἃς σήμερον διατελεῖ, ἐξ ὧν ἐξαρτᾶται ἡ εὐημερία, τὸ μέλλον, αὐτὴ ἢ ὑπαρξίς της!

Τὰ ἄρθρα τοῦ κ. Σ. Τσακάλη εἶναι πολὺ καλὰ· τὰ γεωγραφικὰ τοῦ κ. Ν. Κοτσοβίλλη, καθ' ὅσον δύναμαι ἀπὸ τοῦδε νὰ κρίνω, πλήρη ἡ ναυτ. μετεωρολογία τοῦ αὐτοῦ χρησιμοτάτη, ἐπικαιρα τὰ τοῦ συνεφοπλισμοῦ τοῦ κ. Σ. Μακρυγιάννη, κάλλιστον τὸ περὶ ναυπηγείου ἐν Ἑλλάδι τοῦ κ. Α. Τραμουντάνα, πρακτικὸς ὁ ἰατρικὸς ὁδηγὸς τοῦ πλοιάρχου. Τὰ διάφορα ὁμῶς ἐπεθύμουν πληρέστερα καὶ γενικώτερα.

Τὸ χρήσιμον «Μεταλλικὸν βαρόμετρον» τοῦ κ. Κοτσοβίλλη νομίζω ὅτι ἀσχημίζεται ὑπὸ τῶν ἰταλικῶν ὀνομάτων τῶν ἀνέμων καὶ ὄχι μάλιστα ἀκριβῶς γεγραμμένων πάντοτε. Ἐάν τις μεταχειρίζεται ὀμιλῶν, ἐξ ἀνάγκης καὶ ἐλλείψει χρόνου, ξένας λέξεις, ὁ γράφων διδάσκει καὶ δὲν τῷ ἐπιτρέπεται νὰ πράττῃ τοῦτο. Ἐάν νομίζῃ ὅτι δὲν θὰ κατανοηθῇ πάντοτε ὑπὸ τινῶν ἀπλῶν ναυτῶν, τοῦτο θὰ κατορθωθῇ διὰ τοῦ χρόνου καὶ διὰ τοῦτο κατ' ἐμὲ πρέπει νὰ γράφῃ ἑλληνιστὶ τὰ πράγματα, διὰ τῶν

καταλλήλων αὐτῶν ὀνομάτων (καὶ εὐτυχῶς τὸ Λεξικὸν Ἠπίτου πληροῖ ἐπαρκῶς τὰς ἀνάγκας ταύτας)· ἐν παρενθέσει δὲ ἄς γράφηται καὶ τὸ ξένον ὄνομα διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ χαρακτήρων: π. χ. Βορρᾶς (Tramontana), Δυτικὸς (Ponente). Ἄντι ἴτσα, γραφέτω δάκτυλος (inch), ρεζίστρο, νηολογημένον (registered) κτλ. Οἱ ξενισμοὶ δὲν λείπουσιν ὡς: «κτήσιμον σκάφους» ἀντὶ ναυπήγησις. Ἡ μὴ ἐξελληνισίς δὲ κυρίων καὶ γεωγραφικῶν ὀνομάτων πρὸ πολλοῦ χρόνου ἐξελληνισθέντων ἤδη καὶ παραδεχθέντων εἶναι σπουδαῖον ἀμάρτημα, ὡς π. χ. «Λουκᾶνια καὶ Καμπάνια» ἀντὶ Λευκανία καὶ Καμπανία, Τουρὲν ἀντὶ Τυρέννος, Ὠκεανικὸς ἀντὶ Ὠκεάνειος, «Μεζεστικ» ἀντὶ Μεγαλοπρεπής, «τὸ Βίκτορου» (Victory) ἀντὶ ἡ Νίκη, ἐκτάριον ἀντὶ μυριάμετρον κατ. Τὸ λίαν χρήσιμον ἄρθρον τοῦ κ. Αὐγέρη «Ὁ ναυτικὸς χρονομέτρης» καθίσταται ἀκατάληπτον τοῖς πολλοῖς· διότι τὰ ὀνόματα τῶν λιμένων γράφει συνήθως δι' ἑλληνικῶν χαρακτήρων· νομίζω ὅτι τὰ γεωγραφικὰ ταῦτα ὀνόματα ἔπρεπε τὰ μὲν παραδεδεγμένα νὰ ἀναγρᾶφῃ οὕτω, τὰ δὲ λοιπὰ δι' ἑλληνικῶν χαρακτήρων πλησιαζόντων ὅσον ἔνεστι περισσώτερον τῆς ἰθαγενοῦς αὐτῶν προφορᾶς, πάντοτε δ' ἐν παρενθέσει τὸ ἀντίστοιχον αὐτῶν γνήσιον ὄνομα, διὰ τῶν χαρακτήρων τῆς ἰδίας αὐτῶν γλώσσης. Ὁμολογῶ δὲ ὅτι τὸ ζήτημα δὲν εἶναι καὶ εὐκόλον. Ἐν γένει δὲ νὰ ἀποφεύγωνται αἱ χυδαῖαι λέξεις, ἔστω καὶ ἐν ἀλληλογραφίᾳ, ὡς: «παραπέτο, κουβέρτα, ἐλάσκαρε, βίντσι βαγωνιοῦ, ρόδα τοῦ τιμονιοῦ, λασά, φρούτα» κτλ.

Τὸ περὶ κοραλλίων ἄρθρον εἶναι ἐπικαιρότατον, δυστυχῶς ὁμῶς ἀνεπαρκὲς καὶ σύντομον. Τὸ πολῦτιμον δὲ κοράλλιον δὲν εἶναι τὸ ἐρυθρὸν *Corallium rubrum*, ἀλλὰ τὸ ροδόχρουν. Αἱ ἀκταὶ τοῦ Ἰονίου πελάγους φαίνονται πλούσιαι εἰς κοράλλια καὶ ἡ κυβέρνησις πρέπει ν' ἀποφασίσῃ μετὰ σπουδαιοτάτην μελέτην περὶ τοῦ ζητήματος τούτου, ἀναθέτουσα τὴν ἐκμετάλλευσιν αὐτῶν, εἰ δυνατόν, εἰς ἑλληνικὰς χεῖρας, ἐπιβλέπουσα ὁμῶς τὴν ἀλιεῖαν αὐτῶν, ὥστε νὰ μὴ καταστραφῇ τὸ θαλάσσιον τοῦτο προϊόν, ὡς ἐγένετο εἰς τὴν σπογγαλιεῖαν καὶ οὕτω σήμερον οἱ σπογγαλιεῖς μας ζητοῦσιν ἐργασίαν εἰς μεμακρυσμένας καὶ ἀξένους θαλάσσας. Τὰ τῆς ἀλιείας μας ἐν γένει πρέπει νὰ ἐξετάζωνται λεπτομερῶς, περὶ ἧς οὐδὲ λόγος.

«Ναυτικαὶ ἐφημερίδες». Ἐπεθύμουν ὄχι μόνον πληροφορίας περὶ ναυτικῶν ἡμερολογίων, ἀλλὰ πλήρη κατάλογον τῶν καθεκᾶστην δημοσιευμένων ναυτικῶν συγγραμμάτων, ἀνάλυσιν δὲ καὶ κρίσιν διὰ τὰ ὀλίγα

δσα δημοσιεύονται παρ' ἡμῖν καὶ πλήρη κατάλογον τῶν μέχρι σήμερον δημοσιευθέντων. Τῶν ἐκτὸς ὁμως τῆς ὕλης ταύτης οὐδὲ ἀγγελίαν.

Τὸ ἄρθρον τοῦ κ. Αὐγέρη «Εἰς ποίους τὸ μέλλον» ἐπεθύμουν ἐκτενέστερον καὶ πληρέστερον ἂν ὄχι ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, τοῦλάχιστον ἀπὸ τῆς ἀναγεννήσεώς μας ἢ Ναυτικῆ Ἑλλάδος ὀφείλει νὰ δημοσιεύσῃ πλήρη πίνακα τῶν ναυτικῶν ἡμῶν δυνάμεων.

Τὰ «Ναυτικά νέα» πρέπει νὰ ὦσι ποικιλώτερα καὶ πλουσιώτερα.

Διὰ τὴν κίνησιν τῆς ἐμπορικῆς μας ναυτιλίας ἐπεθύμουν καὶ πληροφορίας διὰ τὴν παγκόσμιον ναυτικὴν κίνησιν, ἔστω κατὰ τριμηνίαν, ἐξαμηνίαν ἢ καὶ ἐτησίως, ἅμα δὲ καὶ τὴν ναυτικὴν κατάστασιν τοῦ κόσμου δηλ. τοῦ τε ἐμπορικοῦ καὶ τοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ.

Ἴδιον χῶρον διὰ πᾶσαν ναυτικὴν ἐφεύρεσιν.

Εἰς τὸ περὶ ἀνέμων ἄρθρον καλὸν ἦτο νὰ ἐπροτάσseto θεωρητικὴ τις εἰσαγωγή περὶ αὐτῶν καὶ εἰδικώτερον τῶν ἀφορώντων τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας ἀνέμων.

Τὸ περὶ Ναυπηγείων ἐν Ἑλλάδι ζήτημα εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιότερων καὶ πρέπει ὄχι μόνον νὰ ἐπανέλθῃ ἡ Ναυτικὴ Ἑλλάς εἰς τοῦτο, ἀλλὰ νὰ τὸ ἐξαντλήσῃ. Τὸ ὅτι δὲν ἔχομεν σίδηρον, τοῦτο δὲν ἐμποδίζει ποσῶς τὴν ναυπηγίαν μας· τόσῳ τὸ καλῆτερον μάλιστα, διότι θὰ τὸν μεταφέρωμεν διὰ τῶν φορτηγῶν μας ἀτμοπλοίων, ὧν τὰ φορτία οὕτω θὰ αὐξήσωσιν. Ἐὰν ἦναι ἀκριβὸς καὶ θὰ τὸν εἰσάγωμεν ἀγοράζοντες αὐτὸν παρὰ τῶν Ἀγγλων, μήπως δὲν τὸν ἀγοράζομεν πολὺ ἀκριβότερον ναυπηγημένον; Τὰ ἡμερομίσθια ἐν Ἑλλάδι εἶναι πολὺ εὐθηνότερα ἢ εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἢ ὀλιγάρεκά μας, ἢ καταναγκαστικὴ κυκλοφορία, αἱ ὠραι τῆς ἐργασίας καὶ πολλὰ ἄλλα ζητήματα εἶναι ὑπὲρ ἡμῶν. Ἐναπολείπεται ἡ δύναμις τῶν ἀγγλικῶν μηχανῶν καὶ ὁ διοργανισμὸς τῶν ἀγγλικῶν ἐργοστασίων, ἢ τιμὴ τῶν κεφαλαίων καὶ ἄλλα τινὰ τοιαῦτα· ἀλλ' εἶμαι βέβαιος ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι κατορθωτὸν καὶ ἐμπορικῶς καὶ πρακτικῶς, ἀφοῦ μάλιστα ἤδη κατεσκευάσθησαν οὐκ ὀλίγα σκάφη. Σίδηρον ἐπίσης δὲν ἔχει ἡ Ἀμερικὴ, οὔτε ἡ Σουηδία, οὔτε ἡ Γαλλία ἐπαρκῆ.

Τὸ πολεμικὸν ναυτικὸν δὲν εἶναι ξένον ζήτημα τῇ ναυτικῇ Ἑλλάδι, ἀλλὰ συνδέεται στενότερα μετ' αὐτῆς καὶ ἀξιούμεν νὰ διαπραγματευθῇ τοῦτο καθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς λεπτομερείας. Ἀφοῦ ἐλευθέρωθημεν κυρίως διὰ τοῦ ναυτικοῦ μας καὶ τὰς θυσίας τῶν ναυτικῶν νήσων ἐθέσαμεν εἰς μοῖραν Καρός, πληρώνοντες τοῖς δικαιοῦχοις 1 0/0 ἄς ἴδῃ τί παρελάβομεν ἀπ' αὐτόν, τί εἰσεπράξαμεν ἐκτοτε, τί ἐδαπανήσαμεν, τί

μᾶς ἐναπολείπεται, εἰς ποίαν κατάστασιν εἶναι ὁ ναύσταθμος, τὸ ναυτικόν, τὸ ὑλικὸν ἐναποθηκευμένον τε καὶ μὴ, ποῖα ἢ δυνάμεις μας, πόσους λιμένας ἐκτίσαμεν, πόσους φάρους καὶ φανούς, πῶς ἔχουσι ταῦτα καὶ τί δέον γενέσθαι; Ποῖα εἶναι ἡ κατάστασις τῆς ναυτικῆς μας ἐκπαίδευσσεως καὶ τί πρέπει νὰ γείνη δι' αὐτήν; Εἰς ποίαν κατάστασιν εἶναι τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν, τί εἰσέπραξε καὶ τί ἐδαπάνησε μέχρι σήμερον ἀπὸ τῆς ἀναγεννήσεώς μας; Τί σκέπτεται περὶ τῆς συμπληρώσεως τοῦ στόλου καὶ τῆς ἐξοπλίσεως αὐτοῦ, εἰς ποίαν κατάστασιν εὐρίσκονται τὰ φρούριά μας καὶ πᾶν ἄλλο σχετικόν;

Ἄλλ' ἔλθωμεν καὶ εἰς ἄλλας οὐχ ἥττον σπουδαίας λεπτομερείας.

Ἡ Ἑλλάς ὡς πρὸς τὸν ναυτικὸν πληθυσμὸν αὐτῆς καὶ τὴν ἔκτασιν τῶν παραλίων της, εἶναι τὸ ναυτικώτερον ἔθνος τοῦ κόσμου, μὴ ἐξαίρουμένης οὐδ' αὐτῆς τῆς Ἀγγλίας, ἐν γένει δὲ καὶ ὡς πρὸς τὸν πληθυσμὸν τὸ ναυτικὸν λοιπὸν ζήτημα δι' ἡμᾶς εἶναι πρώτης τάξεως.

Εἰς τὸ 1^{ον} φύλλον τῆς «Ναυτικῆς Ἑλλάδος» ὁ κ. Ε. Ἐμπειρικός δημοσιεύει ἄρθρον τι «Νέα καὶ οὐχὶ παλαιὰ ἀτμόπλοια». Εἰς δὲ τὸ 5^{ον} φύλλον ἕτερον ἄρθρον «Ἐξεύρωμεν νέα κεφάλαια διὰ τὴν ἀτμὴν ἡμῶν ναυτιλίαν». Ἀμφότερα τὰ θέματα εἶναι σπουδαιότατα· ἀποροῦμεν ὁμως πῶς ὁ κ. Ἐμπειρικός, παρ' ὅλην τὴν εἰδικότητα καὶ ἐμπειρίαν του, δὲν κρίνει ὀρθῶς, κατ' ἐμέ, τὰ ζητήματα ταῦτα. Ἐν τῷ πρώτῳ αὐτοῦ ἄρθρῳ ὁ κ. Ἐμπειρικός λέγει ὅτι ἡ Ἄνδρος, ἐνεκα τῆς διαθέσεως σχεδὸν ὅλων τῶν κεφαλαίων της ὑπὲρ τῆς ἀγορᾶς ἀτμοπλοίων, χάριν τῆς ὁποίας διετέθησαν καὶ τὰ τέως ὑπὲρ τῆς γεωργίας καὶ τοῦ ἐμπορίου διατιθέμενα, πάσχει σήμερον, ἐλλείψει κεφαλαίων, ὡς ἐκ τούτου δὲ ὑποθέτει δικαίως ὅτι τοῦτ' αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὰς λοιπὰς ναυτικὰς μας χώρας καὶ προτείνει τὴν σύστασιν Ναυτικῆς Τραπεζῆς, ἡ ὁποία νὰ δανείζῃ δι' ὑποθήκης εἰς αὐτάς, τὴν διόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων τοῦ νόμου περὶ ναυτοδανείων, προτρέπων ἅμα τὴν Ἐθνικὴν Τράπεζαν νὰ προσέλθῃ καὶ αὕτη ἀρωγός, δι' ὑποθήκης, εἰς τὸν κλάδον τοῦτον, ὡς ἐπραξεν ἡ Ἀθηναϊκὴ Τράπεζα, προέτρψε δὲ καὶ τὸ Ἀπομαχικὸν Ταμεῖον εἰς τοῦτο ὁ ἴδιος κατὰ τὴν τελευταίαν συνέλευσιν τῶν ναυτικῶν δῆμων τοῦ κράτους κατ. Διὰ τοῦ δευτέρου αὐτοῦ ἄρθρου προτρέπει εἰς τὴν προτίμησιν τῶν νέων ἀτμοπλοίων καὶ ὄχι παλαιῶν, προτείνων πρὸς δικαιολόγησιν ὅτι αἱ μηχαναὶ τῶν νέων ἀτμοπλοίων καταναλίσκουσι καὶ κατωτέρας ποιότητος γαιάνθρακας (ἐπιχειρημα ἄνευ ἀξίας) καὶ ὅτι ἡ καταβύθισις τῶν παλαιῶν εἶναι μεγαλητέρα τῆς τῶν νέων, π. χ. ἡ καταβύθισις σκά-

φους 4000 τόνων είναι 19-20 ποδῶν, ἐνῶ πρὸ δεκαπενταετίας ἦτο 21-22 ποδῶν, διαφορὰ ἐπίσης ἐλαχίστη, ἀπαιτοῦσι δ' ἄμα καὶ ἐξοδα ἐπισκευῆς περισσότερα, καὶ διὰ τοὺς λόγους τούτους τὰ νέα ἀτμόπλοια — καίτοι σημαντικῶς ἀκριβότερα — τυγχάνουσιν ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν προτιμότερα τῶν παλαιῶν καὶ ὅτι συμφέρον μέγιστον ἔχει ἡ πολιτεία νὰ καθοδηγῇ τοὺς ἐπιτιδομένους εἰς τὰ τῆς ἀτμήρους ναυτιλίας πρὸς ἀπόκτησιν νέων ἀτμοπλοίων, κατ. Τέλος δὲ διὰ νὰ καταστήσῃ τὴν ἐπέμβασιν ταύτην τοῦ κράτους τελεσφόρον, προσκαλεῖ τὴν πολιτείαν νὰ συνδράμῃ ὑπὸ διαφόρους μορφὰς πρακτικῶς τοῦτο· δηλ. δι' ἀπαλλαγῆς δεκαετοῦς φόρου ἐπιτηδεύματος, χαρτοσήμου, τῶν δικαιωμάτων τῆς καταμετρήσεως, ἐξ ἧς νὰ ἀφαιρῆται ποσὸν τι τόνων εἰς τὴν καταμέτρησιν, ἅπαντα δὲ ταῦτα ὑπὲρ τῶν νέων ἀτμοπλοίων καὶ κατὰ τῶν παλαιῶν, ἦτοι συνδρομὴν ὑλικὴν εἰς τοὺς δυναμένους νὰ ἀγοράζωσι νέα ἀτμόπλοια καὶ καταδιώξιν — ἀφοῦ θὰ ἐπιβάλλωνται μόνον εἰς αὐτοὺς τέλη τινὰ — εἰς τοὺς μὴ δυναμένους νὰ ἀγοράζωσι νέα, ἀλλὰ παλαιά! Δηλαδή ἐν δημοκρατικῇ ἰσοπολιτείᾳ, ἧς αἱ ἀρχαὶ δὲν ἐπιτρέπουσιν ὄχι ὑλικὰς θυσίας καὶ προνόμια, ἀλλ' ἀπλῶς κἂν τιμητικὰς διακρίσεις, ἀπορῶ, λέγω, πῶς τόσον εὐκόλως γράφει τοιαῦτα καὶ μάλιστα ἀφοῦ εἶναι καὶ μέλος τοῦ νομοθετικοῦ σώματος, δηλαδή τῆς Βουλῆς! ἀλλ' ἴδωμεν ἐπὶ τέλους, εἶναι ὀρθά, εἶναι δίκαια;

Πρῶτος, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἡ τοῦλάχιστον ἐκ τῶν πρώτων, ἔγραψα πολλάκις, μάλιστα δὲ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1879 διὰ μακρῶν ὅτι τὸ ναυτικὸν μας πρέπει νὰ κατασκευάζεται τοῦ λοιποῦ ἐκ σιδήρου, νὰ εἶναι ἀτμήλατον καὶ νὰ ἐπιδοθῇ κυρίως εἰς μεταφορὰν φορτίων. Διότι τὰ ξύλινα πλοῖα διακοῦσι 10-14 ἔτη, τὸ ἥμισυ τοῦ κεφαλαίου πρέπει νὰ χρεωλυθῇ τὰ πρῶτα 5 ἔτη, τὸ $\frac{1}{4}$ τὰ 5 ἐπόμενα καὶ τὸ ἐπίλοιπον τὰ τελευταῖα ἔτη. Ὅτι ἡ συντήρησις των εἶναι δαπανηρὰ καὶ ἡ διάρκειά των τόσον ὀλιγοχρόνιος ὥστε ἅπασαι σχεδὸν αἱ ἀσφαλίστικαί ἐταιρίαι τἀποφεύγουσι μ' ὄλα τὰ ὑπέρογκα ἀσφάλιστρά των, ὅτι μετὰ 7 ἔτη κατατάσσονται δικαίως εἰς τὴν β' τάξιν, ἀφοῦ ἀπὸ τῆς ἡλικίας ταύτης ἅπαντα τὰ εἰσοδήματά των δαπανῶνται εἰς τὴν συντήρησίν των, τὰ δὲ βάρη αὐτῶν εἰσι μέγιστα. Ἐνῶ ἀτμόπλοιον σιδηροῦν ἴσης χωρητικότητος ἰσοδυναμεῖ ἀκριβῶς μὲ 4 ἰστιοφόρα, διότι κατὰ τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα κάμνει 4 ταξείδια, τὸ δὲ ἰστιοφόρον μόνον ἓν. Τὸ σιδηροῦν ἀτμόπλοιον διαρκεῖ 25-28 ἔτη· ἡ συντήρησις του, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς μηχανῆς, δὲν ὑπερβαίνει τὰ $\frac{6}{10}$ ἐτησίως (ἡ τοῦ σκάφους εἶναι $2\frac{1}{2}$ $\frac{0}{10}$

διὰ δὲ τὸ πρῶτον ἔτος μόνον $1\frac{0}{10}$). Αἱ ἀσφάλισαι προτιμῶσι τὰ ἀτμόπλοια καὶ τὰ ὑπ' αὐτῶν κομιζόμενα φορτία, διότι ἐκτὸς τῶν ἄλλων κακῶν ἐπικρέματα καὶ ἡ πυρκαϊὰ ἐπὶ τῶν ξυλίνων σκαφῶν, κατ., ἐξ ὧν ἀπεδεικνύετο τρανῶς ὅτι τὸ ναυτικὸν μας ἔπρεπε νὰ μεταβληθῇ εἰς σιδηροῦν καὶ ἀτμήλατον καὶ τὰ μὲν ὑλικά ἀπατελέσματα θὰ ἦσαν καὶ πεντηκονταπλάσια ἔκτοτε μέχρι σήμερον, τὰ δ' ἠθικά ἀνυπολόγιστα. Τὰ γενόμενα οὐκ ἀπογίνονται καὶ προσπαθήσωμεν νὰ ἐκμεταλλευθῶμεν ὅσον οἶόν τε σωφρόνως καὶ ἐπικερδῶς τὸ μέλλον. Κάλλιον ἀργὰ παρὰ ποτέ. Ἡναγκάσθην νὰ περιαιτολογήσω διὰ νὰ μὴ παρεξηγηθῶ.

Ἡ ὑπερτίμησις τῶν ναύλων ἔνεκα τοῦ ἰσπανοαμερικανικοῦ πολέμου, τοῦ τοῦ Τράνσβααλ καὶ τῶν ταραχῶν τῆς Κίνας, ἔστρεψαν τὴν προσοχὴν τῶν κεφαλαίουχων καὶ ἀφοπλιστῶν εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ ἐκμετάλλευσιν τῶν φορτηγῶν ἀτμοπλοίων (μάλιστα ἡ τῶς πείρα τοῦ πράγματος τούτου). — Διότι τὰ τῶν ταχυδρομικῶν καὶ ἐπιβατῶν, κακῶς διευθυνόμενα ἐξ ἀρχῆς ἐν γένει παρ' ἡμῖν, ἀηδίασαν ὅλον τὸν κόσμον· ἄλλως τε οὐ μόνον ὑπάρχουσι ἐταιρίαι τινὲς ὅπωςδῆποτε ἐξυπηρετοῦσαι τὰς ἀνάγκας μας ταύτας, ἀλλὰ καὶ ἐν συναγωνισμῶ διατελοῦσι μετὰ ξένων ἰσχυρῶν ἐταιριῶν. — Τὸ λαμπρὸν λοιπὸν ἔργον τοῦτο ἤρχισεν, ἀλλ' ὀλίγον ἀργά, μετὰ τῆς αὐτῆς δ' ὀρμῆς, ὥστε κατ' ἐμὲ ἡ ὀρμὴ αὕτη πρέπει νὰ μετριασθῇ, ἔνεκα τῶν ἐξῆς λόγων. Ὁ ἰσπανοαμερικανικὸς πόλεμος ἐπερατώθη πρὸ πολλοῦ, οἱ στρατοὶ τῶν διαφόρων ἐθνῶν ἀνακαλοῦνται ἐκ Κίνας, ὁ δὲ ἀφρικανικὸς πόλεμος ὑφίσταται σχεδὸν ὀνόματι μόνον, μὴ ἔχων τέλος ἀνάγκας ἐκτάκτους μεταφορᾶς. Ναύλους δὲν ἔχομεν, ἀφοῦ καὶ τὸ μόνον σπουδαῖον προῖον τῆς σταφίδος μας μεταφέρεται συνήθως διὰ ξένων ἀτμοπλοίων. Ὁ τῆς ἐπιστροφῆς ναῦλος τῶν φορτηγῶν ἀτμοπλοίων μας, ὁ παίζων τόσον σπουδαῖον πρόσωπον εἰς τοὺς ὑπολογισμούς, θὰ εἶναι ἐξησφαλισμένος πάντοτε; Ὁ τῶν ἀνθράκων, δι' ὧν συνήθως φορτώνονται τὰ τε ἀγοραζόμενα καὶ ἐπιστρέφοντα ἀτμόπλοια, θὰ ἐλλατωθῇ μὲ τὸν καιρὸν, διότι τὸ ἐναποθηκευόμενον ἐν Ἑλλάδι ποσὸν θὰ ὑπερβῇ τὰς ἀνάγκας, ἡ δὲ Ἀμερικὴ ἡ ὁποία προμηθεύει ἐν μέρει σήμερον εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ τὴν Ἀγγλίαν προσέτι ἀνθράκας, τίς μᾶς ἐγγυᾶται ὅτι δὲν θὰ προμηθεύῃ καὶ εἰς ἡμᾶς ἐντὸς ὀλίγου, μεταφέρουσα μάλιστα τούτους διὰ τῶν νέων κολοσσιαίων ἰστιοφόρων τῆς (3—7000 τόνων), ταξειδεύοντων ἄνευ ἔρματος, οἷα κατασκευάζονται νῦν καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ; Ἡ Αὐστρία, ἡ Ἰταλία, ἡ Γαλλία, ἡ Ἀγγλία καὶ μάλιστα ἡ Γερμανία, μὲ τὴν μανίαν τῆς εἰς πάντα φιλοπρωτίας τῆς, ἦν καὶ ὑποστηρίζει ἀδραῖς δαπάναις ἐκ

τῶν δημοσίων, τίς μᾶς ἐγγυᾶται ὅτι δὲν θὰ συναγωνισθῶσι πρὸς ἡμᾶς καὶ ὅτι τὰ φορτία αὐτῶν καὶ τῶν τρίτων δὲν θὰ προτιμῆσωσιν αὐτούς, ἀλλ' ἡμᾶς ἐν ἴσῃ μοίρᾳ; Ἡ Ἀμερικὴ ἔχουσα τόσας παρθέτους ἀκόμη ἐκτάσεις (διὰ τὴν μὴ εἶπω τι περὶ Αὐστραλίας), ἢ τόσον πλουσία, τολμηρά, ἐφευρετικὴ καὶ ἐπιχειρηματικὴ, τίς μᾶς ἐγγυᾶται, ὅτι, ὅταν ἐξαντλήσῃ τὴν ἐκμετάλλευσιν ἄλλων πόρων τῆς, δὲν θὰ ἐπιδοθῇ καὶ εἰς τὴν γεωργίαν (ὅπερ ἄλλως τε ἐδοκιμάσθη καὶ πρό τινων ἐτῶν), πλημμυροῦσα τὴν Εὐρώπην δημοπρατικῶν καρπῶν; καὶ τότε θὰ στεριεῦσῃ ἢ κυρίως πηγὴ τῶν φορτίων μας, ἀφοῦ μάλιστα αἱ ἐσοδεῖται ἐν τε τῇ Ῥωσίᾳ καὶ Ῥουμανίᾳ ἀποτυγχάνουσι σήμερον συχνότερον ἢ ἄλλοτε. Οἱ ἄνθρακες ἕνεκα τῆς μικρᾶς ἀλλ' ἀπτότου τακτικῆς αὐτῶν ὑπερτιμῆσεως, θὰ ἐπιφέρωσιν τὴν ἐκμετάλλευσιν πολλῶν πτωχῶν ἀνθρακωρυχείων ἀργούντων καὶ τὴν ἀνακάλυψιν νέων τοιούτων ὀρυχείων. Ἡ ἀνατολὴ εἶναι παρθέτος ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην. Ἡ δὲ Ἀσία καὶ μάλιστα ἡ ἀπωτάτη κέκρηται πολὺ μεγαλήτερα τῶν τῆς Ἀγγλίας· βεβαίως ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δυνάμεθα νὰ ζητήσωμεν τὴν μεταφορὰν αὐτῶν—ἂν ἡ μεταφορὰ θὰ συμφέρῃ διὰ τόσον εὐτελὲς ἐμπόρευμα—, ἀλλ' ἡ ἀπόστασις εἶναι μακροτάτη, οἱ Σῖναι δὲ καὶ μάλιστα οἱ Ἰάπωνες θαλασσομάχοι, αἱ θάλασσαί των τρομεραὶ, τίς δὲ ἠδυνήθη ποτὲ νὰ συναγωνισθῇ πρὸς τοὺς Σῖνας; Ἀλλ' ἐκτός τούτων τὸ πετρέλαιον ὑποδεικνύεται πρὸ πολλοῦ ὡς διάδοχος τῶν ἀνθράκων, ὅπερ καὶ αὐτὴ ἡ Ναυτικὴ Ἑλλάς διαπραγματεύεται ἐν τῷ γ' φυλλ., ἡ δὲ παραγωγὴ τοῦ ἀντιπάλου τούτου αὐξάνει καθ' ἐκάστην δι' ἀνακαλύψεως πλουσιωτάτων πηγῶν ἐν τε τῇ Ἀμερικῇ καὶ μάλιστα τῇ Ῥωσίᾳ. Ἀλλ' ἡ ναυπηγία καὶ ἡ μηχανικὴ, χωρὶς ν' ἀναφέρω ἄλλο τι, Κύριος οἶδεν ὁποίας ἐκπλήξεις μᾶς ἐπιφυλάττει ἀκόμη. Ἡ τιμὴ τῶν ἀτμοπλοίων ἐκπίπτει καθ' ἐκάστην μ' ὅλην τὴν ὑπερτίμησιν τῶν μετᾶλλων καὶ τῶν ἀνθράκων ἐσχάτως, ἀλλὰ καὶ ποῦ θὰ σταματήσῃ; διότι σιδηρὸς ὑπάρχει ἀκόμη πολὺς καὶ μάλιστα ἐν Ἀσίᾳ, αἱ δὲ μηχαναὶ τῶν ναυπηγείων τελειοποιοῦνται καθ' ἐκάστην, ὁ διοργανισμὸς δὲ τῶν ἀγγλικῶν τέλειος. Πρὸ 22 ἐτῶν τὰ σιδηρὰ σκάφη ἐτιμῶντο 30 λίρας τὸν τόνον, πρό τινων μηνῶν περὶ τὰς 10—12, σήμερον δὲ περὶ τὰς 7 1/2! Ἡ τελειοποίησις τῶν μηχανῶν, ἢ καθ' ἐκάστην ἐπιτυγχανομένη οἰκονομία τῆς καυσίμου ὕλης, τὸ ζήτημα τοῦ χώρου ἐκτεινόμενον καθ' ἐκάστην διὰ τοῦ περιορισμοῦ τῶν μηχανῶν καὶ τοῦ ἔρματος, ἐπιφέρει νεωτερισμούς, οὓς ἕκαστον σκάφος καὶ ἂν τοὺς παρακολουθῇ ἀδύνατον νὰ τοὺς ἐφαρμόσῃ, ἀφοῦ μάλιστα εἶναι ἄγνωστον τί τέξεται ἢ ἐπιούσα. Τοῦ-

των ἀπάντων ἕνεκα καὶ πολλῶν ἄλλων λόγων, εἶμαι ἀκριβῶς ὑπὲρ τῆς ἀγορᾶς παλαιῶν καὶ ὄχι νέων ἀτμοπλοίων, προκειμένου βεβαίως περὶ σκαφῶν ἡλικίας 5—10 ἐτῶν ἀβλαβῶν καὶ ἐν καταστάσει νὰ ἐργασθῶσιν ἀμέσως, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐπισκευῆς καὶ μὲ διαφορὰν τιμῆς 30—60 % ὑπὸ τοιούτους ὄρους δύνανται οἱ ἀγοραστὰι νὰ ἀγοράζωσι παλαιὰ ἀτμοπλοία τυφλοῖς ὄμμασι, διότι τὸ μὲν κεφάλαιόν των θὰ καλύπτωσιν ἐν διαστήματι 2—3 ἐτῶν καὶ ὄχι 4, ἐν οἰαδήποτε δὲ κρίσει θὰ μένωσιν μὲ κέρδη ἢ μὲ ἐλαχίστας ζημίας, ὄντες εἰς θέσιν ν' ἀντέχωσι περισσότερον τῶν ἰδιοκτητῶν τῶν νέων ἀτμοπλοίων. Κυρίως δὲ ἄς ἔχωσιν ὑπ' ὄψιν κατὰ τὴν ἀγορὰν, ὅτι ἴσως ἀναγκασθῶσι νὰ μὴ μετακομίζωσι δημοπρατικούς καρπούς μόνον καὶ ἄνθρακας, ἀλλὰ καὶ ἄλλα πράγματα· πιθανόν δὲ νὰ ἀναγκασθῶσι ποτε νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς μεταφορὰν ἐπιβατῶν (ἂν καὶ δύσκολον ἕνεκα τῆς μικρᾶς ταχύτητός των) καὶ εἰς ἐθνικὰς ἀνάγκας, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ σχετικὴ τις διαρρύθμισις. Μ' ὅλα ὅσα δύνανται νὰ μοι ἀντιτάξωσιν, ἐπιμένω εἰς τὴν ἰδεάν μου ταύτην, ἣν σήμερον χάριν βραχυλογίας δὲν ἀναπτύσσω.

Δυστυχῶς τὰ πλεῖστα τῶν φορτηγῶν ἡμῶν περὶ τὰ 100 (100,000 περίπου τόνων), ἠγοράσθησαν κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη καὶ ἠγοράσθησαν βεβαίως εἰς μεγάλην ὑπερτίμησιν· εὐτυχῶς σχεδὸν ὅλα εἰργάσθησαν ἐπικερδῶς καὶ δὲν ἔχουσιν οἱ ἰδιοκτῆται ἀνάγκην νὰ λάβωσιν ὑπ' ὄψιν ὅσα καὶ ἂν ἐδαπάνησαν, διότι οὐ μόνον ταῦτα ἐκέρδησαν, ἀλλὰ ἐναπελείφθησαν καὶ καθαρὰ κέρδη· ὡς πρὸς τὰ ἐσχάτως ὁμοῦ ἀγορασθέντα, ὡς τὸ πρό τινων μηνῶν ὑπὸ γνωστοῦ οἴκου ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ τὸ πρό τινος ἀγορασθὲν ὑπὸ τοῦ ἰδίου οἴκου μετὰ διαφορᾶς 25—30 % ἐπὶ ἔλαττον, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ συναγωνισθῇ οὗτος ὑπὸ τοιούτους ὄρους ἐν τόσῳ μικροχρονίῳ διαστήματι; Εὐτυχῶς δὲν πρόκειται περὶ συναγωνισμοῦ· ἀλλ' ὁ ἐμπορευόμενος τοῦτο πρέπει νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν πάντοτε. Τὸ δυσάρεστον δὲ εἶναι ὅτι ἕνεκα τῶν μνησθέντων πολέμων καὶ συνεπῶς τῆς ὑπερτιμῆσεως τοῦ σιδήρου, τῶν ἀνθράκων, τῶν μηχανῶν, τῶν ναύλων καὶ τῆς ἐργασίας, ἡ τιμὴ τῶν ἀτμοπλοίων ὑπερτιμήθη. Καὶ ὡς πρὸς ὅσα ἠγοράσθησαν ὑπὸ ὁμογενῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ τὸ κακὸν εἶναι μικρόν, ὅσα ὁμοῦ ἠγοράσθησαν ὑπὸ τῶν τῆς ἐλευθέρου Ἑλλάδος, ἠγοράσθησαν ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας καὶ εἰς μεγάλην τιμὴν τοῦ χρυσοῦ, εἰς ἣν συνετέλεσεν οὐ μικρόν καὶ αὐτὴ ἡ ἀγορὰ τῶν ἀτμοπλοίων. Ἐπαναλαμβάνω ὅτι εὐτυχῶς αἱ ἐπιχειρήσεις αὗται βαίνουσιν ἀκόμη κατ' εὐχὴν καὶ τὰ πάντα ἔχουσι καλῶς.

Τὸ τῆς ἀγορᾶς πλέον παλαιῦ ἢ νέου ἀτμοπλοίου εἶναι ζήτημα ἀποκλειστικῶς προσωπικόν· ὁ δὲ καλῆτερος κριτὴς εἶναι ὁ ἐνδιαφερόμενος δηλ. ὁ ἀγοραστὴς. Ὅπως λοιπόν, ὅταν πρόκηται τις νὰ ἀγοράσῃ οἰκίαν ἢ πᾶν ἄλλο ἀκίνητον ἢ καὶ κινήτον πρὸς ἐκμετάλλευσιν, ὁ ἀγοραστὴς λαμβάνει ὑπ' ὄψιν μόνον τὸ κέρδος, ὅπερ ἄλλως τε εἶναι καὶ ὁ ἀσφαλῆστατος ὁδηγός, οὕτω καὶ εἰς τὰ ἀτμόπλοια· ἐκτὸς ἂν πρόκηται περὶ θαλαμηγοῦ, διότι τότε ὁ πλούσιος, καὶ πλούσιος θὰ ἦναι βεβαίως ὁ ἰδιοκτῆτης θαλαμηγοῦ, λαμβάνει ὑπ' ὄψιν μόνον τὴν ἰκανοποίησιν τῶν ὀρέξεών του, ὡς καὶ ὁ ἰδιοκτῆτης διὰ τὴν οἰκίαν, ἣν θὰ κατοικήσῃ. Ὅπως λοιπόν εἰς ταῦτα ἡ Πολιτεία οὔτε δύναται οὔτε πρέπει νὰ ἐπεμβῇ, ἢ ὅποια ἄλλως τε εἶναι καὶ ὁ ἀκαταλληλότερος ὁδηγός καὶ σύμβουλος, ἡκιστα δὲ ὁ φυσικὸς κηδεμὼν, παντοῦ δὲ καὶ πάντοτε ὅ,τι κάμνει τὸ κάμνει ἀκριβᾶ, ἀργὰ καὶ κακὰ. Ἀπὸ τὴν Πολιτείαν δυνάμεθα καὶ ὀφείλομεν νὰ ζητήσωμεν εἰδικὴν ἐκπαίδευσιν καὶ νομοθεσίαν, δι' ὧν θὰ ἐξευρεθῶσι κεφάλαια ὑπὲρ τοῦ σκοποῦ τούτου, ὡς ὀρθῶς λέγει ἐν τῷ αὐτῷ φυλλ. 1 τῆς Ναυτ. Ἑλλάδος καὶ ἀμέσως μάλιστα μετὰ τὸν κ. Ἐμπειρικὸν ὁ κ. Π. Καλλιγᾶς. Ναί, ὀφείλομεν νὰ ζητήσωμεν ὄχι μόνον εἰδικὴν ἐκπαίδευσιν καὶ δικαιοσύνην καὶ μεταρρυθμίσιν τῶν νόμων—καὶ ὁ ναυτικὸς ἔχει ἀνάγκην πολλῶν—καὶ κατάλληλον ἐκπαίδευσιν, διότι ἅπαντα ταῦτα τὰ ἀνεδέχθη ἡ κυβέρνησις, εἰσπράττει τοὺς δι' αὐτὰ ψηφισθέντας φόρους ἐντόκως καὶ διὰ τῆς βίας, δικαιούμεθα δὲ οὐ μόνον νὰ ζητήσωμεν τὴν πιστὴν καὶ ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ λόγον διὰ πᾶσαν παράβασιν ἢ ἀνεπιτυχίαν. Πᾶσα δὲ κυβέρνησις, ὅταν ἐκτελῇ αὐτὰ καὶ μόνον μετὰ τῶν λοιπῶν στοιχειωδῶν καθηκόντων τῆς, εὐόρκως καὶ εὐσυνειδότως, ἔπραξε πλέον ἢ ἐπαρκῆ.

Ἡ Ναυτικὴ Ἑλλάς κοσμεῖται καὶ δι' εἰκόνων ἀρκετὰ ἐπικαίρων· δυστυχῶς ἡ κακὴ ποιότης τοῦ χάρτου (ἤρχισεν ἡ ποιότης ἀπὸ τοῦ τελευταίου φύλλου νὰ βελτιῶται ὡς καὶ ἡ τῆς μελάνης) δὲν ἀποδίδει ταύτας δεόντως. Προκειμένου ὅμως περὶ εἰκόνων τί νὰ εἴπωμεν διὰ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐξωφύλλου αὐτῆς; Εἰς πᾶν περιοδικὸν μάλιστα δὲ ναυτικὸν τῆς Ἑλλάδος, ἧς ἡ μυθολογία καὶ ἱστορία εἶναι παγκόσμιος, χωρὶς νὰ παύσῃ νὰ εἶναι καὶ ἴδιον ἡμῶν κτῆμα, δὲν ἐπιτρέπεται οὐδεμίαν εἰκὼν τῆς φαντασίας, καὶ ὑπὸ τοῦ μεγαλητέρου καλλιτέχνου ἀκόμη καὶ ἂν ἐγράφετο· ὑπάρχουσι πράγματα, ὡς ἐν τῇ παρούσῃ περιπτώσει, τὰ ὅποια εἶναι οὐ μόνον αὐτόδεικτα ἀλλὰ καὶ ἐπιβάλλοντα: ὁ Ποσειδῶν, ἡ Ἀργώ, ἡ Ἀθηνᾶ, τὸ Ἐρέχθειον, ἡ Ἴσθμιά, ἀρχαία τις ναῦς, ναὸς ἢ

παράστασις τις τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τόσα ἄλλα ἠδύναντο κάλλιστα νὰ καταλάβωσι τὴν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς Ναυτ. Ἑλλάδος θέσιν των, καὶ παρακαλοῦμεν τὴν Ναυτ. Ἑλλάδα, ἢ ἐκ παραδρομῆς αὕτη ἱεροσυλία νὰ διορθωθῇ τὸ ταχύτερον. Τὸ ἐν Παρισίοις ἐκδιδόμενον περιοδικὸν *Armée et Marine* ἔχει ἐν ὠραιστάτῳ νομισματοσήμεν τὸν Ἄρην καὶ Ποσειδῶνα. Ἀφοῦ λοιπόν οἱ ξένοι κοσμοῦνται τόσον κομψῶς καὶ ἐπικαίρως διὰ τῶν ἰδίων ἡμῶν κοσμημάτων, ἐπιτρέπεται ἡμῖν νὰ πράττωμεν ἄλλως;

Ὁ δήμαρχος Πειραιῶς ἐτοιμάζει διακόσμησιν τοῦ λιμένος καὶ ἄλλα τοιαῦτα· ἡ ἀνάλυσις καὶ ἡ ἐξέτασις αὐτῶν εἶναι σπουδαιότατη καὶ ἔργον τῆς Ναυτ. Ἑλλάδος. Διότι προκειμένου περὶ διακοσμήσεως λιμένων, πόλεων κτλ. τὸ πρᾶγμα εἶναι πάντοτε καὶ ἐν γένει εὐχάριστον. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ διακόσμησις εἶναι πάντοτε πολυτέλεια, ἐὰν πρόκηται νὰ γείνη ἐκ πλεονασμάτων τοῦ λιμενικοῦ ταμείου καὶ ἐὰν δὲν προηγούνται ἄλλα μᾶλλον κτεπείγοντα, τὸ πρᾶγμα ἔχει καλῶς—νομίζω ὅμως ὅτι ὁ Πειραιεὺς ἔχει πολλὰς ἄλλας ἀνάγκας ὡς π. χ. τὴν ὑδρευσίαν του—ἐὰν ὅμως αὕτη θὰ γείνη δι' αὐξήσεως τελῶν ἔστω καὶ ἐλαχίστης, τοῦτο εἶναι κάκιστον. Πολλὰ ἀτμόπλοια λοξοδρομοῦσι χάριν ἀνθρακείσεως καὶ προτιμῶσι τὸν Πειραιᾶ· προκειμένου ὅμως νὰ αὐξήσῃ τὴν δαπάνην των χάριν τῆς προτιμήσεως ταύτης, θὰ διευθυνθῶσιν εἰς ἄλλον λιμένα καὶ ἴσως μάλιστα ἀνθρακίμπορος τις συστήσῃ ἀνθρακαποθήκην τινὰ τότε ἐπὶ τῆς γραμμῆς, εἰς λιμένα μικρᾶς τινοῦ νήσου, ἐνθα καὶ θ' ἀνθρακείωσιν ὅλα τὰ ἀτμόπλοια, ὅσα δὲν ἔχουσιν ἄλλην ἐργασίαν ἐν Πειραιεῖ, οἰκονομοῦντα οὕτω καὶ τὰ μέχρι σήμερον δαπανώμενα ἔξοδα διὰ τοῦτο αὐτόθι. Τὸ ἐπὶ τοῦ τάπητος ἄλλο λιμενικὸν ζήτημα τοῦ Πειραιῶς, διὰ τὸ ὅποιον καὶ χάριν κερδοσκοπίας προσώπων τινῶν πρόκειται νὰ δεσμευθῶσιν ἐπὶ τριακονταετίαν σπουδαῖα συμφέροντα τοῦ τε λιμένος καὶ μερίδος τινὸς πληθυσμοῦ, δεῖται συντόνου καὶ σαφοῦς μελέτης· ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει τοιαῦτα συμφέροντα εἰς οὐδένα πρέπει νὰ ἐμπιστεύωνται δι' ὀλοκλήρους δεκαετηρίδας.

Τὸ ἱστορικὸν μέρος κατέχει ὅλως μικροσκοπικὴν θέσιν ἐν τῇ Ναυτικῇ Ἑλλάδι καὶ ἐπεθύμουν περισσότερα τῶν ὀλίγων τῶν κ. κ. Ράδου καὶ Παπαμιχαλοπούλου ὅσα μέχρι σήμερον ἐδημοσιεύθησαν. Ἡ ἱστορία εἶναι ὁ φάρος καὶ ὁδηγός πάντων. Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος διὰ τῆς ἰδρύσεως τῶν ἀναριθμητῶν ἀποικιῶν του—καὶ ὧν τὸ κυρίως ὄργανον ἦτο τὸ ναυτικὸν—ἀνεδείχθη καὶ εὐημέρησε. Διὰ τοῦ ναυτικοῦ κατωρθώθη ἡ πολιτορξία καὶ ἄλωσις τῆς Τρωάδος. Διὰ τοῦ ναυτικοῦ ἐνίκησαμεν τοὺς

Πέρσας κατά τούς μηδικούς πολέμους. Ἄλλὰ μήπως αἱ ἐκστρατεῖαι τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, τῶν διαδόχων καὶ ἐπιγόνων αὐτοῦ στεροῦνται ναυτικῶν ἐπεισοδίων; Οἱ Βυζαντινοὶ μήπως διὰ τοῦ ναυτικοῦ δὲν κατίσχυσαν τὸσάκις τῶν ἐχθρῶν, μήπως οἱ πρόφην ὑποτελεῖς αὐτῶν Βενετοὶ καὶ λοιποὶ ἰταλικοὶ δημοκρατεῖαι δὲν ἀνεδείχθησαν καὶ ἐκυριάρχησαν τῆς θαλάσσης διὰ τοῦ ναυτικοῦ; Αὐτὴ ἡ Κρήτη ὅταν ἀπέβη φωλεὰ κακούργων καὶ πειρατῶν δὲν ἠλώθη ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ διὰ τοῦ ναυτικοῦ μετὰ τὴν ὑπ' αὐτῶν δῆωσιν τῆς Θεσσαλονίκης; Χάρις εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὸ ναυτικόν μας, τοῦ ὁποίου ἤρχισεν ἡ ἀνάπτυξις ἀπὸ τοῦ 1739, κατωρθώθη κατὰ μέγα μέρος ἡ ἀπελευθέρωσις ἡμῶν. Ἡ πρόοδος αὕτη ἤρχισε τόσον ῥαγδαίως ὥστε τὸ Μεσολόγγιον τὸ 1764 ἠρίθμει 48 πλοῖα 5,590 τόνων, τὸ δὲ Ἀνατολικόν κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν 27 πλοῖα 3,895 τόνων. Ἡ ὑπὸ Αἰκατερίνης τῆς Β' ὑποκινήθεισα ἐπανάστασις τοῦ 1769—70 ἀνερρίπισε τὴν φιλοπατρίαν τῶν Ἑλλήνων, ὁ δὲ Λάμπρος Κατσώνης ἀκολούθως συγκροτήσας στολίσκον ἐκ 18 πολεμικῶν πλοίων κατεναυμάχησε πολλάκις τὸν τουρκικὸν στόλον θαλασσοκρατῶν ἐν τῷ Αἰγαίῳ. Μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ Καϊναρτζῆ ἔνεκα τῆς προστασίας τῆς Ῥωσσίας, ἀνεπτύχθη πολὺ τό τε ἐμπόριον καὶ τὸ ναυτικόν μας. Οἱ πόλεμοι τοῦ Μ. Ναπολέοντος καὶ οἱ ναυτικοὶ ἀποκλεισμοὶ συνετέλεσαν τὰ μέγιστα εἰς τὴν εὐημερίαν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐμπορικῶν, τῶν ναυτικῶν καὶ τῶν πολεμικῶν μας γνώσεων: 615 πλοῖα 153,580 τόνων χωρητικότητος μετὰ 37,526 ναυτῶν καὶ 5,878 πυροβόλων ἐκέκτηντο οἱ διάφοροι ἑλληνικοὶ λιμένες κατὰ τὸ 1813! Δι' ἀπάντων τούτων κτλ. κατωρθώθη ἡ ἀπελευθέρωσις ἡμῶν. Ἐκτοτε κατεβροχθίσαμεν πλέον τῶν τριῶν δισεκατομμυρίων, ἐξ ὧν τὸ τρίτον περίπου ἐψηφίσθη διὰ τὸν στρατὸν καὶ τὸ ναυτικόν μας. Ὅποια ἡ κατάστασις ἀμφοτέρων, γνωστὸν τοῖς πᾶσι. Λόγου δὲ ἐσχάτως γενομένου περὶ μικρᾶς συμπληρώσεως τῶν ἐξοπλισμῶν ἡμῶν, τῶν καταστραφέντων ἐσχάτως, ἀποκρίνονται οἱ ἀρμόδιοι ὅτι δὲν δυνάμεθα. Καὶ ὁμως μετὰ τὴν τελευταίαν καταστροφὴν ἡμῶν ὁ προϋπολογισμὸς ηὔξηθη κατὰ 20⁰/₁₀ καὶ μετὰ πληρωμὴν πολεμικῆς ἀποζημιώσεως ἐτοιμάζουσι κατεδαφίσεις Βουλῶν, Ὑπουργείων, Ἐθνικῶν Τυπογραφείων, καὶ ἀνεγέρσεις νέων ὁμοίων καὶ Δικαστηρίων, Ἀλσῶν καὶ ἄλλων τοιούτων!

Ἴδου ποῖαν καὶ ὁποῖαν ἐπεθύμουν τὴν Ναυτικὴν Ἑλλάδα, ὅπερ δὲν εἶναι ἀκατόρθωτον πιστεύω, ἀφοῦ «τὰ ξύλινα τείχη» ἦσαν οὐ μόνον πάντοτε εὐοίωνα, ἀλλὰ καὶ ἡ σωτηρία τῆς Ἑλλάδος!

Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΗΣ ΣΕΛΗΝΗΣ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΠΑΝΑΡΧΑΙΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

Οί λαοί οί κατοικοῦντες τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα ἐλάτρευον, πρὶν ἢ ὁ πολιτισμὸς διαχύσῃ τὴν εὐεργετικὴν αὐτοῦ λάμπιν, διαφόρους θεότητας καὶ εἶχον ἰδίας παραδόσεις. Οἱ λαοὶ οὗτοι διητῶντο ἐπὶ ὑψηλῶν ὀρέων ἢ ἐν σκοτεινοῖς σπηλαιοῖς, καὶ ἐτρέφοντο διὰ τῆς θήρας καὶ διὰ τῶν χόρτων τῶν δασῶν.

Καθὼς ἐκ τοῦ σχηματισμοῦ τῆς γῆς καὶ ἐκ τῶν διαφορῶν αὐτῆς στρωμάτων ὁ γεωλόγος ὑπολογίζει τὴν ἡλικίαν τῆς, οὕτω καὶ ἡμεῖς ἐκ τῶν διαφορῶν λατρείων καὶ τῶν μύθων, τῶν συνημμένων αὐταῖς δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν περὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀρχαιότητος τῶν λαῶν. Τὸ εἶδος τοῦτο τῶν ἐρευνῶν εἶναι ἰδίως σπουδαῖον διὰ τοὺς χρόνους τοὺς μὴ ἀνήκοντας ἀκόμη εἰς τὸν κύκλον τῆς ἱστορίας, καθ' ὃν ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν ταῖς παρακειμέναις αὐτῇ νήσοις προσετέθησαν εἰς τοὺς ἀρχαίους κατοίκους νέοι, ἐλθόντες ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἐκ Συρίας καὶ Φοινίκης, καὶ καθ' ὃν εἰς τὰς ἀρχικὰς θεότητας προσετέθησαν πλείστα ἄλλα, παραγαγοῦσαι καὶ ἀναπτύξασαι τὴν μακρὰν ἐκείνην χορείαν τῶν ὄντων καὶ τὴν ἀτελεύτητον σειρὰν τῶν μύθων, οἵτινες συμπεριελήφθησαν βραδύτερον ἐν τῷ γενικῷ ὀνόματι τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὀλύμπου.

Ἐπομένως δὲν ἦτο ὁ Ὀλυμπος ἡ βᾶσις ἐξ ἧς ἐπήγασαν αἱ διάφοροι θρησκευτικαὶ λατρεῖαι, ἀλλ' ὁ Ὀλυμπος ἀντιπροσωπεύει τὴν ἀνάπτυξιν τῶν λατρείων τῶν χωρῶν ἐκείνων, αἵτινες μετὰ παρέλευσιν αἰῶνων ἐπέδρασαν ἰσχυρῶς ἐπὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Δύσεως. Ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν ἐγεννήθη ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' εἶναι ἀπόρροια τῆς βραδείας ἐργασίας τῶν αἰῶνων, ἐν οἷς οἱ λαοί, ἀφομοιούμενοι πρὸς ἑαυτοὺς καὶ προσθέτοντες ἐκάστοτε νέα στοιχεῖα εἰς τὴν μόρφωσιν καὶ εἰς τὸν πολιτισμόν, ἐπλασαν ἕν σύνολον ὁμογενές. Ἡ ἐργασία αὕτη ἔλαβε μεγάλην ὠθησιν ἐκ τῆς φύσεως τῶν πρώτων κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, οἵτινες προσίτοι εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπίδρασιν κατέστησαν οἱ κήρυκες πάσης ἀνθρωπίνης προόδου καὶ οἱ διδάσκαλοι τοσοῦτων ἄλλων λαῶν.

Ἡ θεότης, ἡ ἄνευ ὀνόματος καὶ ἄνευ μορφῆς, τὴν ὁποῖαν ἐλάτρευον οἱ ἀρχαιότατοι τῆς Ἑλλάδος κάτοικοι, ἦτο ἡ προσωποποίησης τῶν φυσικῶν ἐκείνων φαινομένων, τὰ ὅποια τὰ μάλιστα ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τῆς φαντασίας τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις μὴ δυνάμενος νὰ κατανοήσῃ τὰ αἷτια θεωρεῖ αὐτὰ ὡς ἔργα ὑψίστου καὶ παντοδυνάμου ὄντος.

Καὶ τὸ αἶσθημα τοῦτο ἦτο διάφορον ἀναλόγως τῆς διαφοροῦ καταστάσεως τῶν λαῶν. Ἐπομένως ἡ λατρεία τῶν τὰ ὀρενὰ μέρη κατοικούντων λαῶν ἦτο διάφορος τῆς λατρείας τῶν τὰς ἀκτὰς κατοικούντων. Ὁ μὴ γινώσκων τὰς μεσημβρινὰς ταύτας χώρας δὲν δύναται νὰ σηματούσῃ ἀκριβῆ ἰδέαν τῆς ἐπιρροῆς ἣν κατ' ἀνάγκην ἐξήσκει ἡ φύσις ἐπὶ τῶν βαρβάρων λαῶν. Ἡ ὄρμη τῶν θελλῶν, ὧν προηγείται ἡ αἰφνιδία ἀμαύρωσις τοῦ οὐρανοῦ, εἶναι πολὺ φοβερωτέρα ἐν ταῖς μεσημβριναῖς χώραις. Ἐν αὐταῖς ὁ ἥλιος διὰ τῶν θερμῶν αὐτοῦ ἀκτίνων κατακαίει ἐν ὥρᾳ θέρους τοὺς ἀγρούς καὶ δίδει εἰς αὐτοὺς τὴν ἔρημον ἐκείνην ὄψιν, ἣν ἔχουσιν οἱ ἀγροὶ ἐν ταῖς ἀρκτώαις χώραις ἐν καιρῷ χειμῶνος.

Ἡ Νιόβη, ἡ εἰκὼν τῆς εὐφοροῦ Λυδίας, βλέπει τὰ τρυφερά της τέκνα φονευόμενα ὑπὸ τῶν πυρκαύστων ἀκτίνων τοῦ θεοῦ Ἡλίου καὶ μεταμορφοῦται εἰς γυμνὸν βράχον. Ἡ Δημήτηρ, θεὰ τῆς γῆς, μεταβαίνει ἐν καιρῷ θέρους καὶ οὐχὶ ἐν καιρῷ χειμῶνος εἰς ἀναζήτησιν τῆς ὑπὸ τοῦ θεοῦ τοῦ Ἄδου ἀρπαγίσσης θυγατρὸς της. Ἐκ τούτου καταφαίνεται ὅτι αἱ κατὰ τὸ θέρος εἰς τιμὴν τῆς θεότητος τῆς γῆς τελούμεναι ἑορταὶ δὲν ἦσαν ἑορταὶ χαρμόσυνοι ἀλλὰ μᾶλλον πένθιμοι¹. Ἐνῶ τούναντίον ἐν καιρῷ χειμῶνος συνέπιπτον αἱ κυριώτεραι ἑορταὶ εἰς τιμὴν τοῦ Βάκχου, ὅστις ἐν ἀρχῇ ἦτο ἐπίσης θεὸς τῆς εὐφορίας. Ὁ Ἀπόλλων, θεὸς τοῦ φωτός, κατέρχεται εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῆς ἀρκτου, καὶ συγχρόνως ὡς θεὸς τῆς θερμότητος ἤρχετο ἐξ ἀνατολῶν, καὶ διὰ τοῦ πυρίνου αὐτοῦ δίσκου ἐφόνευσεν τοὺς τρυφεροὺς βλαστούς. Οὕτως ἐπήγασαν καὶ οἱ μῦθοι τοῦ Ναρκίσσου καὶ τοῦ Λίνου, οἱ μῦθοι τῆς Λακωνίας, οἱ μῦθοι τῶν τέκνων τῆς Νιόβης καὶ ἄλλοι πολλοί.

Μεγάλην σπουδαιότητα διὰ τὸ ὑπὸ μελέτην ζήτημα τοῦτο ἔχει τὸ χωρίον τοῦ Πλάτωνος (ἐν Κρατύλῳ 397), ὅστις λέγει ὅτι οἱ Ἕλληνας κατὰ τοὺς παναρχαίους χρόνους ἐλάτρευον κατὰ προτίμησιν τὰς θεότητας τοῦ φωτός, τοῦ Ἡλίου, τῆς Σελήνης καὶ τοῦ Οὐρανοῦ. Ἐκ τούτου μανθάνομεν ὅτι τὰ οὐράνια σώματα (οἱ ἀστέρες) ἦσαν τὰ πρῶτα

¹ Ὁρ. Mommsen, Ἑορτολόγιον τῆς Ἀττικῆς, σελ. 15.

πλήξαντα τὴν φαντασίαν τοῦ λαοῦ ἐκείνου, καὶ ἰδίως ὁ ἥλιος, ὅστις μεγαλοπρεπῆς ἐμφανίζεται καθ' ἐκάστην καὶ φωτίζει καὶ ζωογονεῖ τὰ πάντα, καὶ ἡ Σελήνη, ἣτις διὰ τοῦ γλυκυτάτου αὐτῆς φωτὸς φωτίζει τὰ σκότη τῆς νυκτός. Ἡ λατρεία τοῦ Ἡλίου καὶ τῆς Σελήνης κατάγεται ἐξ Ἀσίας.

Ἡ Σελήνη, ἣτις καὶ σήμερον λατρεύεται ὑπὸ τινῶν λαῶν τῆς Ἀφρικῆς¹, ἦτο ὁ ἀστὴρ ὅστις ἐν Βαβυλῶνι καὶ ἐν Ἀσσυρίᾳ ἐνέφαινε τὰς διαφοροὺς ὥρας τοῦ ἔτους· διὸ καὶ ἐξόχως ἐλατρεύετο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Χαλδαίων. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς ἐν τῇ ἀρείᾳ γλώσσῃ ἐσήμαινε «τὴν διαρρυθμίζουσαν»². Ἀφ' οὗ δὲ ἡ λατρεία αὐτῆς μετεδόθη εἰς τὴν Φοινίκην, ἡ Σελήνη κατέστη ἡ λευκὴ περιστέρα ἡ ὀδηγοῦσα τοὺς τολμηροὺς θαλασσοπόρους κατὰ τοὺς μακροὺς αὐτῶν πλοῦς. Αὐτῇ ἀπέδιδετο μεγάλη ἐπιρροή ἐπὶ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ ἰδίως τῆς γυναικός, καὶ ἐπιστεύετο ὅτι ἐν θέρει, καὶ ἰδίως κατὰ τὰς νύκτας τῆς πανσελήνου, ἐπέχεεν ἄφθονον δρόσον, προκαλοῦσαν τὴν εὐφορίαν τῆς γῆς. Διὸ καὶ ἡ Ἔρση, ἡ θεὰ τῆς δρόσου, ἐλέγετο θυγάτηρ τῆς Σελήνης. Ἐξ Ἀσίας ἡ λατρεία αὐτῆς μετεδόθη εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν³. Κατὰ τὸν Ἡσιόδον ἡ ἡμέρα τῆς πανσελήνου ἦτο ἡμέρα κατ' ἐξοχὴν ἑορτάσιμος. Μεγάλην σημασίαν ἀπέδιδε καὶ ὁ Ὀμηρος εἰς τὸν ἥλιον καὶ εἰς τὴν Σελήνην.

Σπουδαιότητα διὰ τὰς ἡμετέρας ἐρεῦνας περὶ τῆς λατρείας τῆς Σελήνης ἔχει τὸ ὅτι ἐν τισὶ χώραις ἦτο θεότης θηλυκὴ καὶ ἐν ἄλλαις ἀρσενικὴ. Οὕτως ἐν τῇ ἑλληνικῇ καὶ τῇ ἰταλικῇ γλώσσῃ τὸ ὄνομα αὐτῆς εἶναι θηλυκόν, ἐνῶ ἐν ταῖς γερμανικαῖς ἀνήκει εἰς τὸ ἀρσενικόν γένος. Περὶ τούτου ἐπραγματεύθησαν διάφοροι λόγιοι, καὶ ἰδίως ὁ Pott ἐν ταῖς μυθολογικαῖς αὐτοῦ Μελέταις. Πρὸς ἐπίτευξιν πορίσματός τινος νομίζομεν ὅτι δέον νὰ ἐκτείνωμεν τὰς ἐρεῦνας ἡμῶν ἐπ' ἐκείνων τῶν χωρῶν ἐν αἷς κατὰ πρῶτον ἐμφανίζεται ἡ Σελήνη ὡς θεότης ἀρσενικὴ ἢ θηλυκὴ.

Ἐν Αἰγύπτῳ, ἣτις οὐκ ὀλίγον ἐπέδρασεν ἐπὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ἑλλάδος, ὡς καὶ ἐν Περσίᾳ, ἐλατρεύετο ἡ Σελήνη ὡς θεὰ γένους ἀρσενικοῦ⁴. Ἐν Βαβυλῶνι καὶ ἐν Ἀσσυρίᾳ παρὰ τὸν Βάαλ, τὸν θεὸν τοῦ

¹ Ὁρ. Zoëga, Περὶ ὀβελίσκων, σελ. 243.

² Lassen, Ἰνδογερμαν. ἀρχαιότητες, II, 1118.

³ Welcker, Οἱ θεοὶ τῆς Ἑλλάδος, I, 543.

⁴ Ὁρ. Kreuer, Μυθολογία, II, 8.

ήλιου και τοῦ πυρός, ἐλατρεύετο θηλυκὴ θεότης ὑπὸ τὸ ὄνομα Μελίττη καὶ Σεμίραμις, ἧτις μεταδοθεῖσα εἰς τὴν Συρίαν καὶ εἰς τὴν Φοινίκην ὠνομάσθη Ἀστάρτη, ἣτο δὲ θεὰ τοῦ οὐρανοῦ ἀστέρος, ὅστις ὑπὸ τὴν μορφήν λευκῆς περιστερᾶς ὠδήγει τοὺς θαλασσοπόρους εἰς ἀπομακρυσμένας ἀκτάς. Ἡ θεὰ αὕτη, ἥς ἡ περιστέρα ἦτο τὸ ἱερὸν πτηνόν, ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀφροδίτη ἐλατρεύετο ἐν Κύπρῳ, ἐν Κυθήροις καὶ ἐν ἄλλοις τόποις.

Τῆς αὐτῆς φύσεως ἦτο καὶ ἡ Ἀρτεμις, καὶ αὕτη θεότης τῆς Σελήνης, ἥς ἡ λατρεία ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας μετεδόθη διὰ τῶν Καρῶν καὶ τῶν Λελέγων εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἔνθα εὐρίσκωμεν τὴν θεότητα ταύτην λατρουμένην ὡς Ἐκάτην, ὡς Ἴφιγένειαν, ὡς Ἐλένην καὶ ὡς Χρυσὴν, ἰδίως ἐν Λήμνῳ. Οἱ Κᾶρες καὶ οἱ Λέλεγες¹, ἀρχαιοτάτοι λαοὶ πειρατῶν, ἐξουσίαζον τὴν περιβρέχουσαν τὴν Ἑλλάδα θάλασσαν καὶ διέμενον ἐν ταῖς νήσοις καὶ ταῖς ἀκταῖς τῆς Ἀττικῆς, τῆς Βοιωτίας, τῆς Ἀργολίδος καὶ τῆς Λακωνίας. Ἐν Εὐβοίᾳ καὶ τῷ ἀνατολικῷ μέρει τῆς Ἀττικῆς ἡ θεὰ ἐκείνη, ὀνομαζομένη Ἴφιγένεια καὶ Βραυρωνία, ἐλατρεύετο πολὺ πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ἦτο φύσεως ὠμῆς, ἀπαιτοῦσα θυσίας ἀνθρώπων, πολὺ διάφορος τῆς μεταγενεστέρως θυγατρὸς τῆς Λητοῦς καὶ ἀδελφῆς τοῦ Ἀπόλλωνος.

Ἐν Ἀργολίδι ἡ αὐτὴ θεὰ ὠνομάζετο Ἴώ. Ἡ λέξις αὕτη κατὰ τὴν μαρτυρίαν ἀρχαίων συγγραφέων ἐσήμαινεν ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς γλώσσαις τὴν Σελήνην. Περὶ αὐτῆς ἐπιστεύετο ὅτι ὡς λάμπουσα δάμαλις διῆλθεν ὄρη καὶ θαλάσσας, ἀφικομένη μέχρι τῶν ἀκτῶν τῆς ἀδριατικῆς θαλάσσης, καὶ ὅτι ἐφρουρεῖτο ὑπὸ τοῦ Ἄργου. Οἱ ἑκατὸν ὀφθαλμοὶ τοῦ φύλακος τούτου σημαίνουν τὸν ἀστερόεντα οὐρανόν, ἐνῷ τὰ κέρατα τῆς δαμάλεως παριστῶσιν αὐτὴν τὴν Σελήνην². Βραδύτερον ἡ Ἴώ συνεχωνεῦθη μετὰ τῆς Ἥρας, θεᾶς καὶ ταύτης καταγομένης ἐκ τῆς Σελήνης, ἧτις γενομένη σύζυγος τοῦ Διὸς κατέστη ὁμοία πρὸς τὴν μητέρα Γῆν.

Μεταξὺ τῶν ἀσιατικῶν θεοτήτων τῶν εἰσαχθεῖσῶν εἰς τὴν Λακωνίαν παρὰ τῶν Καρῶν καὶ τῶν Λελέγων, δέον ν' ἀριθμηθῇ καὶ ἡ Ἐλένη (Σελήνη) σύζυγος τοῦ Μενελάου. Ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ, καθὼς καὶ ἐν τῇ γειτονικῇ Μεσσηνίᾳ, ἦτο διαδεδομένη ἡ λατρεία τῆς Ταυροπόλου Ἀρτέμιδος, ὡς καὶ ἡ τοῦ Ὑακίνθου. Καὶ ἐν Πύλῳ τῆς Ἠλίδος, τῇ ἔδρᾳ τῶν Νηλεϊδῶν, ἠκμαζεν ἡ λατρεία τοῦ Ἐνδυμίωνος καὶ τῆς Σελή-

¹ Deimling, *Οἱ Λέλεγες* Ε', 137.

² Ὁρ. Welcker, *Τριλογία* V, 136 καὶ 140.

νης. Ἡ Ἀρτεμις ὡς Καλλίστη ἐλατρεύετο καὶ ἐν Ἀρκαδίᾳ καὶ ἰθεωρεῖτο ὡς μήτηρ τοῦ Ἀρκάδος, ἐξ οὗ ὠνομάσθη ἡ χώρα¹.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τινι χωρίῳ τῆς Πολιτείας τῶν Τεγεατῶν ἀναφέρει ὅτι οἱ λαοὶ οἱ τὸ πάλαι κατοικοῦντες τὴν Ἀρκαδίαν ἦσαν προγενέστεροι τῆς εἰσαγωγῆς τῆς λατρείας τῆς Σελήνης. Τὸ χωρίον τοῦτο ἀναφέρει Ἀπολλώνιος ὁ Ῥόδιος I, 236 καὶ ὁ Ἀριστοφάνης ἐν ταῖς Νεφέλαις (στιχ. 397)². Ὁ Πausanias (8, 2) περιλαμβάνει αὐτοὺς ὑπὸ τὸ γενικὸν ὄνομα τῶν Πελασγῶν. Ἐγγύριος μῦθος λέγει ὅτι οἱ Πελασγοὶ ἐγεννήθησαν ἐξ αὐτῆς τῆς γῆς καὶ ὅτι ζῶντες ἐν ἀγρίᾳ καταστάσει ἐλάτρευον τὸν Δία ὡς ὕψιστον θεόν. Βραδύτερον μόνον προέκυψεν ἡ λατρεία τῆς Σελήνης, εἰσαχθεῖσα ἐξ ἀνθρώπων προελθόντων κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐξ Ἀσίας. Κατὰ τὴν παράδοσιν ταύτην ἐγεννήθη ἐκ τῆς γῆς ὁ Πελασγός, πρόγονος τῶν Πελασγῶν, οἵτινες προσέφερον ἀνθρώπων θυσίας εἰς τιμὴν τοῦ Διὸς Λυκάκος, οὗ τὸ ἱερὸν εὐρίσκετο ἐπὶ τῆς κορυφῆς ὑψηλοῦ ὄρους. Ἐτέρα παράδοσις, ἀναφερομένη ὑπὸ τοῦ Πausanias, λέγει, ὅτι ὁ Ζεὺς συζευχθεὶς τὴν θεᾶν Καλλίστην ἐγέννησεν ἐξ αὐτῆς τὸν Ἀρκάδα, πατέρα τῶν Ἀρκάδων. Ἐκ τῶν δύο τούτων μύθων καταφαίνεται, ὅτι εἰς τοὺς Πελασγοὺς, τοὺς πρώτους κατοίκους τῆς χώρας, οἵτινες ὠνομάσθησαν βραδύτερον Προσέληνες (ἦτοι προγενέστεροι τῆς λατρείας τῆς Σελήνης), προσετέθησαν καὶ οἱ Ἀρκάδες, οἵτινες ἐλθόντες ἐκ τῆς ἀπωτέρω Ἀνατολῆς μετέφερον τὸν πολιτισμὸν καὶ ἄλλας θρησκευτικὰς λατρείας. Ὁ Ὀμηρος περιγράφει αὐτοὺς ὡς ἐμπείρους θαλασσοπόρους, κατοικήσαντας ἄλλοτε τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τὰς πλησιοχώρους νήσους, ἐξαπλωθέντας δὲ μέχρι τῆς Ἀττικῆς καὶ ἄλλων μερῶν τῆς Ἑλλάδος. Ἐκ τοῦ Πausanias μανθάνομεν ὡσαύτως, ὅτι οὗτοι ἦσαν οἱ πρῶτοι ἄποικοι οἱ διασχίσαντες τὴν θάλασσαν καὶ μεταβάντες εἰς Ἰταλίαν. Οὗτοι ὠμολόγουν ἑαυτοὺς ὡς καταγομένους ἐκ φυλῆς κρητικῆς καὶ συγγενεῖοντας πρὸς τοὺς ἐκ Καρίας Κουρήτας. Παρ' αὐτοῖς ἦτο ἱερὰ ἡ ἄρκτος, ἐξ ἧς ἔλαβον καὶ τὸ πρῶτον ὄνομα. Ἀλλὰ τὸ ζῶον τοῦτο ἦτο ἐπίσης ἱερὸν τῆς θεᾶς Ἀρτέμιδος³ καὶ ὡς τοιοῦτον μετεδόθη ἐκ τῆς πατρίδος του Φρυγίας εἰς τὴν Θράκην καὶ ἐκείθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ Πυθα-

¹ C. O. Müller, *Οἱ Δωριεῖς*, I, σελ. 372. Gerhard, *Μυθολογία*, σελ. 333.

² Πρβ. Curtius, *Πελοπόννησος*, I, σελ. 160.

³ Ὁρ. Preller, *Ἑλλην. Μυθολογία*, I, 264.

γόρου και τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἀναφέρονται διάφοροι ἀρχαιότατοι λατρεῖαι, καὶ μεταξὺ τῶν ῥήσεων τοῦ Πυθαγόρου ἀξιωματικῶς εἶναι ἡ ἐξῆς: «Τῆς ἄρκτου παρουσίας μὴ ζήτηί τὰ ἔχνη αὐτῆς». Τὴν ῥῆσιν ταύτην ἠρμῆνευσεν ὁ Backhofen¹ ὡς σημαίνουσαν ὅτι ἐπὶ τῆ ἐμφανίσει τῆς ἄρκτου, τοῦ συμβόλου τοῦ σκότους, τὰ σκότη ἐξαφανίζονται. Ἐπομένως ἡ ἄρκτος, θηρίον αἰμοδόρον, ἐθεωρεῖτο παρὰ τῶν ἀνθρώπων ὡς ἐχθρὸς αὐτῶν.

Ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας λοιπὸν ἦλθον οἱ λαοὶ οἱ τὴν Σελήνην λατρεύοντες, ἧτις ἐν Ἑλλάδι ὠνομάσθη Ἀρτεμις, Ἐκάτη, Ἰφίγενεια, Ἰώ, Ἐλένη κλ. Ἡ Σελήνη ὑπὸ τὴν μορφήν λευκῆς καὶ φαεινῆς περιστερᾶς ἦτο καὶ πιστὴ σύντροφος τῶν μακρῶν περιπλανήσεων τῶν Φοινίκων. Ὡς ἱερὸν δὲ τῆς Ἀφροδίτης πτηνὸν ἀναφαίνεται ἐν ταῖς παραδόσεσι τῆς Κύπρου, τῶν Κυθῆρων καὶ ἄλλων μερῶν, ἐν οἷς εἶχε τὴν λατρείαν τῆς ἡ φοινικικῆ αὐτῆ θεότης. Ἡ Σελήνη, ὡς λευκὴ δάμαλις, ὠδήγησε τὸν Κάδμον κατὰ τὴν ἰδρυσιν τῶν ἐν Βοιωτίᾳ Θηβῶν καὶ ἦτο ἡ ἀντιπρόσωπος τῆς βοώπιδος Ἡρας, ὁμοίας τῆς ἀργολικῆς Ἰοῦς, ἧτις προστατευομένη ὑπὸ τῶν ἑκατὸν ὀφθαλμῶν τοῦ Ἄργου μετέβαιεν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον καὶ ἀφικομένη εἰς τὰς ἀκτὰς τοῦ Ἰονίου πελάγους ἔδωκεν αὐτῷ κατὰ τὸν Αἰσχύλον τὸ ὄνομά της.

Ὁ Ἡρόδοτος ἄρχεται τῆς ἱστορίας του διὰ τῆς ἀφηγήσεως τῆς ἀρπαγῆς τῆς Ἰοῦς, Εὐρώπης, Μηδείας καὶ Ἐλένης, αἰτινες ἀπὸ τῆς μικρᾶς Ἀσίας μετεκομίσθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐκ τῶν λόγων τούτων ὁ Gerhard (ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Μυθολογίᾳ του) ἐξάγει ὅτι αὗται ἦσαν θεότητες τῆς Σελήνης, λατρευόμεναι ἐκεῖ ἐν χρόνοις ἀρχαιοτάτοις, ὅπερ ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τῶν ὀνομάτων αὐτῶν. Διότι Ἰώ ἐν τῇ ἀνατολικῇ γλώσσῃ σημαίνει τὴν Σελήνην ἢ Εὐρώπη περιέχει τὴν φοινικικὴν ῥίζαν Ἐρέβ, ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν θεὰν τῆς νυκτός, δηλ. τοῦ ἀστέρος τοῦ φωτίζοντος τὰ σκότη, ἀλλ' οἱ Ἕλληνες ἀγνοοῦντες τὴν κυρίαν σημασίαν ἠρμῆνευσαν αὐτὴν διὰ τοῦ εὐρύς ὄφ, δηλ. τοῦ μεγάλου, τοῦ λάμποντος ὀφθαλμοῦ, ἧτοι τῆς Σελήνης. Ἐν τῷ ὀνόματι Ἐλένη εὐρηται ἡ ῥίζα σελ-ελ, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς λάμπουσαν θεὰν. Καὶ ἐν τῇ Μηδείᾳ ἀναφαίνεται θεότης καταγομένη ἐκ τῆς Σελήνης, ἧτις ἦλθεν ἐκ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐντεῦθεν εἰς τὰς ὑπὸ τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους περιβρεχομένης ἀκτὰς.

¹ Ἐν τῷ συγγράμματι Ἡ ἄρκτος ἐν ταῖς θρησκείαις τῆς ἀρχαιότητος.

Ἡ Ἀργολίς ὑπῆρξεν ἐν τῇ παναρχαίᾳ ἐποχῇ μετοικητήριον διαφόρων ἀσιατικῶν φυλῶν, εἰς ἃς ὀφείλουσι τὴν ἰδρυσίν των αἱ Μυκῆναι, ἡ Τίρυνς, τὸ Ἄργος καὶ ἄλλαι πλούσιαι καὶ ἰσχυραὶ πόλεις. Αἱ Μυκῆναι, ἰδρυμα τῶν Πελοπιδῶν, διετήρησαν ἐν τοῖς μνημείοις αὐτῶν τὸν τύπον τῆς ἀσιατικῆς τέχνης, καὶ ἡ Τίρυνς, πόλις τῶν Ἡρακλειδῶν, ἐλέγετο ὅτι ὠχυρώθη παρὰ τοῦ Περσέως, τοῦ ἐλθόντος ἐκ τῆς Λυκίας ὁμοῦ μετὰ τῶν Κυκλώπων. Ἐν Ἀργολίδι ἐλατρεύετο κατ' ἐξοχὴν ἡ Ἡρα, ἧτις ἀρχῆθεν ἦτο ἡ παρθένος θεὰ τῆς Σελήνης, ἧτις ὁμοῦ κατόπιν συζευχθεῖσα τὸν Δία μετεμορφώθη εἰς θεὰν τῆς γῆς, μητρὸς θεῶν τε καὶ ἀνθρώπων. Παρὰ τὸ Ἄργος εἶχε ἡ θεὰ αὕτη ἀρχαιότατον ναὸν (τὸ Ἡραῖον), ἐν ᾧ ἐμνημονεύετο ἡ πρώτη αὐτῆς φύσις, καὶ ἐν ᾧ ἀπεικονίζετο μετὰ ὀμμάτων βοός, μετὰ στυλβόντων κεράτων καὶ μετὰ δαχδός ἐν χειρί. Ἱερὸν αὐτῆς πτηνὸν ἦτο ὁ ταώς, εἰκὼν τοῦ ἀστερόεντος οὐρανοῦ.

Οὐχὶ διάφορος αὐτῆς ἦτο ἡ θεὰ Ἡρα, ἡ Lucina τῆς ἀρχαίας ἰταλικῆς λατρείας¹, ἧς τὸ ὄνομα οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τὸ θηλυκὸν τοῦ Διός, θεότητος τοῦ οὐρανοῦ φωτός². Ἡ Lucina, ἡ ἔθουον ἐν τῷ Καπιτωλίῳ οἱ Ποντίφικες κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς Νέας Σελήνης, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἑλληνικὸν φωσφόρος.

Ἐν ταῖς χώραις καὶ ταῖς ἀκταῖς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἐνθα οἱ ἐκπολιτισθέντες λαοὶ τῆς Βαβυλωνίας καὶ τῆς Ἀσσυρίας εἶχον ἐκτείνει τὴν ἐξουσίαν των καθυποτάξαντες τοὺς ἀρχαίους κατοίκους, εἶχε ἡδη λατρείαν ἐν ἀρχαιοτάτοις χρόνοις θεὰ τις τοῦ φωτός, ἧτις βραδύτερον μετέβη εἰς τὴν χερσόνησον τοῦ Αἴμου καὶ ἐκ τῆς Θράκης κατῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς Ἀρτέμιδος, θεᾶς αἰμοδόρου, ἧτις ἐτέρπετο ἄλλοτε εἰς ἀνθρώπων θυσίας³, καὶ ἐλατρεύετο ἰδίως ὑπὸ τῶν Θρακο-Λελέγων. Τὸ ἀσιατικῆς καταγωγῆς ὄνομα αὐτῆς δὲν εὗρεν εἰσέτι ἀκριβῆ ἐξήγησιν ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ.

Ἡ θεότης αὕτη παρουσιάζεται ὑπὸ τρεῖς διαφόρους μορφὰς ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου καὶ ἐν Ἑλλάδι. Ἡ πρώτη μορφή εἶναι ἡ τῆς θεᾶς τοῦ φωτός, εἰσαχθείσης παρὰ τῶν Θρακο-Λελέγων, ὅπου οὗτοι

¹ Oros Roscher, Juno und Hera, 1875. Cicero, de natura deorum, II, 27, 69.

² Curtius, Ἑλληνικὴ Μυθολογία, σελ. 209. Corsen, Ausprache, I, 365. Roscher, ἐνθ. ἀν.

³ O. Müller, Dorier, I, 371. Roscher, Λεξικὸν ἀρχαιολ. Deimling, Die Leleger, σελ. 16 κ. ἐξ.

κατώκησαν, μετ' ἀρχαίων ἱερῶν ἐν ταῖς νήσοις τῆς Θράκης, ἐν Εὐβοίᾳ, ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν ἀκτῶν τῆς Ἀττικῆς, ἐν Λακωνίᾳ καὶ ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς χώραις τῆς Πελοποννήσου. Ἡ δευτέρα μορφή εἶναι ἡ τῆς ἀραδο-πελασγικῆς θεᾶς Καλλίστης, λατρευομένης ἐν Πελοποννήσῳ καὶ θεωρουμένης ὡς μητὸς τῶν λαῶν τῆς Ἀρκαδίας. Ἡ τρίτη τέλος μορφή εἶναι ἡ τῆς Σελήνης, διδύμου ἀδελφῆς τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ θυγατρὸς τῆς Λητοῦς, δηλ. τῆς νυκτός, ἣτις πάλιν ἐξ Ἀσίας προῆλθε καὶ ἐλογίζετο γεννηθεῖσα ἐν τῇ νήσῳ Δήλῳ.

Θαυμασία εἶναι ἡ ἀφήγησις τῆς γεννήσεως αὐτῆς, διασωθεῖσα ἐν τινὶ ὕμνῳ ἀποδοδομένῳ τῷ Ὀμήρῳ. Κατὰ τὴν διήγησιν ταύτην ἡ Λητώ, θεὰ τῆς νυκτός καὶ ἐρωμένη τοῦ Διός, κατεδιώκετο ὑπὸ τῆς ζηλοτύπου ὀργῆς τῆς Ἥρας, ὥστε ἠναγκάσθη νὰ πλεύσῃ εἰς μεμακρυσμένας θαλάσσας, ὅπως εὕρῃ θέσιν ἀσφαλῆ, ἐν ἧ νὰ γεννήσῃ τὸ τέκνον τῆς. Τότε ἀνέδυσεν ἐκ τῆς θαλάσσης ἡ μικρὰ ἠφαιστειώδης νῆσος Δήλος, ἐνθα ἡ Λητώ ἐγέννησε τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὴν Ἄρτεμιν, οἵτινες διὰ τοῦ φωτός αὐτῶν ἐφώτισαν τὸν κόσμον.

Ἐκ τῶν πολλῶν ἐπιθέτων τῶν δοθέντων εἰς τὴν ἀρχαίαν θεότητα τοῦ φωτός καταφαίνεται ἡ ἐκ τῆς Σελήνης καταγωγή αὐτῆς. Ἄφρα, ἡ λάμπουσα, Ἄργη, ἡ διαφανής, Ἐκάτη, Ἰφιγένεια, Μουνιχία, Χρυσῆ, Πασιφάη, ἣτις ἐγένετο σύζυγος τοῦ Μίνως, βασιλέως τῆς Κρήτης, καὶ τέλος Ἐλένη (= Σελήνη) θεὰ τῆς Σελήνης.

Εἶπομεν ἀνωτέρω ὅτι παρά τισι τῶν ἀρχαίων λαῶν ἡ Σελήνη ἦτο θεὰ γένους θηλυκοῦ, παρ' ἄλλοις δὲ γένους ἀρσενικοῦ· οὕτως ἐν τῇ φοινικικῇ, τῇ ἑλληνικῇ καὶ τῇ ἰταλικῇ γλώσσῃ εἶναι θηλυκὴ, τοῦναντίον ἐν ταῖς γερμανικαῖς γλώσσαις γένους ἀρσενικοῦ. Ἡ διαφορὰ αὕτη ἐξηγεῖται ὡς ἐκ τῆς διαφορᾶς προελεύσεως τοῦ πολιτισμοῦ τῶν λαῶν. Οἱ τὴν Συρίαν, τὴν Φοινίκην, τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἰταλίαν κατοικοῦντες λαοὶ ἔλαβον τὰ πρῶτα σπέρματα τοῦ πολιτισμοῦ ἐκ τῶν χωρῶν τῶν διαβρεχομένων ὑπὸ τοῦ Εὐφράτου καὶ τοῦ Τίγρητος, ἐνῶ οἱ κατοικοῦντες τὰ βόρεια μέρη τῆς Εὐρώπης ἔλαβον αὐτὰ ἐκ τῶν λαῶν τῆς ἀρείας φυλῆς, οἵτινες εἶχον τὴν κοιτίδα αὐτῶν ἐν τῷ κέντρῳ τῆς Ἀσίας. Sonna ἐλέγετο ὁ ἄρρηθ θεὸς τοῦ φωτός, ὁ λατρευόμενος ὑπὸ τῶν λαῶν τούτων, ὅστις μετὰ παρέλευσιν αἰῶνων ἀνεφάνη ἐν Φρυγίᾳ καὶ ἐκείθεν εἰσέδυσεν οὐ μόνον μέχρι Θράκης, ἀλλὰ καὶ μέχρις αὐτῆς τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν νήσων, ἐνθα ἤδη ἐλατρεύετο ἡ ἄλλη θεὰ, γένους θηλυκοῦ.

Ὁ Μίνως θεωρεῖται ὁ ἀντιπρόσωπος τῶν παραδόσεων τούτων τῆς

Φρυγίας, τῶν μετεμφυτευθεισῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ πρὸ πάντων εἰς τὴν νῆσον Κρήτην. Περὶ αὐτοῦ λέγεται, ὅτι διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ναυτικῶν δυνάμεων κατώρθωσε νὰ καταβάλλῃ τὴν ἐξουσίαν τῶν Καρῶν, οἵτινες ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ὑπῆρξαν ὁ τρόμος τῶν μερῶν ἐκείνων. Ἡ παράδοσις ἀναφέρει αὐτὸν ὡς πρῶτον βασιλεῖα τῆς Κρήτης, ὡς μέγαν νομοθέτην καὶ ὡς ἀγαπητὸν τοῦ Διός. Ἐπὶ τέλους καὶ αὐτὸς ὑπέκυψεν εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν Ἰώνων, ὀδηγουμένων ὑπὸ τοῦ Θησεῶς.

Τὸ ὄνομα αὐτοῦ (Μίνως) ἐρμηνεύει ὁ διαπρεπὴς Welcker ὡς μὲν — μίσις = σελήνη, δηλ. ὡς τὸ τοῦ θεοῦ τοῦ ἀστέρος τούτου. Ἄλλ' οὐ μόνον ἐν αὐτῷ ἀναγνωρίζονται ἄρεια στοιχεῖα¹, ἀλλὰ καὶ ἐν πολλαῖς ἄλλαις παραδόσεσι τῆς νήσου Κρήτης, αἵτινες ἐμφαίνουσι στενὴν σχέσιν πρὸς τὴν ἀρχαίαν Φρυγίαν. Οὕτως ἀναφέρομεν ἐπὶ παραδείγματι τὸ ὄρος Ἴδην, τὸ ὅποιον ἦτο γνωστὸν ἐν ἀμφοτέραις ταῖς χώραις, τὴν λατρείαν τοῦ ὑψίστου Διός, τοὺς Κορύβαντας καὶ Κουρήτας, ἐκ τῶν ὁποίων λέγεται ὅτι παρήχθη τὸ ὄνομα τῆς Κρήτης. Πρὸς τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἐνοῦνται ἐν μεγάλῳ ἀριθμῷ τὰ ἐκ τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Συρίας προερχόμενα στοιχεῖα, οἷον αἱ παραδόσεις περὶ Κρόνου, Ἀστάρτης, Εὐρώπης, Μινοταύρου, Τέλου κ. ἄλ.

Ἡ νῆσος Κρήτη, ὡς ἀναφέρει καὶ αὐτὸς ὁ Ὅμηρος, ἔλαβεν ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων ἤδη χρόνων τὴν πρώτην ὄθησιν τοῦ πολιτισμοῦ ὡς κατοικουμένη ὑπὸ πολυαριθμῶν φυλῶν, διὰ τῶν ὁποίων ἰδρύθησαν πλέον τῶν ἑκατὸν ἀκμαζουσῶν πόλεις. Πολὺ δικαίως συμπεραίνει ὁ Hoeck (ἐν τῷ κλασσικῷ αὐτοῦ συγγράμματι περὶ τῆς νήσου ταύτης), ὅτι ἡ ἱστορία αὐτῆς ἀνέρχεται εἰς ἐποχὴν τοσοῦτον ἀπομεμακρυσμένην, ὥστε ἡ δόξα τῆς Κρήτης ἤρξατο ἤδη παρακμάζουσα καθ' ἣν ἐποχὴν τὰ κράτη τῆς Ἑλλάδος μόλις ἤρξαντο ἀναπτυσσόμενα. Πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν Φοινικῶν κατῳκείτο ἡ Κρήτη ὑπὸ τῶν ἰθαγενῶν Πελασγῶν, οἵτινες ἐλέγοντο Ἐτεόκρητες, δηλ. οἱ πρῶτοι Κρήτες. Εἰς αὐτοὺς προστεθήσαν αἱ ἐκ τῆς Φρυγίας μεταβάσαι φυλαί, ὧν ἀντιπρόσωπος εἶναι ὁ Μίνως, ὅστις νικήσας τοὺς Κᾶρας, τοὺς βαρβάρους πειρατὰς, ἔδωκε τὴν ὄθησιν εἰς τὸν πολιτισμὸν ἐκείνον ὅστις ἐπέπρωτο νὰ ἐξασκήσῃ τοσοῦτον ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν λοιπῶν τῆς Ἑλλάδος χωρῶν.

I. ΠΕΡΒΑΝΟΓΛΟΥΣ

¹ Ὁρ. Welcker ἐν τῷ Περιοδικῷ τῆς Ἀσιατικῆς Ἐταιρείας, IX, 240. Kuhn, Die Herabkunft des Feuers, σελ. 20. Milchhöfer ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ Περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, σελ. 132 κ. ἐξ.

ΑΝΕΚΔΟΤΟΙ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΓΚΙΛΦΟΡΔΟΥ ΠΡΟΣ ΦΙΛΗΤΑΝ

Τὰς μετὰ χεῖρας ἐπιστολάς τοῦ διαπρεποῦς φιλέλληνος καὶ λόγῳ τε καὶ ἔργῳ εὐεργέτου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους Φρειδερίκου Νόρθ κόμητος Γκίλφορντ πρὸς τὸν δαπάναις αὐτοῦ ἐκπαιδευθέντα ἐν Ἑσπερίᾳ Κερκυραῖον Χριστόφορον Φιλητᾶν, τὸν ὕστερον καθηγητὴν ἐν τῇ Ἴονίῳ Ἀκαδημίᾳ, ἀνεκοίνωσεν ἡμῖν καὶ παρεχώρησε πρὸς δημοσίευσιν πάνυ προθύμως ὁ ἀντισυνταγματάρχης κ. Θ. Σαρλῆς ὁ ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρὸς τοῦ Φιλητᾶ¹. Ταύτας δὲ ἀσμένως καταχωρίζομεν ὡς λίαν διαφερούσας διὰ τὰ τότε σχέδια καὶ μερίμνας τοῦ αἰδίδιμου ἀνδρὸς περὶ τῆς παιδείας ἐν Ἑλλάδι πρὸ τῆς κυρίως ἰδρύσεως ὑπ' αὐτοῦ τῆς Ἴονίου Ἀκαδημίας· εἰσὶ δ' αὐταὶ 4 τὸν ἀριθμὸν καὶ γεγραμμένα αἱ μὲν ἑλληνιστὶ αἱ δὲ ἰταλιστὶ, ἃς ὁμῶς ἐνταῦθα παρατιθέμεθα ἐν μεταφράσει. Καὶ αἱ μὲν ἰταλικαί, φέρουσαι χρονολογίαν 23 Ἰουνίου 1819 καὶ 4 Μαΐου 1822, εἶναι αὐτόγραφα τοῦ Γκίλφορντ, ὡς καὶ ἐξ ἄλλων τεκμηρίων ἠδυνήθημεν νὰ συμπεράνωμεν, αἱ δὲ ἑλληνικαί, χρονολογούμεναι ἀπὸ τῆς 12 Ἀπριλίου 1820 καὶ 5 Φεβρουαρίου 1822, ἐγράφησαν ὑπὸ Ἑλληνοσ ἐκ τῶν οἰκείων τῷ κόμητι, ἴσως δὲ τοῦ ἰδιαιτέρου γραμματέως αὐτοῦ Ἀνδρέου Παπαδοπούλου Βρετοῦ, καὶ φέρουσι μόνον ἐν τέλει ἑλληνιστὶ ὡσαύτως τὴν ὑπογραφήν μετὰ τινων προσρήσεων τοῦ Γκίλφορντ. Σημειωτέον δ' ὅτι ἐν τῷ οἰκείῳ μέρει τοῦ παρ' ἡμῖν Ἑγκυκλοπαιδικοῦ Λεξικοῦ παρελείφθη τὸ βαπτιστικὸν ὄνομα τοῦ Γκίλφορντ, Φρειδερίκου Νόρθ ὄντος τοῦ ἀρχικοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, πρὶν ἢ κληρονομήσῃ τὸν τίτλον τοῦ κόμητος, ὑφ' ὃν κατέστη γνωστότερος· μάλιστα δ' ἐν τισὶ βιβλίοις αὐτοῦ, ἅτινα

¹ Ὁ αὐτὸς κύριος ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ III' τεύχει τοῦ Δελτίου τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας (τόμ. Ε' σελ. 370 κέ. τοῦ ἔτους 1897) ἀνέκδοτον πραγματεῖαν τοῦ πενθεροῦ αὐτοῦ περὶ τῆς ἰδρύσεως ἐν Τεργέστη τῆς Ὀρθοδόξου κοινότητος, ἐνθα ἐδίδαξεν ἐπὶ τινὰ χρόνον τὰ ἑλληνικὰ γράμματα δαπάναις τοῦ ἀειμνήστου Γκίλφορντ.

ἔτυχε νὰ ἰδῶμεν ἐξηλλήνιζεν οὕτω τὸ ὄνομα αὐτοῦ· «ἐκ τῶν βιβλίων Φρειδερίχου Βορεάδου». Καὶ τὸ περὶ Φιλητᾶ δὲ ἄρθρον τὸ ἐν τῷ αὐτῷ Λεξικῷ ἐνταῦθα τροποποιεῖται καὶ συμπληροῦται πῶς.

Ἡ σύνταξις τῆς «Ἀρμονίας» κρίνει περιττὸν νὰ προσθήσῃ σημειώσεις ἐπεξηγηματικὰς περὶ τῶν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ταύταις μνημονευομένων λογίων ἢτοι Θεοκλήτου Φαρμακίδου, Ἀσωπίου, Ἀθαν. Πολίτου, Βογορίδου καὶ Βενιαμὶν Λεσβίου, τῶν πλείστων εὐεργετηθέντων καὶ ἐκπαιδευθέντων δαπάναις τοῦ ἀειμνήστου Γκίλφορντ, ἅτε ἄλλως πασιγνώστων ὄντων ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν γραμμάτων τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γενεᾶς.

1.

Φίλιτάτε μοι κύριε Φιλητᾶ,

Ὁ καλὸς ἡμῶν πατὴρ Θεόκλητος μοὶ παρέδωκε τὴν φιλόφρονα ἐπιστολήν σου μετὰ τῆς τοῦ Ἀσωπίου, ὃν θὰ ὑπάγω τώρα νὰ εὕρω εἰς Γοτίγγην, μεταβαίνων εἰς Ἀγγλίαν.

Μοὶ λέγεις ὅτι ἔγραψες πρὸς τὸν Βάμβαν, δι' ὃ σ' εὐχαριστῶ ἐκ καρδίας. Οὗτος θὰ ἦτο κάλλιστον πρόσκτημα δι' ἡμᾶς, ἀλλὰ φοβοῦμαι μήπως δὲν θ' ἀφήσῃ τὴν πατρίδα. Μοὶ ὑπεσχέθης νὰ γράψῃς πάλιν πρὸς τὸν Βενιαμὶν παρακαλῶν αὐτὸν νὰ ἔλθῃ εἰς τὸ πανεπιστήμιον ἡμῶν. Παρακάλεσα τὸν Βογορίδην νὰ ἔλθῃ εἰς Λονδίνον, ὃν ἐλπίζω νὰ εὕρῃς ἐκεῖ. Ὁ Θεόκλητος φρονεῖ ὅτι οὗτος δὲν θὰ πεισθῇ νὰ καταλάβῃ μίαν ἔδραν παρ' ἡμῖν, ἀλλ' ἐλπίζω ὅτι ἡ φιλοπατρία αὐτοῦ θέλει παρακινήσει αὐτὸν νὰ δεχθῇ ταύτην. Ἀληθῶς νῦν εἶναι ἡ περίστασις καθ' ἣν οἱ ἡμέτεροι Ἑλληνοσ δύνανται ἐμπράκτως νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι ἔχουσι τὰ αἰσθήματα τῆς φιλοπατρίας, ἅτινα ὀφείλουσι νὰ ἔχωσι, διότι τὸ ἴδρυμα τοῦτο ὑπισχνεῖται διάρκειαν μακροτέραν ἐκείνης ἣν ἔχουσιν ὅσα δύνανται νὰ ἰδρυθῶσιν ἐν Τουρκίᾳ.

Χαῖρε, ἀγαπητέ μοι κύριε Φιλητᾶ. Ἐπιθυμῶ πολὺ νὰ σὲ ἐναγκαλισθῶ ἐν Λονδίῳ, ὅπου ἐλπίζω νὰ ἔλθῃς ὅσον δυνατὸν τάχιστα. Χαίρετίσον, παρακαλῶ, χιλιάκις ἐκ μέρους μου τὸν ἀγαπητὸν ἡμῖν κύριον Ζωγράφον καὶ θεώρει με, ὡς καὶ πράγματι εἶμαι,

Ἐν Βιέννῃ 23 Ἰουνίου 1819.

ὡς καλὸν φίλον καὶ δοῦλόν σου

Γκίλφορντ.

2.

Κορφοῦς 12 Ἀπριλίον 1820.

Φίλιτάτέ μου Φιλητά,

Δὲν ἔλαβον γράμμα σου, ἔμαθον ὅμως διὰ γράμματος τοῦ Σχινᾶ ὅτι ἐμελέτας νὰ ἔλθῃς ἐντὸς ὀλίγου εἰς Λόνδραν διὰ νὰ ἐξακολουθήσῃς τὴν ἀλληλοδιδασκατικὴν μέθοδον εἰς τὸ Charlton House, καὶ χαίρω εἰς τοῦτο. Ἐπειδὴ ἐντὸς ὀλίγου ἐλπίζω νὰ βάλω τὰ σχολεῖα ἐδῶ εἰς καλὴν κατάστασιν, χρειάζομαι πολλὰ τὴν βοήθειάν σου· ὅθεν σὲ παρακαλῶ νὰ ἐξακολουθήσῃς τὴν διδασκαλίαν τῆς Μεθόδου εἰς τὸ ἄνωθεν σχολεῖον, διὰ νὰ γενῆς ἐγκρατὴς καὶ νὰ τὴν μεταφέρῃς ἐδῶ τὴν ἐρχομένην ἄνοιξιν. Τῆ 17 Ἰουλίου σκοπὸν ἔχω Θεοῦ θέλοντος νὰ φθάσω εἰς Λόνδραν, σὲ προσμένω αὐτὴν τὴν ἡμέραν νὰ ἔλθῃς νὰ συγευθῆς μαζί μου τῆ 5 ὥρᾳ καὶ τότε θέλει σὲ εἰδοποιήσω στοματικῶς περὶ πάντων· εἶναι χρειάζομενον ὅμως τῶρα νὰ μάθῃς ὅτι ἐγὼ μελετῶ νὰ μισεύσω αὐτόθεν διὰ τὴν Ἑλλάδα περὶ τὰ μέσα τοῦ ἐρχομένου Ὀκτωβρίου, σκοπὸν ἔχω νὰ σὲ πάρω μαζί μου εἰς τὰ Νησιά διὰ νὰ βάλλωμεν εἰς καλὴν κατάστασιν τὰ προπαρασκευαστικὰ τῆς κλασικῆς ἀνατροφῆς τοπικὰ σχολεῖα, καὶ διὰ τοῦτο ἐπιθυμῶ νὰ εἶσαι ἕτοιμος εἰς ἐκείνην τὴν ἐποχὴν.

(αὐτογρ. Γ.) μένω μὲ ὄλην τὴν ἀγάπην εὐλαβικῆς σου φίλος καὶ δοῦλος

Γκίλφορδ.

(ἐπιγραφὴ)

Christopher Philetas M. D.
care of Mess^r Walker & Co
Oxford.

3.

Ῥώμη 5 Φεβρουαρίου 1822.

Ποθητέ μοι Φιλητά,

Δὲν σ' ἔγραψα ἕως τῶρα σκοπὸν πάντοτε τρέφων νὰ ἔλθω αὐτοῦ προσωπικῶς, νὰ γενῶ αὐτόπτης τῆς καταστάσεως τῶν σχολείων, καὶ νὰ συνεργήσω εἰς τὴν βελτιώσιν των τὸ κατὰ δύναμιν· ἀλλὰ δὲν βλέπω ὅτι ὁ ἐρχομός μου εἶναι ἀναγκαῖος ἕως τὸ ἀκόλουθον φθινόπωρον, ἐν τοσοῦτῳ ἐπιθυμῶ νὰ μάθω τὰ περὶ τῆς δημοσίου παιδείας τῆς εἰς τὴν φροντίδα σου ἐμπιστευμένης· δι' ὃ σὲ παρακαλῶ νὰ μὲ δώσῃς ὅχι μόνον καθαρὰν καὶ ἀκριβῆ πληροφορίαν περὶ τῆς εὐδοκίμησεως τῶν ὑπὸ τὴν ἐπιστάσιαν σου μαθητῶν, ἀλλὰ καὶ νὰ μὲ ἀναγγείλῃς ἂν τὰ σχο-

λεῖα εὐποροῦν κατὰ τὸ παρὸν τὰ ἀναγκαῖα βοηθήματα εἰς τὴν εὐτυχῆ αὐτῶν πρόοδον, ἢ τίνος ὑστεροῦνται· διὰ νὰ φροντίσω εἰς ἀναπλήρωσιν των.

Διὰ νὰ μὴ πάθῃ ἡ βελτιώσις τῆς δημοσίου παιδείας τὴν παραμικρὰν βλάβην ἐξ αἰτίας τῆς προσκαίρου αὐτῆς ἀπουσίας μου, γράφω πρὸς τὸν ἀρχιστρατηγὸν Ἀδάμ, πρὸς τὸν ὅποιον ἠμπορεῖς νὰ κοινοποιήσῃς ὅ,τι χρειῶδες εἶναι εἰς τὸ ἔργον σου· βέβαιος εἶμαι ὅτι ἡ ἐξοχότης του θέλει λάβει τὴν πρέπουσαν περὶ τούτου φροντίδα.

Θέλεις μὲ διευθύνει τὴν ἀπόκρισίν σου ἐδῶ εἰς Ῥώμην πρὸς τοὺς κ.κ. Torlonia & Co.

Ῥερωσο

(αὐτόγραφον Γ.)

ὁ ἡμέτερος φίλος καὶ δοῦλος

Κόμης Γκίλφορδ.

4.

Ἀγαπητέ Φιλητά,

Λαμβάνω τὴν στιγμὴν ταύτην τὴν σὴν ἐπιστολὴν τῆς 18 Μαρτίου ἐκ Ζακύνθου. Δὲν ἐνόμισά ποτε ὅτι τὰ πράγματα τῶν ἡμετέρων σχολείων θὰ ἔβαινον ἀμέσως κατ' εὐχὴν (come una carta di musica) καὶ διὰ τοῦτο τὰ παράπονά σου δὲν μοι προξένησαν μεγάλην ἐντύπωσιν. Ὁ ἐκ Κερκύρας Ἀθανάσιος Πολίτης μοι εἶχεν ἤδη γράψει ἐπιστολήν, ἣν εὐρον ἀπρεπῆ πως (gagliarda), λέγων ὅτι, ἐπειδὴ ἀπελύθη τῆς θέσεως αὐτοῦ κατὰ σύστασίν μου, ὀφείλω ἐγὼ νὰ εὐρω αὐτῷ ἄλλο μέσον ὅπως ἐξακολουθήσῃ τὰς σπουδὰς αὐτοῦ. Εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι συνέστησα ἐλάττωσιν τινὰ τῶν ἐξόδων ἐν τοῖς σχολείοις, ἀλλὰ δὲν ὑπεσχέθη ποτὲ νὰ πληρῶνω συντάξεις εἰς τοὺς στερηθέντας τῆς θέσεως αὐτῶν. Ἀφ' οὗ ὅμως ἐκεῖνος ὑπηρετήσῃ καλῶς καὶ σὺ συνιστᾷς αὐτόν, ἔγραψα πρὸς τὸν στρατηγὸν Ἀδάμ ὅτι δίδω ἐκ τῶν ἐμῶν αὐτῷ ὀκτῶ σκούδα κατὰ μῆνα, ἐὰν αὐτὸς θελήσῃ νὰ ἐξακολουθῇ ὑποβοηθῶν τὸν παπᾶ Ἀνδρέαν, τοῦλάχιστον μέχρι τῆς ἐπανόδου μου. Ἡ κυβέρνησις οὐδέποτε θὰ συναίνεσῃ νὰ σοὶ πληρῶνῃ τὸν μισθὸν ἐν ᾧ χρόνῳ περιοδεύεις ἀνά τὴν Εὐρώπην. Ἀφ' ἐτέρου ὅμως, ἂν πιστεύῃς ὅτι δύνασαι νὰ εἶσαι ὠφελιμώτερος πράττων ὅσα ἐσκόπεις, ἢ ἂν ἔμενες ἐφέτος ἐν τοῖς νήσοις, τότε δύνασαι νὰ ἀπειθυνθῆς πρὸς τὸν στρατηγὸν Ἀδάμ ἵνα λάβῃς ἄδειαν, ἐγὼ δὲ θὰ ἔλθω ἀρωγὸς εἰς πάντα ὅσα δὲν θὰ πράξῃ ἡ κυβέρνησις.

Εἶναι ἀνάγκη ἀφ' ἑτέρου μεγίστης οικονομίας, διότι τὰ εισοδήματά μου ἡλαττώθησαν κατὰ τὸ ἥμισυ, ἕνεκα τῆς ἐκπτώσεως τῆς τιμῆς τῶν σιτηρῶν. Ἐὰν δύνασαι νὰ ἔλθῃς εἰς Λωσάννην πρὸ τοῦ Αὐγούστου, θὰ μὲ εὕρῃς ἐκεῖ, ἔπειτα δὲ πρέπει νὰ ὑπάγω εἰς Ἀγγλίαν ἐπὶ 3 ἑβδομάδας καὶ ἐκεῖθεν νὰ ἐπανέλθω εἰς Ἰταλίαν κατὰ Σεπτέμβριον. Θὰ γράψω πρὸς τὸν Johnston νὰ θέσῃ εἰς τὴν διάθεσίν σου ἐτέρας στερλίνας 25, δι' ὧν δύνασαι νὰ ἔλθῃς μέχρι Λωσάννης ὑφιστάμενος πρῶτον κάθαρσιν ἐν Βενετίᾳ ἢ Τεργέστη. Θὰ διέλθω δι' ἀμφοτέρων μετὰ 3 ἑβδομάδας. Ἦθελον, ἐννοεῖται, νὰ μὴ γίνωσι τὰ ἔξοδα τοῦ ταξιδίου τούτου καὶ διὰ τοῦτο εἶμαι βέβαιος ὅτι δὲν θὰ ἐκτελέσῃς αὐτό, ἐὰν δὲν σοὶ φαίνεται ἀπαραίτητον. Ἐνόμιζον πάντοτε ὅτι ἄνθρωπός τις καλούμενος Δενδρινὸς εἶχε διορισθῆ διδάσκαλος τοῦ Ἑλληνικοῦ σχολείου ἐν Ἰθάκῃ καὶ ὅτι εὕρισκες αὐτὸν ἐπαρκῆ. Θὰ εἶσαι ἴσως ἐν Κερκύρᾳ ὅταν φθάσῃ ἡ παροῦσα ἐπιστολή. Διὰ τοῦτο θὰ γράψω πρὸς τὸν Hancock περὶ τοῦ οἴνου. Θὰ γράψω καὶ πρὸς τὸν δόκτ. Πολίτην διὰ πρώτης εὐκαιρίας. Χαῖρε.

Ἐν Γενούῃ 4 Μαΐου 1822.

Ὅλος σὸς

Γκίλφορδ.

(ἐπιγραφή)

*Al ornatissimo Signore
il Signor Dottor Christophoro Filetà
ibi ubi.*

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΛΕΞΕΩΣ “ΚΑΛΑΜΑΡΙ,,

Ἡ λέξις καλαμάρι παράγεται ἐκ τοῦ κάλαμος, τοῦ σημαίνοντος τὸν γραφικὸν κάλαμον, τὴν γραφίδα· σημαίνει, δὲ κυρίως τὴν θήκη, ἐν ἣ ἐτίθεντο οἱ τοιοῦτοι γραφικοὶ κάλαμοι. Ἡ τοιαύτη θήκη ἐν τῇ Λατινικῇ καλεῖται μὲ δύο ὀνόματα, ἐν οὐσιαστικὸν καὶ ἐν ἐπίθετον, ἀμφοτέρω ἐλληνικά, ἀλλὰ μὲ λατινίζουσαν κατάληξιν, *theca calamaria* ἢ *graphiaria*· ἀπαντᾷ δὲ πρῶτον παρὰ Σουητωνίῳ ἐν βίῳ Κλαυδίου 35. Ἐπειδὴ ὁμοίως ἐν τῷ ἄνω ἄκρῳ τῆς τοιαύτης μακρᾶς ἐκ μετάλλου θήκης προσηρμόζετο στερεῶς κατὰ τὸ πλάγιον καὶ μικρὸν τι δοχεῖον, ἐν ᾧ ἐτίθετο μελάνιον, ἐπεκράτησεν ἐν τῇ ἐλληνικῇ χρῆσει ἡ σημασία τοῦ μελανοδοχείου. Διὰ τοῦτο οἱ φέροντες κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους κατὰ τὴν ζώνην πλαγίως τοιοῦτον καλαμάριον, ὡς γραμματισμένοι καὶ διὰ τοῦτο λογιώτατοι ἐπικαλούμενοι, ἐλέγοντο ὑπὸ τοῦ κοινοῦ καλαμαράδες καὶ ἡ ἐπικλησις αὕτη παραμένει μέχρι σήμερον. Τὸ ὄνομα καλαμάριον ἀναφαίνεται πρῶτον ἐν τοῖς ἐλληνικοῖς γραπτοῖς μνημείοις παρὰ Ἰωάννη Λαυρεντίῳ τῷ Λυδῷ ἐν τῷ Περὶ ἀρχῶν τῆς Ῥωμαίων πολιτείας 2, 14 : «Τοιαύτη μὲν τῆς ἀρχῆς ἡ στολή· ὄχημα δὲ ὁποῖον ἴσμεν καὶ θῆκαι· οὕτω δὲ τὸ λεγόμενον τῷ πλήθει καλαμάριον ἐκεῖνοι λέγουσιν· ὅπερ χρυσήλατον κατεσκευάζετο· ἕτερον δὲ ἐξ ἀργύρου βαθὺ πρὸς ὑποδοχὴν κοινοῦ μέλανος ἐξυπηρέτηται τῷ δικαστηρίῳ». Ἠκμασε δὲ ὁ Λυδὸς κατὰ τὸ 500 μετὰ Χριστὸν ἐπὶ Ἀναστασίου καὶ Ἰουστινιανοῦ τῶν αὐτοκρατόρων. Βεβαίως τὸ καλαμάριον ἦτο πολὺν χρόνον πρὸ αὐτοῦ εἰς τὴν γλῶσσαν εἰσηγμένον. Παρ' ἡμῶν μᾶλλον ἢ ἐκ τῆς Λατινικῆς ἔλαβον τὸ ὄνομα *calamajo* οἱ Ἴταλοι δηλοῦντες δι' αὐτοῦ τὸν γραφικὸν κάλαμον. Ἐνεκα τῆς ὁμοιότητος πρὸς τε τὸ μῆκος καὶ τὸ σχῆμα τοῦ σκεύους τούτου καὶ πρὸ πάντων διὰ τὸ μέλαν, ὅπερ κατεσκευάζετο ἀνέκαθεν ἐκ τοῦ θολοῦ τῶν μαλακίων, ἐπωνομάσθησαν κατὰ μεταφορὰν καλαμάρια τὰ μαλάκια ἢ τευθίδες καὶ ὁ τευθος, ὅστις κοινῶς ἐπωνομάζεται καὶ θράφαλος ἢ μεγάλον καλαμάριον. Ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Ὀππιανοῦ ἐν Ἀλιευτικῶν 3, στίχ. 166, ἐρμηνεύων τὰς τευθίδας λέγει : «Τευθίδες δ' εἰσὶ τὰ κοινῶς λεγόμενα καλαμάρια»· πρὸ. αὐτοῦ καὶ στίχ. 178. Ἐκ τῆς δευτέρας ταύτης σημασίας παρέλαβον πάλιν οἱ Γάλλοι τὸ ὄνομα, ἴσως ἐκ τῶν Μασσαλιωτῶν Ἑλλήνων, καλοῦντες τὴν τευθίδα *calmar*.

ΤΑ ΤΩΝ ΒΑΥΑΡΩΝ ΦΙΛΕΛΛΗΝΩΝ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ¹

ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1826—1829

ΕΚ ΤΩΝ ΑΠΟΜΗΜΟΝΕΥΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΒΑΥΑΡΟΥ ΑΝΤΙΣΤΡΑΤΗΓΟΥ

ΚΑΡΟΛΟΥ ΒΑΡΩΝΟΥ ΑΪΔΕΚ

Ἐδράμομεν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ὅπερ εὖρομεν κεκαλυμμένον ὑπὸ Τούρκων φονευθέντων καὶ τὸ πλείστον ἤδη ἀπογυμνωθέντων, ἐνῶ αἱ βολαὶ τῶν καταδιωκόντων κατὰ τῶν φευγόντων ἐξηκολούθουν. Ἐνταῦθα ἐμάθομεν ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐρρίφθησαν κατὰ τῆς ἐξερχομένης φρουρᾶς τῆς στερουμένης διαρκoῦς προφυλάγματος καὶ διεμέλισαν αὐτήν. Μόνον περὶ τοὺς 30—40 Τούρκοι διεσώθησαν τοῦ ἀπαισίου, παρασπόνδου καὶ ἀτίμου σφαγιάσματος, τοῦ προξενήσαντος πᾶσι τοῖς Εὐρωπαίοις τοιαύτην ἀγανάκτησιν καὶ ἀηδίαν, ὥστ' ἀπεφασίσασμεν ἀμέσως ν' ἀπέλθωμεν τῆς Ἑλλάδος. Ἐν τούτοις ἐμάθομεν τὴν ἐσπέραν λεπτομερείας τινάς, αἵτινες ἔχυσαν εὐνοϊκώτερον φῶς ἐπὶ τὰ διατρέξαντα, προερχόμεναι παρὰ Τούρκου βέη σωθέντος. Οὗτος, ὡς ἐβεβαίωσαν ἡμᾶς, συνέταξεν ἐπὶ αὐστριακοῦ τινος βρικίου, εἰς ὃ εἶχε κομισθῆ, ὑπόμνημα οὐ αἰ λεπτομέρειαι, οὔσαι κατ' ἀκολουθίαν ἀξιόπιστοι, ἔτεινον εἰς τὴν ὁμολογίαν ὅτι κατὰ τὴν ἐξοδὸν τῶν Τούρκων ἐκ τῆς μονῆς εἰς τῶν προσελθόντων Ἑλλήνων ἠθέλησε ν' ἀποσπάσῃ ἀφ' ἐνὸς τῶν αἰχμαλώτων τὴν σπάθην, ἣν ὁ Ἕλληνας ἀνεγνώρισεν ὡς ἀνήκουσαν τῷ ἄρτι ἐν τῇ μάχῃ πεσόντι ἀδελφῷ αὐτοῦ. Ὁ Τούρκος τότε ἔσυρε τὸ πιστόλιον αὐτοῦ καὶ ἔβαλε κατὰ τοῦ Ἑλλήνου, ἐφ' ᾧ αἱ πυκναὶ φάλαγγες τῶν προσδραμόντων Ἑλλήνων ἐρρίφθησαν ἐπὶ τῶν ἐνόπλων αἰχμαλώτων. Οὕτω προέκυψεν ἡ φορικτὴ σφαγή, ἐν ἣ ἄλλως τε καὶ ἐξ Ἑλληνες ἀπώλεσαν τὴν ζωὴν.

Καίτοι τὰ συμβάντα ταῦτα ὀλίγον εἶναι συγγνωστά, ἡ ἄνω διήγησις

ὁμῶς μετριάζει τὸ πταῖσμα, ὅταν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τὸν βαθμὸν τῆς μορφώσεως τῶν παλληκαρίων τούτων, ὡς καὶ τὰ συχνὰ παραδείγματα τῆς παρασπονδίας καὶ σκληρότητος, ἃ οἱ Τούρκοι ὡσαύτως ἐνόμιζον θεμιτὰ κατὰ τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες οὐδὲν ἄλλο ὑπόδειγμα ἐγνώριζον ἢ τοὺς πρόην κυρίους αὐτῶν. Ἐτι ὁ ἐξωρισμένος χαρακτήρ τοῦ πολέμου τούτου, ἀποβάντος πολέμου ἐξοντώσεως, δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐλαφρυντικὴ περίπτωσις.

Περὶ τὴν ἐσπέραν συνηθοῖσθησαν οἱ πλείστοι τῶν ἀρχηγῶν παρὰ τῷ ἀρχιστρατήγῳ Τσώρτς, ὅστις ἀπέτεινεν αὐτοῖς μακρὰν ἐπίπληξιν, εἰπὼν ὅτι ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν οὐδεὶς φιλότιμος ἀνὴρ ἠδύνατο νὰ μείνῃ παρ' αὐτοῖς καὶ ὅτι ὤφειλεν ὁ παραίτιος καὶ ὑποκινητὴς τῆς βλεδουρᾶς ταύτης πράξεως ν' ἀνακαλυφθῆ καὶ νὰ τιμωρηθῆ, εἰ δὲ μὴ δὲν θὰ ἠδύνατο αὐτὸς νὰ ἔχῃ τοῦ λοιποῦ τὸ ἀνώτατον πρόσταγμα. Ὅπως δὲ καταστήσῃ τοῦτο τοῖς Ἕλλησιν αἰσθητὸν δι' εἰκόνας, ἀπέσπασεν ἀπὸ τοῦ ἐνδύματός του Νεαπολιτικὰ τινὰ παράσημα καὶ ἀστέρας οὐς ἔφερε, ἧτις πρᾶξις εἰς τοὺς Ἕλληνας δι' οὐς προωρίζετο, δὲν ἐποίησε τοσαύτην κωμικὴν ἐντύπωσιν ὅσην εἰς ἡμᾶς, καίτοι οἱ πανοῦργοι ἐκεῖνοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ καταστειλωσὶ χλευαστικὸν μείδιωμα μετὰ πλάνου βλέμματος, παρ' ὅλην τὴν ἀφοσίωσιν, ταπεινότητα καὶ συντριβὴν ἣν ἐπεδείκνυον.

Ὁ συνταγματάρχης Γόρδων μετέβη ἐπὶ τῆς γολέττας του, οἱ δὲ ἀξιωματικοί, οἵτινες, ἐξαιρέσει τοῦ Schnizlein, τοῦ Schilcher μετὰ τοῦ πυροτέχνου Ruepprecht, προηγουμένως ἤδη εἶχον συμφωνήσει νὰ ἐπανέλθωσι μετὰ τὴν πάροδον τῆς ἀδείας αὐτῶν οἰκαδε, ἀγανακτήσαντες νῦν ἐπὶ τοῖς γενομένοις ἐπεθύμουν νὰ ἀπέλθωσιν, ἀφ' οὗ ἐπισκεφθῶσι πρῶτον τὴν Κόρινθον, πρὸς ὃν σκοπὸν παρεχώρησα αὐτοῖς τὸ μισθωθὲν ὑπ' ἐμοῦ μίστικον· ὥστε μόνον ὁ Schnizlein καὶ ἐγὼ ἐμείναμεν μετὰ τοῦ Ruepprecht ἐν τῷ καταλύματι, τοῦ Schilcher συνοδεύσαντος τοὺς συντρόφους εἰς Κόρινθον, ἐπειδὴ ἐπὶ τοῦ παρόντος οὐδεὶς λόγος ἐγένετο περαιτέρω ἐπιχειρήσεως κατὰ τῶν Ἀθηνῶν.

Ὁ Καραϊσκάκης ἐξηκολούθει τὴν χρονίζουσαν μέθοδον αὐτοῦ τῶν ταμπουρίων, ἧτις τῷ μὲν Εὐρωπαϊῷ ἀξιωματικῷ θὰ ἐφαίνετο ἄκρως παράδοξος καὶ ὀχληρὰ, ἀλλ' ἐν τῷ ἀτάκτῳ τρόπῳ τοῦ μάχεσθαι τῶν Ἑλλήνων καὶ Τούρκων καὶ ἐν τῷ ἰδιοτρόπῳ ὀπλισμῷ αὐτῶν ἦτο τὸ ἀσφαλέςτατον μέσον τοῦ κτᾶσθαι ἔδαφος καὶ τοῦ διατηρεῖν τὸ κτηθέν.

¹ Συνέχεια· ἰδὲ σελ. 184.

Οἱ στρατιῶται Ἕλληνές τε καὶ Τοῦρκοι φέρουσι μακρότατον τυφέκιον ἔχον πληθὺν δακτυλίων προσηρμοσμένων ἐπὶ τοῦ στύρακος καὶ ποικίλων ὀγκῶν καὶ πυραϊθρῶν· ὁ στύραξ περατοῦται εἰς λεπτὴν εἰθείαν προσωμίδα, ἧς τὸ ἄκρον εἶναι περικεκομμένον ἐν σχήματι ἡμισελήνου καὶ ἦτις κατὰ τὸν πυροβολισμόν προσερίδεται οὐχὶ ἐπὶ τῆς παρεΐας ἢ τοῦ ὤμου ἀλλ' ἐπὶ τοῦ βραχίονος οὕτως ὥστε, ὅταν σκοπεύῃ τις, πρέπει ἢ κεφαλὴ αὐτοῦ νὰ κλίνη πρὸς τὰ πλάγια, ὅπως ὁ ὀφθαλμὸς φέρηται εἰς τὴν στοχαστικὴν γραμμὴν. Τὸ ἐλάττωμα τοῦτο δὲν ἐπιτρέπει ταχὺ πῦρ καὶ τὸ μῆκος τοῦ ὄπλου δυσχεραίνει τὴν ταχύτεραν πλήρωσιν, ὥστε γραμμὴ οὕτως ὠπλισμένη καὶ προσβληθεῖσα αἰφνης μετὰ τὴν κένωσιν τοῦ πυρὸς αὐτῆς δὲν εὐρίσκει καιρὸν νὰ ῥίψῃ καὶ δευτέραν βολὴν οὐδὲ μέσον πρὸς ἀντίστασιν, τῶν τυφεκίων στερουμένων λόγχης.

Τὸν ἀντίον ἕκαστος καλῶς ἐξοπλισμένος φέρει συνήθως δύο πιστόλια ἐν τῇ ζώνῃ μετὰ γαταγανίου, τινὲς δὲ πρὸς τούτοις ἀναρτῶσι καὶ σπάθην. Τὰ ὄπλα ταῦτα εἶναι διὰ τὴν μάχην ἐκ τοῦ συστάδην, ἀλλ' εἶναι καταφανὲς ὅτι οἱ πολεμισταὶ ὅπως δυνήθωσι νὰ μεταχειρισθῶσι ταῦτα μετ' ὠφελείας, χρήζουσι τοσούτου τόπου, ὥστε κλειστὴ μὲν γραμμὴ θὰ ἦτο ἀδύνατος, δεύτερος δὲ ἢ καὶ τρίτος στοῖχος ὄλως ἀνωφελεῖς.

Ὅπως δὲ ἐξοικονομήσωσι τὴν ἔλλειψιν ταύτην τῆς ἰκανότητος περὶ τὸ παρατάττεσθαι καὶ τὸ ἀνθίστασθαι ἐν τῷ ἐλευθέρῳ πεδίῳ, κτίζουσιν ὠφελούμενοι ἐκ κλίσεων τοῦ ἐδάφους σειρὰν τῶν καλουμένων ταμπουριῶν¹, ἅτινα ποτὲ μὲν γωνιώδη ποτὲ δὲ στρογγύλα καὶ πολλάκις μετὰ μικρῶν παρακύκλων πρὸ τῶν ἐξεχουσῶν γωνιῶν κατασκευάζονται, καὶ δὴ οὕτως, ὥστε ἢ τάφρος λαμβάνει ἀρχὴν ἐνδοθεν, τὸ δὲ ἐξορυχθὲν χῶμα πρὸς τὰ ἔξω ῥίπτεται καὶ οὕτω ταχύτερον ἀποκαθίσταται ἢ στέγασις τοῦ στρατοῦ².

Ὁ Λόρδος Κόχραν, ἔχων ὑπ' ὄψιν τὰς τέως ἐλαχίστας προόδους τοῦ Καραϊσκάκη καὶ τὸ μῆκος τῆς ὁδοῦ ἀπὸ Πειραιῶς εἰς Ἀθήνας, ἤλπιζε νὰ κατορθώσῃ διὰ μεζονος ἐνεργείας ἐπισπεύδων τὴν στρατείαν καὶ δι'

¹ Μοὶ εἶπον ὅτι ἡ ὀνομασία αὕτη εἶναι παραφθορὰ τῆς τουρκικῆς λέξεως «dabbur» σημαίνουσης τάφρον, ἐγὼ ὅμως μὴ γινώσκων τὴν τουρκικὴν ὀφείλω ν' ἀφήσω ἀνεξέταστον τὴν ἔτυμολογίαν ταύτην.

² Ἐνταῦθα ὁ συγγραφεὺς διέρχεται λεπτομερέστατα τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς τῶν ταμπουριῶν καὶ τοῦ πολεμῆν ἀπ' αὐτῶν, ἅτινα παραλείπομεν ὡς ὀλίγον παρέχοντα τὸ διαφέρον τοῖς ἀναγνώσταις τῆς «Ἀρμονίας» (Σ. Σ.)

ἄλλης ὁδοῦ, ἢ διὰ τῶν ταμπουριῶν, ταχύτερα ἀποτελέσματα. Ἡ σχεδιασθεῖσα ἐπιχειρήσις τοῦ Γόρδωνος κατὰ τοῦ Ὄρωποῦ δὲν εἶχεν ἐπιτευχθῆ ἔνεκα τῶν ἀοράτων ἐκείνων κωλυμάτων καὶ τῆς διαβιβρωσκουσῆς ἐκείνης ἀδρανεΐας, ἣν οἱ Ἕλληνες δυσχεραίνοντες γινώσκουσι τοσούτον τεχνιέντως ν' ἀντιτάσσωσι πρὸς τὰς μάλιστα εὐνοϊκὰς καὶ σωτηρίου ἐπιχειρήσεις τοῦ φίλου των. Ἠλπίζετο ἄλλως πως νὰ τύχῃσι τοῦ σκοποῦ αὐτῶν, καὶ ἀπεφασίσθη ὅθεν, ἰσχυρὰ μοῖρα τοῦ ἐν τῷ μεταξύ εἰς 12 χιλιάδας ἀυξηθέντος ἑλληνικοῦ στρατοῦ ν' ἀποβιβασθῆ παρὰ τὴν Κωλιάδα ἄκραν καὶ νὰ προελάσῃ διὰ νυκτὸς μέχρι Ἀθηνῶν, ὅπως ἐξαγάγῃ τοῦλάχιστον τὸ μὴ ἀξιόμαχον μέρος τῆς φρουρᾶς ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ διὰ τούτου ἀνακουφίσῃ τὴν φρουράν, ἧς τὰ τροφίμα ἤθελον διαρκέσει περισσότερο τότε. Ἐν περιπτώσει προσβολῆς ἢ μοῖρα ἐμελλε νὰ ὑποχωρήσῃ κατερχομένη κατὰ μῆκος τοῦ Ὑμηττοῦ μέχρι τῆς θαλάσσης, ὅπου ὁ Κόχρας περιμένων μετὰ τοῦ στόλου θὰ εἰσεδέχετο αὐτήν. Ὁ Καραϊσκάκης ἐφαίνετο μὲν οὐχὶ μόνον ἀνευ ἀγανακτήσεως, ἀλλὰ καὶ μάλιστα περιχαρὲς ἔνεκα τοῦ διορισμοῦ τοῦ Τσώρτς, τὸ ἐνδόμυχον ὅμως φρόνημα αὐτοῦ ἦτο καταφανὲς ἐκ τῆς δράσεως ἢ μᾶλλον τῆς ἀδρανεΐας του. Ὑπισχεῖτο πάντοτε, παρεσκευάζετο, ἀλλ' οὐδέποτε ἦτο ἔτοιμος, προβάλλων ὅτε μὲν τοῦτον, ὅτε δὲ ἐκείνον τὸν λόγον διὰ τὴν ἀναβολὴν αὐτοῦ. Ὁ στρατὸς διηρέθη εἰς 6 ὀμίλους ἀνὰ 1000—1230 ἄνδρας, οὐτινος ἕκαστου προέστη ὄπλαρχηγὸς πρεσβύτερος ἢ ἐπιφανής. Τὸ μέτρον τοῦτο θὰ ἠδύνατο νὰ ἔχῃ καλυτέραν τάξιν ὡς ἐπακολούθημα, ἂν οἱ ἀρχηγοὶ οὗτοι ἦσαν ἐν καταστάσει νὰ ἀσκῶσιν ἀμεσώτερον ἰσχὺν ἐπὶ τῶν παλληκαριῶν των. Τὸ λοιπὸν τοῦ στρατοῦ, ἀποτελούμενον ἐξ Ὑδραίων καὶ νησιωτῶν, ἐκ τακτικῶν καὶ φιλελλήνων, διετήρησε τοὺς αὐτοὺς ἀρχηγούς, ἢ δὲ συνάθροισις εἰς τὸ σῶμα τοῦτο ἐξηκολούθει ἀδιαλείπτως.

Τῇ 4 Μαΐου (ν.) συμπλοκὴ ἐξερράγη ἔνεκα Κρητὸς τινος, ὅστις, καθ' ἃ διηγοῦνται, ἐπέδραμε μόνος κατὰ τουρκικοῦ ταμπουρίου παρὰ τὴν ἄκραν τοῦ ἐλαιῶνος τοῦ κειμένου μεταξύ τῆς πρὸ τοῦ Φαλήρου πεδιάδος καὶ τῶν Ἀθηνῶν, ὅπως ἀρπάσῃ ἀπὸ τοῦ ὀχυρώματος σημαίαν τουρκικὴν, καὶ ὅστις ἐτραυματίσθη παρὰ τὸ ὀχύρωμα. Ἕλληνες τινες ἔδραμον πρὸς τὰ πρόσω, ὅπως σώσωσι τοῦτον, οἱ δὲ Τοῦρκοι ὤρμησαν εἴτε ὅπως συλλάβωσι τὸν τραυματίαν εἴτε ὅπως συλήσωσι τοῦτον ἀπὸ τῶν πλουσίων ὄπλων του. Ὡς ἐκ τῆς ἀυξήσεως δὲ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Ἑλλήνων ἐσώθη ὁ Κρῆς. Τότε αὐτὸς ὁ Καραϊσκάκης, ὁ Νικήτας καὶ

ἄλλοι ὄπλαρχηγοὶ μετ' ὀλίγου ἱππικοῦ ἐρρίφθησαν ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ, ἐγὼ δὲ προσεδόκων τὴν ἄλωσιν τῶν τουρκικῶν χαρακωμάτων κατὰ τὴν ἔφοδον ταύτην, ὅτε ὁ Καραϊσκάκης, ὅστις ἐμάχετο ἐντὸς τοῦ πλήθους ὡς ἀπλοῦς ἱππέυς, ἐτραυματίσθη ὑπὸ σφαίρας εἰς τὸ ὑπογάστριον καὶ ἐκομίσθη ἐκ τῆς μάχης. Τότε δὲ ἐγαλαρώθη ὁ ἐνθουσιασμός τῶν Ἑλλήνων, ὑποχωρησάντων, καὶ ὁ Νικήτας, ὁ ἤδη κατακόψας Τούρκους τινάς, ὑπεχώρησε καὶ αὐτός, τρωθεὶς κατὰ τὸ γόνυ.

Ὅτε ὁ Καραϊσκάκης τραυματισθεὶς μετεφέρετο ἐκεῖ ὅθεν ἐξώρμησεν, ἐγὼ μὴ δυνάμενος νὰ πιστεύσω ὅτι ὁ γενικὸς ἀρχηγὸς ἤθελεν αὐτὸς παραστῆ ἐν ἀψιμαχίᾳ μεταξὺ ἑκατοντάδων τινῶν ἀνδρῶν, συμβάσῃ τοσοῦτον τυχαίως, καὶ λίαν τεθορυβημένους ὧν ἔσπευσα πρὸς τὸ μικρὸν στράτευμα, ἔνθα εὔρον τὸν τραυματίαν σπαρασσόμενον ὑπὸ τοῦ ἄλγους. Προσεπάθησα νὰ παρηγορήσω αὐτόν, ἐκεῖνος ὁμως ἠσθάνετο τὸν θάνατον ἐντὸς τῶν ὑπὸ δύο σφαιρῶν διατρυπηθέντων ἐντοσθίων αὐτοῦ καὶ μὲ ἰκέτευσεν διὰ φιάλην ρουμίου, ἣν διέταξα νὰ κομίσωσιν ἐκεῖ, τοῦ ἱατροῦ οὐδεμίαν δίδοντας ἐλπίδα. Μετ' ὀλίγον ἐπαύσατο ἄλγῶν καὶ ἐν αὐτῷ ἀπέθανεν ὁ διαπρεπέστατος Ἕλληνας ἀρχηγὸς τῶν παλληκαριῶν.

Θὰ μείνῃ ἀσαφὲς ἂν ὁ θάνατος τοῦ ἀνδρὸς τούτου ὑπῆρξεν εὐτύχημα ἢ ἀτύχημα διὰ τὸ μέλλον τῶν Ἑλλήνων, πάντως ὁμως μακροτέρα ζωὴ τούτου ἤθελεν ἴσως δυσχεράνει τὴν ἔδρυσιν τακτικῶν στρατευμάτων, διότι ἅμα εἰσαγομένου τοῦ συστήματος τούτου ἤθελεν ἀπολεσθῆ ἢ γοητεία αὐτοῦ¹.

Ἐν τοσοῦτῳ τῇ 9 Μαΐου (ν.) παρεσκευάσθη πρὸς ἀπόπλουν ἡ ἀποστολὴ τοῦ στρατηγοῦ Τσῶρτς ἐν καιρῷ νυκτός, ἐν δὲ τῷ στρατοπέδῳ τοῦ Φαλήρου ἔμειναν μόνον 1000—2000 παλληκαρία ὑπὸ τὸν Κίτσον Τζαβέλλα. Τὸ τάγμα τῶν τακτικῶν καὶ φιλελλήνων ἐκ 400 ἀνδρῶν προσετέθη εἰς τὴν ἀποστολήν, ἐγὼ δὲ μετὰ τοῦ Schnizlein καὶ Ruepprecht ἔμειναμεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ θέσει παρὰ τὸ πυροβολικόν, ἐξ ἧς ἠδύνατό τις νὰ ἐπισκοπήσῃ κάλλιστα διὰ τοῦ τηλεσκοπίου τὴν Κωλιάδα ἄκραν καὶ τὴν μεταξὺ ταύτης καὶ τῶν Ἀθηνῶν πεδιάδα τὴν κυματοειδῶς διογκουμένην πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν.

¹ Καίπερ ἀποφεύγοντες νὰ ἐκφέρωμεν κρίσεις περὶ τῶν γνωμῶν καὶ φρονημάτων τοῦ Ἄιδεκ, ὀφείλομεν ἐνταῦθα νὰ παραπέμψωμεν εἰς ὅσα γράφει ὁ ἡμέτερος ἱστορικὸς Κ. Παπαρρηγόπουλος περὶ τοῦ μεγάλου Ἑλλήνος, ὡς καὶ περὶ τῆς ἄφρονος διαγωγῆς τοῦ Κόχραν ἐν τῷ βίῳ τοῦ Γεωργίου Καραϊσκάκη. (Σ. Μ.)

Τὴν ἐπαύριον πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου ἀνέβην ἐκεῖ ἐπὶ τοῦ ὑψώματος καὶ πρὸς μεγάλην μου ἐκπλήξιν εἶδον τὰ στρατεύματα, τὰ πάλιν ἐπὶ τῆς ξηρᾶς ἀποβίβασθῆντα, πυκνά ὡς μύρμυκες νὰ κινῶνται καὶ νὰ κτίζωσι ταμπούρια. Δὲν κατενόησα τὴν πρᾶξιν ταύτην, ἀφ' οὗ ἐν καιρῷ νυκτός πορεία κατὰ τῶν Ἀθηνῶν ἦτο μάλιστα δυνατὴ καὶ ἕνεκα τῆς ἐκπλήξεως τῶν Τούρκων θὰ ἐπετύγγανε βεβαίως, τοσοῦτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ὁ Μακρυγιάννης ἐκ γενετῆς Ἀθηναῖος, ὁ ἀποτελῶν τὴν προφυλακὴν, ἐγίνωσκεν ἀκριβῶς πᾶσαν ὁδὸν καὶ ἀτραπὸν. Βραδύτερον ἔμαθον ὅτι ὁ στρατηγὸς Τσῶρτς ἔμεινεν ἐπὶ τοῦ πλοίου του, νομίζων καλὸν ἐντεῦθεν νὰ διευθύνῃ τὴν ἐπιχείρησιν.

Ἐν τοσοῦτῳ φαίνεται ὅτι ὁ Κιουταχῆς διεκρίνε τὰς κινήσεις τῶν Ἑλλήνων, διότι παρετήρησα κινούμενον ἐκ τῆς θέσεως τοῦ στρατάρχου πλῆθος πεζῶν πρὸς τὸν ἐλαιῶνα, ἐξ οὗ ἐξήρχοντο ἴλαι τινὲς ἱππικοῦ διευθυνόμεναι ἐν σπουδῇ κατὰ τοῦ ἀριστεροῦ κέρτατος τῶν Ἑλλήνων. Προεῖδον τότε τὸ συμβησόμενον καὶ ἔπεμψα τὸν ἐμὸν Schnizlein εὐθὺς πρὸς τὸν Τζαβέλλα, εἰς ὃν κατέστησα γνωστὰ τὰ διατρέχοντα, κελεύσας αὐτόν νὰ προσβάλλῃ παραχρῆμα τὴν θέσιν τῶν Τούρκων, ἥτις μειονεκτήσασα ἕνεκα τῆς ἐξαγωγῆς ἀνδρῶν ἴσως ἠδύνατο νὰ κυριευθῆ. Πάντως ὁμως ἡ ἔφοδος αὕτη ἤθελε παρακωλύσει τὸν Πασᾶν νὰ πέμψῃ σπουδαίαν δύναμιν κατὰ τῆς ἐλληνικῆς ἀποστολῆς καὶ οὕτως ἤθελεν ἐλαφρυνθῆ ἡ θέσις ταύτης. Μετ' ὀλίγον ἐπανῆλθεν ὁ ἀξιοματικὸς μου φέρων τὴν ἀπάντησιν τοῦ Τζαβέλλα· « Ἄν ὁ κολονέλλος θέλῃ νὰ κάμω ἔφοδον, πρέπει νὰ μοὶ στείλῃ πρῶτον χρήματα, διότι ἄλλως δὲν δύναμαι νὰ πράξω τι ».

Ἡ ἀπόκρισις αὕτη μ' ἐξώργισεν, ἀλλ' ἂν ἐγίνωσκον κάλλιον τὰ συμβαίνοντα, δὲν ἤθελε μὲ ἐκπλήξῃ τοσοῦτον. Ὁ Τζαβέλλας εἶχε λάβει παρὰ τοῦ Τσῶρτς τὴν διοίκησιν τῶν ἐν Φαλήρῳ στρατευμάτων, ἀλλὰ τοῦτο δὲν παρείχεν αὐτῷ ἰκανὴν ἰσχύϊν ἐπὶ τῶν ἄλλων παλληκαριῶν ὅπως ἐκτελέσῃ τοιοῦτον κίνημα. Μόνον οἱ οἰκεῖοι αὐτοῦ ἤθελον ὑπακούσει, εἰς τοὺς ἄλλους ὁμως ὤφειλε νὰ ὑποσχεθῆ ἀμοιβὰς καὶ πρὸς τοῦτο εἶχεν ἀνάγκην χρημάτων. Τοιοῦτων ἄλλως τε ἔστερούμην, καὶ οὕτω πάντως ἡ ἔφοδος ἔδει νὰ μείνῃ ἀνεκτέλεστος, διότι ἡ φιλοπατρία καὶ ἡ κατανόησις τῆς ὀφελείας τοῦ κινήματος τούτου δὲν ἠδύναντο νὰ παρορμήσωσι τοὺς Ἕλληνας ἐπὶ τοῦτο. Οὕτω μοὶ ἐξηγήθη ὕστερον ἡ σχέσις τοῦ ἀρχηγοῦ πρὸς τὸ στράτευμά του, ὡς δικαιολογία τῆς διαγωγῆς ταύτης τοῦ Τζαβέλλα, τοῦθ' ὅπερ μοὶ ἐνίσχυσε τὴν δυσμένειάν μου πρὸς ἀτάκτους πολεμιστάς.

Αὐτὸς ὁ Καραϊσκάκης πολλάκις ἠναγκάζετο, ὡς ὁ ἴδιος μοί διηγείτο, νὰ καταφεύγῃ εἰς παντοῖα μέσα, ὅσάκις δὲν εἶχε χρήματα, ἵνα κινή τὰ παλληκάρια του, παρ' οἷς οὐδὲν ἐτελεσφόρει πλὴν τῶν ὕθλων ἢ τῆς ἀπεραντολογίας, *blague* ὡς λέγουσιν οἱ Γάλλοι, εἰμὴ ἢ μαντεία ἐκ τῆς ὠμοπλάτης ἀρνίου ὀπτοῦ. Μετὰ τὴν τελείαν ἀπόξοσιν τοῦ κρέατος ἔφερον ὁ ἀρχηγὸς ταύτην πρὸ τοῦ φωτὸς καὶ ἐκ τῶν μορφῶν τοῦ φλεβικοῦ συστήματος ἀνεγίνωσκε τὸ μυστήριον τοῦ μέλλοντος καὶ τὴν ἐπιτυχίαν ἢ ἀποτυχίαν. Εἶτα δὲ συνεκάλει πολλάκις ἐξ ἀπροσδοκίτου τοὺς ἀνθρώπους του, ἔλεγεν ὅ,τι παρετήρησε καὶ ὅ,τι εἶχε κατὰ νοῦν νὰ πράξῃ. Οὗτοι δὲ ἀκλονήτως πιστεύοντες εἰς τὴν μαντικὴν αὐτοῦ δύναμιν εἶποντο αὐτῷ ἐκόντες καὶ πρόθυμοι, ἢ δὲ ἐπιτυχία ἔστεφεν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὴν ἐπιχείρησιν. Καὶ ὅμως ἔχων τις τοιοῦτον στρατὸν μόνον ἐναντίον παρομοίου πολεμικοῦ συρφετοῦ δύναται νὰ πράξῃ τι μετ' ἐπιτυχίας. Οὕτω δὲ ὁ Καραϊσκάκης, ἐνῶ ἠὺδοκίμει πολεμῶν κατὰ τῶν Ἀλβανῶν καὶ τῶν Χαλδούπων τοῦ Κιουταχῆ, ἠδυνάτει νὰ ἀντεπεξέλθῃ ἐπιτυχῶς κατὰ τῶν πτωχικῶν μὲν ἀλλὰ τακτικῶν στρατευμάτων τοῦ Ἰμβράῆμ.

Ἐν τοσοῦτῳ οἱ Τούρκοι συμποσοῦμενοι εἰς 1500—2000 ἀνδρῶν παρήλασαν ἀπὸ τῶν σταθμῶν αὐτῶν ἐπὶ τῶν λόφων πρὸς τὸ ἀριστερὸν κέρας τῶν ἀποβιθασθέντων Ἑλλήνων, σφαῖραι δὲ τινες ἐρρίφθησαν ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως μεταξὺ αὐτῶν, οὕτως ὥστε ὁ Κιουταχῆς προσδραμῶν αὐτὸς διέταξε τὴν κίνησιν ἐπὶ τὰ δεξιὰ, εἶτα δὲ παρέταξε τὸν στρατὸν του, ὅστις οὕτως ἔμεινεν ἀκίνητῶν ἐπὶ μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν. Ἐπιπτον ἐκ διαλειμμάτων κανονισβολισμοὶ τινες, ὅτε αἰφνης οἱ Τούρκοι ἐφώρμησαν λάβροι κατὰ τῶν ἡμιτελῶν ἐλληνικῶν ταμπουριῶν, ἐξ ὧν τὰ ἐγγύτερον ὄντα ἐντὸς ὀλίγου ἐγκατελείφθησαν, καὶ οἱ Τούρκοι ἵππεις κατέκοπτον τοὺς φυγάδας ὁμοίως οἱ τακτικοὶ καὶ οἱ φιλέλληνες ἔφευγον μετὰ καλύτεραν πῶς ἄμυναν. Ἡ φυγὴ κατέστη γενικὴ ὅτε τὸ ἵππικὸν τῶν Τούρκων παρενεβλήθη μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς θαλάσσης, πειρώμενον νὰ ἀποκόψῃ τὴν εἰς τὰ πλοῖα ἐπάνοδον. Ὁ ὄπλαρχηγὸς Βάσος Μαυροβουνιώτης¹, ὁ πρότερον ἤδη ἐγκαταλιπὼν τοσοῦτον φαύλως τὸν πτωχὸν Βούρβαχην καὶ εἰς ὃν ἐπετρέπη ἢ ἐφεδρεία, παρ' ὅλην τὴν πείραν ἣν εἶχον περὶ τῆς ἀδρανείας ἢ καὶ τῆς προδοσίας αὐτοῦ, μόλις πάρατηρήσας τὴν φυγὴν τῶν ἄλλων στρατευμάτων, ἀντὶ νὰ

¹ Βραδύτερον ὁ ὠραιὸς οὗτος καὶ ἀθλητικῶν διαστάσεων ἀνὴρ ἐγένετο πιστὸς ὀπαδὸς τοῦ βασιλέως Ὀθωνος.

ἀναλάβῃ ταῦτα, ὤρμησεν ἐν σπουδῇ πρὸς τὰ πλοῖα, ἅτινα ἐν μέρει δι' εὐστόχων βολῶν παρεκώλυσαν τοὺς Τούρκους τῆς καταδιώξεως καὶ τῆς σφαγῆς. Αὐτὸς ὁ λόρδος Κόχραν, ὅστις ἐξῆλθεν εἰς τὴν ξηράν, μόλις ἀπέφυγε τὴν αἰχμαλωσίαν, οἱ δὲ Ἕλληνες, καίπερ τότε πολυπληθέστεροι ὄντες τῶν Τούρκων, ὑπέστησαν σπουδαίαν ἧτταν, ἀπολέσαντες περὶ τοὺς 300 αἰχμαλώτους καὶ ἰσαριθμούς νεκρούς, ἐν οἷς τελευταίους κατελέγοντο καὶ 30 τακτικοὶ καὶ φιλέλληνες. Τὸ τουρκικὸν ἵππικόν, εἰς ὃ οἱ Ἕλληνες οὐδὲν εἶχον ν' ἀντιτάξωσιν, ἔκρινε τὴν μάχην ταύτην, ἣν οὗτοι ἠδύναντο νὰ ἐκφύγῃσι προελαύνοντες ταχέως ἐν ὥρᾳ νυκτός.

Οὕτως ἔληξεν ἡ τότε ἀποστολὴ τοῦ στρατηγοῦ Τσώρτς. Τὴν ἐσπέραν πάντες ἐπέβησαν τῶν πλοίων καὶ ἐφθασαν τὴν ἐπομένην εἰς Πειραιᾶ. Ἐγὼ δὲ ἐπανῆλθον εἰς Πόρον, ἅτε μὴ ἔχων τοῦ λοιποῦ νὰ δράσω τι ἐν Φαλήρῳ, μετ' ὀλίγον δὲ ἐγκατελείφθη καὶ ἡ στρατηγικὴ ἐκείνη θέσις, ἐπειδὴ οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ γίνῃ περαιτέρω λόγος περὶ ἄρσεως τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπ' ἐκείνου τοῦ μέρους.

Ὁ Γάλλος ναύαρχος de Rigny ἐνήργει διαπραγματεύσεις ὑπὲρ τῆς ἐλευθέρως ἐξόδου τῆς φρουρᾶς τῆς Ἀκροπόλεως, ἃς ὑπεστήριζε καὶ τὸ αὐστριακὸν ναυτικόν· τοῦτο δὲ ἐπραττεν ὁ πρῶτος βεβαίως μᾶλλον χάριν τῶν αὐτόθι ἐγκεκλεισμένων Φαβιέρου καὶ τῶν Γάλλων φιλελλήνων, καὶ οὕτω τὴν 5 Ἰουνίου (ν.) παρεδόθη ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν εἰς τοὺς Τούρκους, ἢ δὲ φρουρὰ αὐτῆς συγκειμένη ἐκ 2000 περίπου ψυχῶν διεπεραιώθη διὰ γαλλικῶν καὶ αὐστριακῶν πλοίων εἰς Σαλαμίνα.

Ἡ προσωρινὴ Κυβέρνησις μετενάστευσεν εἰς Πόρον, ἔνθα ἐπραττε τὰ πτωχὰ αὐτῆς ἔργα. Ὁ λοχαγὸς Hügler, οἱ ὑπολοχαγοὶ Krazeisen, Schönhammer καὶ ὁ ἰατρὸς Schreiner, ὡς καὶ οἱ ὑπαξιωματικοὶ οἱ ἐλθόντες μετ' αὐτῶν εἰς Ἑλλάδα, ἐπέστρεψαν εἰς Βαυαρίαν. Ἐν τῷ μεταξὺ εἰσέπλευσαν εἰς τὸν λιμένα τοῦ Πόρου δύο βρίκια πλουσίως πεπληρωμένα ἀλεύρου, διπυρίτου, καπνιστῶν κρεάτων, λινοῦ, ὑποδημάτων κτλ. ὑπὸ τῶν ἐξ Ἀμερικῆς φιλελλήνων, ἅτινα ἐφόδια ἡ Κυβέρνησις διέταξε νὰ κομισθῶσιν εἰς τὰς ὑπ' αὐτῆς μισθωθείσας ἀποθήκας. Δὲν μοί ἔμειλε διὰ ταῦτα, διότι καὶ αἱ ἐμαὶ ἀποθήκαι εἶχον βαθμηδὸν πληρωθῆ, ἀλλ' ἐπεθύμουν τότε νὰ ἐπικουρήσῃ καὶ ἡ Κυβέρνησις εἰς τὴν φροντίδα περὶ τῆς συντηρήσεως τῶν στρατευμάτων. Αὕτη ὅμως ἤρξατο πωλοῦσα ὅ,τι δῆποτε ἐκ τοῦ φορτίου τῶν Ἀμερικανῶν, ἅτε εὐρισκομένη ἐν ἀδιαλείπτῳ ἀρχηματίᾳ. Τέλος μοί προσέτεινε πρὸς ἀγορὰν τὰ περιεχόμενα ἐν ταῖς ἀποθήκαις αὐτῆς ὡς χρήζουσα μετρητῶν διὰ τὴν μετάβασιν αὐτῆς εἰς Ναύ-

πλιον, ἐγὼ δέ, ἐπειδὴ ἡ προτεινομένη τιμὴ ἦτο λίαν μετρία (1000—1500 τάληρα, ὡς νομίζω), παρέλαβον μετ' ἐπιθεώρησιν ἐνεργηθεῖσαν ὑπὸ κ. Käring τὰς προμηθείας, ἀφ' ὧν πάντως ἤδη ἱκαναὶ ποσότητες εἶχον ἀφαιρηθῆ.

Μετ' οὐ πολὺ ἠκολούθησα τὴν Κυβέρνησιν εἰς Ναύπλιον, ὅπου πάλιν ἐξερράγη ὁ ἐμφύλιος πόλεμος, τῆς Κυβερνήσεως καταφυγούσης εἰς τὸ θαλάσσιον φρούριον Μπουρτζι.

Οἱ φρούραρχοι τοῦ Ἰτς-Καλὲ καὶ τῆς κάτω πόλεως μὲ ἐξελιπάρουν νὰ ἀναλάβω τὴν διοίκησιν τῶν τμημάτων τούτων τοῦ Ναυπλίου, ὅπερ ὅμως ἐγὼ ὤφειλον νὰ ἀποποιηθῶ ἕνεκα τοῦ ἀπλοῦ λόγου, ὅτι οὗτοι δὲν ἤθελον νὰ μοὶ ἀφήσωσι τακτικὰ στρατεύματα πρὸς φρούρησιν τῆς πόλεως καὶ ἐγὼ, ἐπειδὴ τοῦ λοιποῦ ἔπρεπε νὰ ἐμπιστεύωμαι εἰς τὰ παλληκάρια τῶν κυρίων τούτων, δὲν ἐπεθύμουν νὰ χρησιμεύω ὡς προστάτης τῶν ἐνδεχομένων ἀμαρτιῶν των.

Ὁ λόρδος Κόδριγκτων, παρ' ᾧ πολλάκις προσεκλήθην, προσεπάθει νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν εἰρήνην ἐν Ναυπλίῳ — σεβάσμιος γέρον, ἀλλ' ἔτι ῥωμαλέος καὶ εὐσταλής. Ἐτι δὲ ὁ Αὐστριακὸς ναύαρχος Δάνδολος κατέπλευσεν ἐπὶ τῆς Ἐνυοῦς καὶ ὑπεδέξατο φιλικώτατα ἐμέ τε καὶ τοὺς Σνίτσαϊν καὶ Σχίλχερ. Φαίνεται δὲ ὅτι δὲν ἀπήρεσα αὐτῷ, διότι κατόπιν ἔμαθον παρὰ τοῦ κ. v. Prokesch ὅτι λίαν κολακευτικῶς ἀπεφώνησε περὶ ἐμοῦ, ἐλυπεῖτο δὲ μόνον — ὅτι ἤμην φιλέλληνας.

[Ἔπεται συνέχεια].

πρώτης ὄψεως παράδοξον, διότι εἰς τὰ πλείστα περισωθέντα μνημεῖα τὰ φέροντα ὁμοίαν παράστασιν ὁ Δανιὴλ κατέχει τὸ μέσον μεταξὺ τῶν λεόντων, ἔχων ἐκατέρωθεν τὸν Ἀββακούμ καὶ τὸν ἄγγελον· τοῦτο ὅμως δὲν ἀποκλείει καὶ διάφορον διάταξιν τῶν προσώπων καὶ ἄλλην φάσιν τῆς σκηνης, ὅπερ καὶ καθιστᾷ κατάδηλον τὸ προκείμενον μνημεῖον.

Οὗχ ἤττον ἐνδιαφέροντα, ὑπὸ τινα δ' ἔποψιν πολυτιμότερα τῆς μεγάλης παραστάσεως εἶναι τὰ ἐν ταῖς ἐκατέρωθεν πλατείαις ταινίαις εἰκονίδια. Ταῦτα εἶναι ὁμοειδῆ ἐν τῇ ἄνω ὡς καὶ ἐν τῇ κάτω ζώνῃ. Τὰ εἰκονίδια ταῦτα εἶναι οἰκίσκοι μετὰ γωνιώδους στέγης, ἔχοντα πρὸς δεξιάν τὴν εἴσοδον, εἰς ἣν ὀδηγεῖ κλίμαξ. Ἐπὶ τῶν μακρῶν πλευρῶν ἄνωθεν τοῦ ὑψηλοῦ κρηπιδώματος, εἰς τρία διαιρουμένου, εὐρηναὶ σταυροὶ ἐντὸς κύκλων, ἐνῶ ἐν τῇ προσόψει κάτωθεν τοῦ ἀετώματος ὅτε μὲν εὐρηται ἐν τετραγώνῳ ἰσοσκελῆς σταυρὸς ὅτε δὲ παραπετάσματα, ἐνίοτε δὲ ἀμφότερα ταῦτα. Μεταξὺ τῶν οἰκοδομημάτων τούτων εἰκονίζονται δένδρα, ὧν ὁ κορμὸς χωρίζεται εἰς δύο μεγάλους κλάδους, ἄνωθεν δ' αὐτῶν εὐρηται σταυρὸς ἐντὸς κύκλου. Ἀξίαι πολλῆς προσοχῆς εἶναι αἱ ἐπιγραφαὶ αἱ παρακείμεναι ἐν τῷ πεδίῳ. Ἐν τῇ ἄνω λωρίδι ὁ πρῶτος οἰκίσκος ὁ κείμενος ἄνωθεν τοῦ Ἀββακούμ ἐπιγράφεται ΜΑΡΤΥΡΙΟΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ|ΜΙΧΑΗΡΟΣ, ὁ δεύτερος ὁ ἄνωθεν τῆς μέσης μορφῆς ΜΑΡΤΥΡΙΟΝ ΣΤΕ|ΦΑΝΟΥ, ὁ τρίτος ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΜΕΓΑΛΗ, τοῦ τετάρτου ἐξιτήλου ὄντος ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς σφάζεται ἡ ἀρχὴ ΜΑΡΤΥΡΙ Ἐν τῇ κάτω λωρίδι ὁ πρῶτος πρὸς ἀριστερὰν οἰκίσκος φέρει τὴν ἐπιγραφὴν [ΜΑΡΤΥ]ΡΙΟΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΟΡΟΣ. Ἐκ τῶν ἄλλων ἐπιγραφῶν οὐδεμία δύναται ν' ἀναγνωσθῆ ἀσφαλῶς. Ὑπάρχουσιν ὅμως δύο χωριστὰ τεμάχια τοῦ ὑφάσματος, ἐν ἐκ τῆς ἄνω λωρίδος, ἐν ᾧ διασφάζεται οἰκίσκος καὶ δένδρον μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς *Μαρτύριον τῆς ἁγίας Σωσάνης*, παρ' ἣ ἔχνη δευτέρου δένδρου, καὶ ἕτερον ἐκ τῆς κάτω λωρίδος φέρον οἰκίσκον καὶ δένδρον μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς *Μαρτύριον Ἄκα* (πιθανώτατα Ἄκακίου). Κατὰ τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας τὰ οἰκοδομήματα παριστῶσι τὰ μαρτύρια τῶν ἁγίων Μιχαήλ, Στεφάνου, Σωσάνης, Ἄκακίου καὶ δύο ἄλλων, προσέτι δὲ μεγάλην τινὰ Ἐκκλησίαν. Ἐκεῖνο ὅπερ ξενίζει πῶς εἶναι ὅτι εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ μαρτυρίου τοῦ Στεφάνου ἐλλείπει ἡ προσωνομία ἅγιος, ἥτις ὑπάρχει εἰς τὰς ἄλλας περισωθείσας ἐν τῇ ἄνω καὶ κάτω λωρίδι ἐπιγραφὰς. *Μαρτύριον* σημαίνει τὸν τάφον μάρτυρος, τὸν ἄνωθεν αὐτοῦ ἰδρυμένον βωμὸν ὡς καὶ τὸν ναὸν τὸν περιβάλλοντα ταῦτα· ἐν Ῥώμῃ σχετικῶς βραδέως ἤρξαντο ἐπονομά-

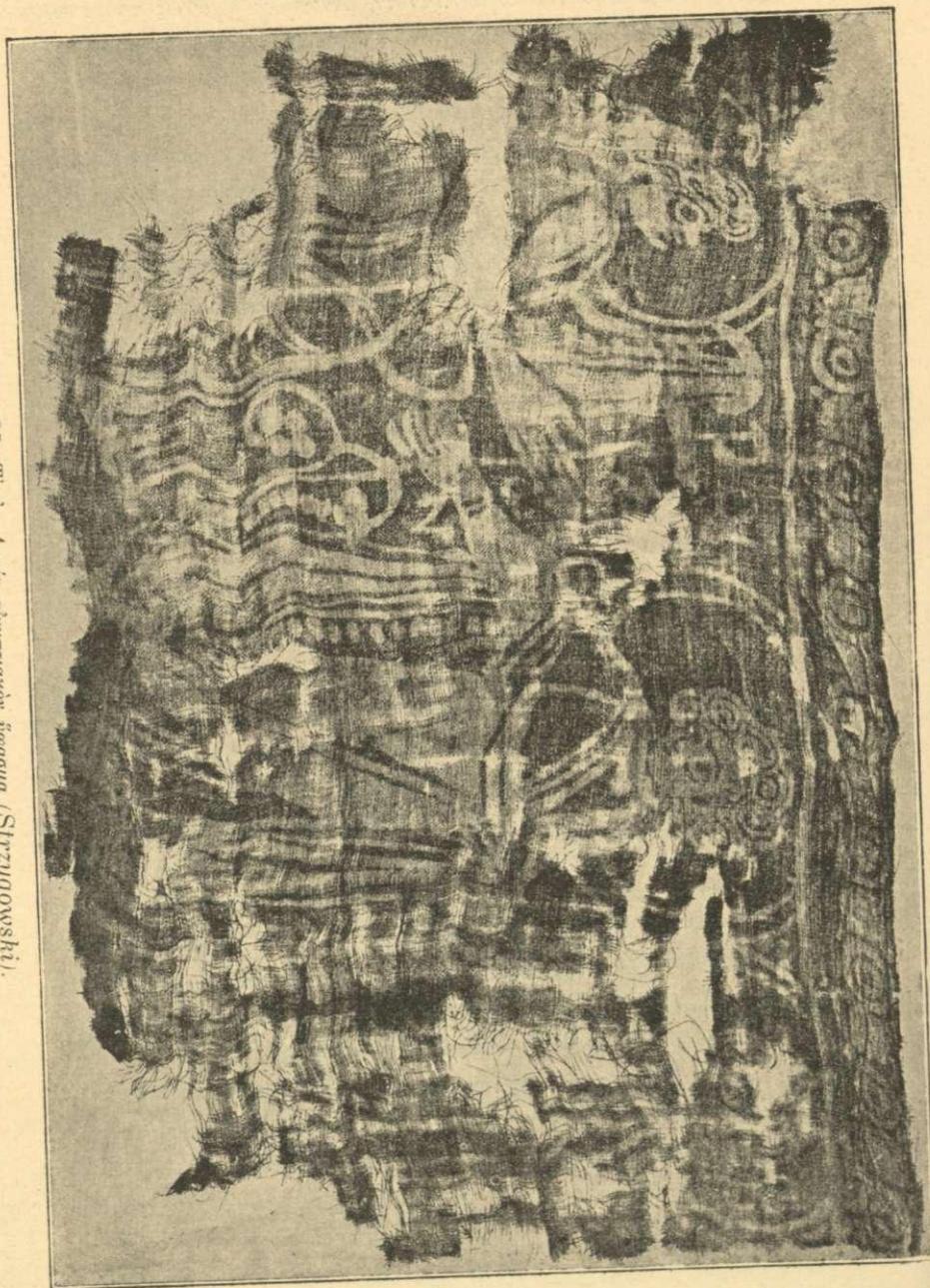
ζοντες τους ναούς από των αγίων, ἐν τῇ Ἀνατολῇ δ' ὁμως τοῦτο ἐγένετο πολλῶ ἐνωρίτερον. Ἦδη τῷ 354 γνωρίζομεν ἐκ τινος ἐπιγραφῆς ἐκ Συρίας ὅτι ἰδρῦθη παρεκκλησίον διὰ τὸν ἅγιον Σέργιον (Le Bas - Waddington, Voy. archéol. 2124). Ὁ ἐπίσκοπος Ἀμασειας Ἀστερίος (ἀποθ. περὶ τὸ 410) ἐγκωμιάζει τὴν λαμπρότητα τῶν τάφων καὶ τῶν οἰκοδομημάτων, ἅτινα ἤδη κατὰ τὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα ἰδρύνοντο πρὸς τιμὴν τῶν μαρτύρων. Ὑποδείγματα τούτων ἔστωσαν οἱ ὑπὸ τοῦ Ἀστερίου μνημονευόμενοι ναοὶ τῆς ἀγίας Εὐφημίας ἐν Χαλκηδόνι καὶ τοῦ ἀγίου Θεοδώρου Τήρωνος παρὰ τὴν Ἀμάσειαν, τὴν ἔδραν τοῦ Ἀστερίου. Πολύτιμα δὲ πορίσματα εἰς τὴν ἔρευναν τῶν τοιούτων μνημείων παρέσχον αἱ γινόμεναι ἀνασκαφαὶ ἐν *Σαλώνας* καὶ τῇ βορείῳ Ἀφρικῇ¹.

Ἡ ἀπεικόνισις τῶν μαρτυριῶν ἐπὶ τῶν παρυφῶν τοῦ βερολινίου ὑφάσματος, ἅτινα μέχρι τοῦδε δὲν ἔχουσιν οὐδὲν τὸ ἀνάλογον ἐν τῇ ἀρχαίᾳ χριστιανικῇ γραφικῇ, προφανῶς δὲν δύνανται νὰ νομισθῶσιν ἀκριβεῖς ἀναπαραστάσεις τῶν συγχρόνων αὐτοῖς μαρτυριῶν. Ἐνταῦθα πιθανώτατα ἔχομεν τὴν στερεότυπον μέθοδον τῆς ἀπεικονίσεως ἱερῶν οἰκοδομημάτων ἐπὶ τῶν ὑφασμάτων, ὡς ἐν τοῖς γλυπτοῖς προκειμένου περὶ τοῦ θαύματος τοῦ Λαζάρου ἔχομεν ἐν τῇ ἀπεικονίσει τοῦ τάφου αὐτοῦ τὴν γνωστὸν ναϊδιόσχημον κρύπτῃν². Τὸ στερεότυπον τοῦτο ἐν ταῖς ἀπεικονίσεσιν οἰκοδομημάτων παρατείνεται: μέχρι τέλους τῆς πρώτης ἀπὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος, ὡς τοῦτο καθίσταται κατάδηλον ἐκ τῶν μικκυλογραφιῶν τοῦ ἐν Οὐχτρετ νῦν εὑρισκομένου ψαλτηρίου. Τὸν τρόπον τοῦτον ἡ χριστιανικὴ τέχνη ἐλληρονόμησεν ἐκ τῆς ἑλληνιστικῆς τέχνης: μόνον οἱ σταυροὶ ἐν τῷ βερολινίῳ ὑφάσματι χαρακτηρίζουσι τὰ οἰκοδομήματα ὡς χριστιανικά. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐν τῇ ἄνω ζώνῃ *Μεγάλῃν Ἐκκλησίαν*, αὕτη δὲν δύνανται νὰ ὑποβοηθήσῃ ἡμᾶς, ὡς ἡδύνατό τις νὰ ὑπολάβῃ, εἰς τὴν ἀνεύρεσιν ὠρισμένως τοῦ τόπου, ἐνθα ἐγένετο χρῆσις τοῦ ὑφάσματος ἐν Αἰγύπτῳ, διότι κατὰ τὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα πᾶσα πολυάριθμος χριστιανικὴ κοινότης εἶχε μίαν *Μεγάλῃν Ἐκκλησίαν*.

Τοιοῦτο εἶναι τὸ ὑφάσμα τοῦ βερολινίου μουσείου, ὑπὸ πλείστας ἐπιφεις τὸ πολυτιμώτατον τῆς ὅλης σειρᾶς: νῦν ἐρχόμεθα εἰς ἕτερον τεμάχιον, ὅπερ εὔρηται νῦν ἐν Λιψίχ. Τοῦτο ἔχει κυανοῦν τὸ ἔδαφος, ἐφ' οὗ ἐκτυλίσσεται λευκὴ παράστασις καλῶς διατηρουμένη (εἰκ. 35), ἧτις εἶναι:

¹ Strzygowski, Orient oder Rom, σελ. 96.

² Ἴδε ἀνωτέρω ἐν σελ. 49 τὴν σαρκοφάγον τοῦ Λατερανοῦ.

Εικ. 35. Τὸ ἐν Δελφῶν ἀβυρταζὸν ἔργον (Strzygowski).

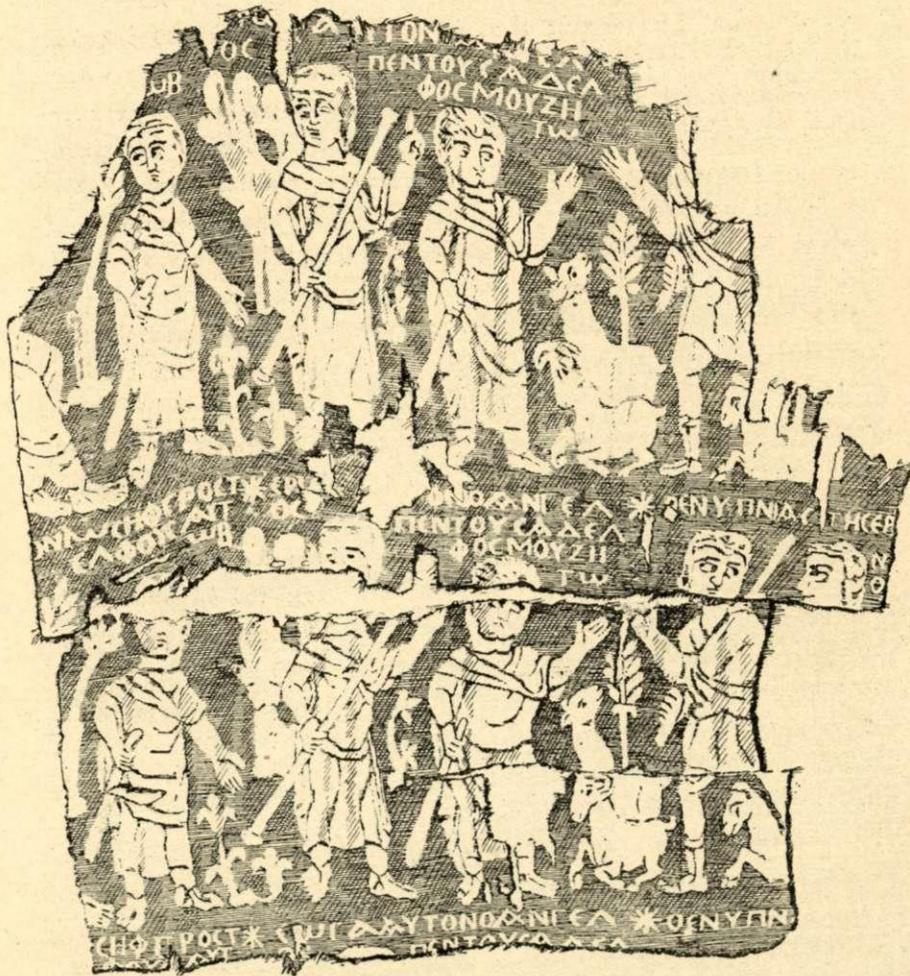
τοιαύτη· κάτωθεν παρυφῆς, ἥτις παρουσιάζει ἐναλλάξ κύκλους ροδάκων καὶ ἄλλων ποικίλων κοσμημάτων καὶ ὁμαλὰ τόξα, ἀπεικονίζονται τρεῖς ἄνδρες ἰστάμενοι μετὰ στεφάνων δόξης. Ὁ πρῶτος πρὸς ἀριστερὰν στρέφει δεξιά· τὸ μέρος τοῦ σώματος αὐτοῦ τὸ πρὸς τὸν θεατὴν εἶναι γυμνόν, ἰδίχ δὲ καταφανὴς εἶναι ἡ γαστήρ αὐτοῦ μετὰ τοῦ ὀμφαλοῦ· ἐκ δὲ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου καταπίπτει ἱμάτιον καλύπτον τὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος. Ἡ ἀγένειος αὐτοῦ κεφαλὴ εἶναι ὑψωμένη, τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου εἶναι χονδροειδῆ, ἡ δὲ κόμη οὐλῆ. Ὁ ἀνὴρ ἐκτείνει τὸν ἕτερον βραχίονα πρὸς τὴν δευτέραν ἐν τῇ εἰκόνι μορφήν, ἥτις προβαίνει πρὸς δεξιὰν ἐπτείνουσα τὸν δεξιὸν βραχίονα. Εἶναι δὲ καὶ ἡ μορφή αὕτη ἀνδρὸς ἀγενείου, ἔχοντος ὡσαύτως οὐλῆν τὴν κόμην. Ὁ τρίτος πωγωνοφόρος ἀνὴρ παρίσταται βαίνων ὁμοίως πρὸς δεξιὰν, ἔχων τὸν δεξιὸν αὐτοῦ βραχίονα ὑψωμένον ἐντὸς τοῦ μανδύου αὐτοῦ. Μεταξὺ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου ἀνδρὸς εὐρηται ἐπιγραφὴ κεκολοθωμένη ἣδε· † ΟΙ ΔΡΩΠΩΝ, ἣν ὁ κ. Strzygowski ἀναγινώσκει «ὁ Χριστὸς οἰ[ώ]μενος τον ὕ]δρωπων». Κάτωθεν εἰκονίζονται κλίμακα μετὰ σταφυλῶν, μεταξὺ δὲ τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου ἀνδρὸς ἐν ὑψηλὸν φυτὸν μετὰ στρογγύλων φύλλων. Ὁ Strzygowski προσθέτει ὅτι, ἂν ὀρθῶς συμπληροῖ τὴν ἐπιγραφὴν καὶ ἂν ἀσφαλῶς ἐρμηνεύῃ τὴν παράστασιν, ἐνταῦθα εἰκονίζεται ἡ ἴασις τοῦ ὕδρωπιῶντος¹.

Τὸ τελευταῖον ὄφρασμα (εἰκ. 36) εἶναι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ προηγηθέντα μετὰξινον καὶ ἀπόκειται ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ τῆς γαλλικῆς πόλεως Sens. Ἐν αὐτῷ παρίσταται ἐν ἐπαναλήψει ἡ ἀποστολὴ τοῦ Ἰωσήφ ὑπὸ τοῦ Ἰακώβ εἰς τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, ὁ ἄγγελος παρέχων αὐτῷ καθ' ὁδὸν πληροφορίας καὶ ἡ ἄφιξις αὐτοῦ παρὰ τοῖς ἀδελφοῖς ποιμαίνουσι πρόβατα.

Τὰ μνημεῖα ταῦτα τῆς πρώτης χριστιανικῆς τέχνης τῆς Ἀνατολῆς εἶναι μεγίστης σπουδαιότητος, διότι δι' αὐτῶν, ὡς εἶπομεν καὶ ἀνωτέρω, γίνεται τὸ πρῶτον ἤδη γνωστὸς κλάδος σπουδαιότατος τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς τέχνης, ὅστις προώρισται μεγάλως νὰ ἐπικουρήσῃ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν σκοτεινῶν ἀρχῶν τῆς γραφικῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Πρὸ αὐτῶν τὰ μόνα μνημεῖα ἅτινα ἐχρησίμευσον ὡς χρονολογικὴ ἀφετηρία ἦσαν αἱ μικκυλογραφαὶ ἢ ἱστορίαι (miniatures) τῆς συριακῆς Βίβλου

¹ Orient oder Rom αὐτόθι.

τοῦ Rabula (568) καὶ τὰ τορνεύματα τῆς λεγομένης καθέδρας τοῦ Μαξιμιανού, περὶ αὐτὰ δὲ συνεσώρευον οἱ ἐρευνηταὶ τῆς χριστιανικῆς τέχνης πάντα τὰ ἄλλα, δηλαδὴ τὰς ληκύθους (ampulae) τῆς Μόν-

Εικ. 36. Τὸ ἐν Sens ὕφασμα (Strzygowski).

νης, τὰς μικρογραφίας τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ἐτζματζίν, τὰς ἐπὶ ἐλέφαντος γλυφάς κτλ. Ἄλλὰ εἰς τὴν χρονολόγησιν τῶν τελευταίων τούτων καὶ εἰς τὴν προέλευσιν αὐτῶν δὲν κατωρθώθη μέχρι τοῦδε παρ' ὅλας γενομένης ἐργασίας νὰ τεθῶσιν ἀσφαλῆ χρονικὰ ὄρια. Ἴδιᾳ τοῦτο γίνε-

ται κατάδηλον ἐν τοῖς εἰκονογραφικοῖς μνημείοις τῆς Γενέσεως ἐν Βιέννῃ, τοῦ λεγομένου εἰληταρίου Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ, τοῦ κώδικος τοῦ Rossano καὶ τῶν ξυλογλυφημάτων τῆς θύρας τῆς Σαβίνης. Περὶ αὐτῶν παρατηρεῖ δικαίως ὁ Strzygowski ὅτι εὐρισκόμεθα καὶ νῦν ἐν τῇ αὐτῇ ἀσαφείᾳ ὡς κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Waagen, τοῦ Schnaase καὶ τοῦ Unger. Εἰς τὰς ἐξ Αἰγύπτου ὁμοῦς κεχρωματισμένας εἰκόνας εὐρισκόμεν σύμπλεγμα τύπων, ὅπερ εἰ καὶ μὴ ἀσφαλῶς κεχρονολογημένον οὐχ ἥττον δύναται νὰ τοποθετηθῇ ἀσυζητητῆ εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ μάλιστα εἰς ὠρισμένην αὐτῆς χώραν, τὴν Αἴγυπτον. Ἐνταῦθα δεόν νὰ τεθῆ ἡ ἀφετηρία. Τὰ μέχρι τοῦδε προσελθόντα εἰς φῶς ἐκ τῶν αἰγυπτιακῶν τάφων ὑφάσματα παρέχουσι πλείστας ἐλπίδας ὅτι διὰ τοῦ χρόνου καὶ ἄλλα μνημεῖα θέλουσι προκύψει ἐκ τῶν ἀνεξαντλήτων τούτων μεταλλείων, ὡς εἰπεῖν, τῆς τέχνης καὶ τῆς φιλολογίας¹, ἅτινα θὰ παράσχωσι τὴν κλεῖδα πολλῶν σκοτεινῶν τεχνικῶν ζητημάτων τῆς ἐξελιξέως τῆς τέχνης ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ τεμάχια τῶν ὑφασμάτων εὐρέθησαν πάντα ἐν Αἰγύπτῳ. Περὶ πολλῶν ἐξ αὐτῶν γινώσκομεν ἀσφαλῶς ὅτι προέρχονται ἐξ Achmim, περὶ δὲ τῶν ἄλλων ὅτι ἠγοράσθησαν ἐν τῇ ἐμπορίᾳ τῶν αἰγυπτιακῶν ἀρχαιοτήτων προέρχονται ὅθεν καὶ ταῦτα εἴτε ἐξ Achmim εἴτε ἐκ Fajoum. Ἡ Achmim (Πανόπολις) ὑπὸ τοῦ Στράβωνος (IZ', 813) μνημονεύεται ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν ὑφαντουργικὸν κέντρον τῆς Αἰγύπτου. Καὶ ἡ ὅλη δ' Αἴγυπτος κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐγένετο ὀνομαστῆ διὰ τὴν ὑφαντουργίαν τοῦ λινοῦ.

Τὰ ἀνωτέρω ὑφάσματα, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν κατασκευὴν, παρουσιάζουσι μεγάλην ἀπλότητα εἰς τὴν ὕφανσιν, γενομένης χρήσεως τοῦ ἀπλοῦ διασταυρουμένου τρόπου τεσσάρων κλωστῶν, ὡς εἰς τὰ ἐν Ἑλλάδι νῦν ἐν χρήσει μικρὰ χειροκίνητα ὑφαντήρια (ἀργαλειούς). Ὁ διπλοῦς χρωματισμὸς αὐτῶν ἐγένετο ὡς ἐξῆς: ἐπὶ τοῦ λινοῦ ὑφάσματος ἐσχεδιάζοντο πρῶτον αἱ εἰκόνας καὶ εἶτα διὰ τεχνικῶν μέσων καθίσταντο ἀνεπηρέαστοι ὑπὸ τοῦ χρώματος, εἰς ὃ ζέον ἐν λέβητι ἐνεβαπτίζοντο τὰ ὑφάσματα. Οὕτω συνέβαινεν ὥστε, καίτοι ἐν τῷ λέβητι ἐν μόνον χρῶμα ὑπῆρχε, νὰ ἐξέρχονται ἐξ αὐτοῦ τὰ ὑφάσματα δίχροα. Ἦδη ὁ Πλίνιος μνημονεύει

¹ Πόσα ὀφείλει ἡ φιλολογία εἰς τοὺς αἰγυπτιακοὺς τάφους, εἰς πάντας εἶναι γνωστόν. Ἀρκεῖ νὰ μνημονεύσωμεν τὴν περιβόητον *Πολιτείαν Ἀθηναίων* τοῦ Ἀριστοτέλους, τοὺς μιμιάμβους τοῦ Ἡρόδου, τοῦ Βαχυλίδου καὶ τοῦ Ὑπερείδου τὰ μεγάλα ἀποσπάσματα.

τοιούτου είδους ύφαντουργικήν βιομηχανίαν έν Αιγύπτω, έξ ου τεκμαιρόμεθα ότι αύτη άνέρχεται εις χρόνους αρχαίους. Τούτο είναι σπουδαιότατον διά τήν χρονολόγησιν τών προκειμένων ύφασμάτων, διότι δυνάμεθα ν' άναριθιάσωμεν τόν κλάδον τούτον τής χριστιανικής τέχνης εις όσον θέλομεν αρχαίαν εποχήν. Όσον άφορᾷ όμως εις τό κατώτατον χρονικόν σημείον εις ό θά ήδυνάμεθα νά καταριθιάσωμεν τήν τοιαύτην βιομηχανίαν, δυστυχώς στερούμεθα ακριβών τεκμηρίων. Υφάσματα αιγυπτιακά ανάλογα πρὸς τὰ προκείμενα μνημονεύονται έν ταίς πηγαίς κατά τὰς έκατονταετηρίδας Δ', Ε' και έτι μεταγενέστερον. Τοιαύτα βεβαίως ύφάσματα έχει ύπ' όψιν ό επίσκοπος Κύπρου Έπιφάνιος (άποθ. τῷ 402), όταν έν επιστολή γραφείση τῷ 349 πρὸς Ιωάννην επίσκοπον Ίερουσαλήμ μνημονεύει παραπετάσματος κεχρωματισμένου, όπερ έκρέματο πρὸ τής θύρας τοῦ ναοῦ παλαιστινιακῆς τινος πόλεως, έχον παράστασιν είτε τοῦ Χριστοῦ είτε αγίου τινός. Τοιαύτας εικόνας επί αιγυπτιακοῦ λινοῦ έχει ύπ' όψιν και ό Παυλίνος επίσκοπος Νώλης (410—431), ότε μεταξύ τών δώρων τών προσνεχθέντων εις τόν ναόν τής πόλεως ής προίστατο αναφέρει και *vela seu puros splendida lino sive coloratis textum fucata figuris*¹.

Τών ύφασμάτων τούτων, ως εκ τών άνωτέρω πηγών δηλοῦται, χρήσις έγινετο μάλιστα έν τῇ διακοσμήσει τών ναών, ό ιδιόρρυθμος δέ χαρακτήρ τής τεχνοτροπίας αὐτῶν ιδίᾳ καταφαίνεται έν ταίς κεφαλαίς τοῦ Ἀββακοῦμ και τοῦ Δανιήλ έν τῷ έρυθρῷ ύφασματι τοῦ βερολινίου μουσείου, αἵτινες, καιτοι όμοιάζουσι πρὸς τὰς επικρατούσας έν τῇ ρωμαϊκῇ τέχνῃ επί Μάρκου Αὐρηλίου κατά τήν κόμην και τό γενειον, έχουσι όμως τήν εκτέλεσιν έλευθερωτέραν, μάλλον άνειμένην, μάλλον έλληνιστικῶς άτομικῇ ἢ έν Ῥώμῃ και βραδύτερον έν Κωνσταντινουπόλει. Αἱ κεφαλαί αὐται δύνανται νά παραβληθῶσι πρὸς τὰς κεφαλάς τών δύο πωγωνοφόρων άνδρῶν τών έν τῇ έτέρᾳ τών στενῶν πλευρῶν τής σαρκοφάγου τής Σελευκείας. Όσον άφορᾷ όμως εις τό κυανοῦν ύφασμα τής συλλογῆς Reinhardt, έν αὐτῷ καταφανῆς γίνεται έτέρα τεχνοτροπία· οἱ τύποι τών μορφῶν αὐτοῦ πλησιάζουσι μάλλον πρὸς τόν παλαιόν βυζαντιακόν κύκλον τής τέχνης, οὔ μνημειον σημαντικώτερον είναι ή λεγομένη καθέδρα τοῦ Μαξιμιανοῦ και εις όν υπάγονται ποικίλα έξ έλέφαντος μικροτεχνήματα, πυξίδες κτλ.

¹ Strzygowski, Orient oder Rom, σελ. 109 κ. έ.

Έκ τών δύο τούτων ύφασμάτων τό έρυθρόν κλίνει ν' άποδειχθῇ ό κ. Strzygowski ως αρχαιότερον, νά τοποθετήση δέ αὐτό εις τήν Δ' εκατονταετηρίδα, διότι, ως παρατηρεῖ, ό σταυροφόρος στέφανος και αι πτέρυγες τοῦ αγγέλου δέν άντίκεινται πρὸς τήν χρονολόγησιν ταύτην, άφ' ου πρόκειται περι ανατολικῷ και ουχι ρωμαϊκοῦ τεχνουργήματος. Τούτο όμως, ως επιλέγει, ό επιφανῆς βυζαντινολόγος, είναι άπλῶς άπόπειρα χρονολογήσεως άνευ άναντιρρήτων άποδείξεων, ὥσως δέ νεώτερα εύρήματα καθορίσωσιν ασφαλέστερον τήν χρονολόγησιν αὐτῶν.

Έτέραν κατηγορίαν τῆς έν τῇ Ἀνατολῇ πρώτης χριστιανικῆς γραφικῆς, πολλῷ σπουδαιότεραν τῆς άνωτέρω, αποτελοῦσιν αι επί λινοῦ ύφασματος (μουσαμαῶ) δι' έγκαυστικῆς εικόνες, ής όμως κατηγορίας άτυχῶς δέν διεσώθησαν μνημεία. Περι τών εικόνων τούτων πληροφορίας κατά τό μάλλον ἢ ήττον έπαρκείς διέσωσαν ήμιν οἱ εκκλησιαστικοί συγγραφείς τών Δ' και Ε' εκατονταετηρίδων. Ἀνάγκη δέ ν' αντιδιαστειλωμεν ταύτας πρὸς τὰ αιγυπτιακά ύφάσματα, διότι ταῦτα δέν παρουσιάζουσι πραγματικᾶς έν τῇ κυρίᾳ τῆς λέξεως σημασίᾳ εικόνας. Έκ τών συγγραφέων τών μνημονευόντων εικόνας δι' έγκαυστικῆς επί ύφασματος εξααιρετικῆς σημασίας είναι ό επίσκοπος Ἀμασειας Ἀστέριος, όστις έν τῇ περιγραφῇ ἢ εκφράσει τοῦ μαρτυρίου τῆς αγίας Εὐφημίας έν Χαλκηδόνι παρέχει ήμιν πολυτιμοτάτας πληροφορίας περι τών εικόνων αἵτινες παρίστων τὰς διαφόρους σκηνᾶς τοῦ μαρτυρίου αὐτῆς. Ἡ εκφρασις αὐτῆ τοῦ Ἀστερίου είναι και κατά τούτο αξιοσημείωτος ότι έγινετο χρήσις αὐτῆς ως μαρτυρίας αξιοχρέου έν τῇ δευτέρᾳ συνόδῳ τῆς Νικαίας (787), έν ἣ συνεζητήθη τό περιβόητον περι προσκυνήσεως τών εικόνων ζήτημα τό συνταράξαν εκ θεμελίων τήν αυτοκρατορίαν τῆς Ἀνατολῆς¹.

Ἡ εκφρασις τοῦ Ἀστερίου έχει οὕτω·

«Πρώην μέν, ὦ άνδρες, Δημοσθένην έχων έν χερσὶ τόν δεινόν, και Δημοσθένους εκείνα, ένθα δῆ τόν Αἰσχίνην πικροῖς βάλλει τοῖς ένθυμήμασιν· έγχρονίσας δέ τόν λόγον και πυκνωθείς τήν διάνοιαν, άνέσεως έδεόμην και περιπάτου, ὥστε μοι λυθῆναι μικρόν τῆς ψυχῆς τό πονούμενον. Προελθών δέ τοῦ δωματίου και ὀλίγα τοῖς γνωρίμοις συμβαδίσας επ' άγορᾶς, εκείθεν εις τό τοῦ Θεοῦ τέμενος άφικόμενν εύζόμενος έν σχολῇ. Ὡς δέ και τούτου τυχόν ένα δῆ τών υποστέγων δρόμων έβάδιζον, είδον εκεί γραφήν τινα και μοι κατάκρας είλεν ή θεά. Εὐφράνορος

¹ Strzygowski, Orient oder Rom, σελ. 118 κ. έ.

ἂν εἶπες εἶναι τὸ φιλοτέχνημα, ἢ τινος ἐκείνων τῶν παλαιῶν, οἱ τὴν γραφὴν ἦσαν εἰς μέγα, ἐμφύχους ὀλίγου δέοντος ἐργασάμενοι πίνακας. Δεῦρο δ' εἰ βούλει (καὶ γὰρ σχολὴ νῦν διηγήματος) φράσω σοὶ τὴν γραφὴν. Οὐδὲ γὰρ φαυλότερα πάντως τῶν ζωγράφων οἱ μουσῶν παῖδες ἔχονεν φάρμακα.

» Γυνὴ τις ἱερά, παρθένος ἀκήρατος, Θεῶ τὴν σωφροσύνην καθιερώσασα. Εὐφημίαν καλοῦσιν αὐτήν. Τυράννου δέ ποτε τοὺς εὐσεβοῦντας ἐλαύνοντος, μάλα προθύμως τὸν ἐπὶ θανάτῳ εἴλετο κίνδυνον. Οἱ δὲ δὴ πολῖται καὶ κοινῶν τῆς θρησκείας, ὑπὲρ ἧς ἐτελεύτησεν, ὡς ἀνδρείαν ὁμοῦ καὶ ἱεράν τὴν παρθένον θαυμάσαντες, πλησίον τοῦ ἱεροῦ τὴν θήκην δειμάμενοι καταθέμενοί τε τὴν λάρνακα τιμὰς τελοῦσιν αὐτῇ τὴν ἐτήσιον ἑορτὴν κοινὴν καὶ πάνδημον ποιοῦντες πανήγυριν. Οἱ μὲν οὖν τῶν τοῦ Θεοῦ μυστηρίων ἱεροφάνται καὶ λόγῳ τιμῶσι τὴν μνήμην αἰεὶ, καὶ ὅπως ἐξετέλεσε τὸν τῆς καρτερίας ἀγῶνα, ἐπιμελῶς τοὺς συνιόντας λαοὺς ἐκδιδάσκουσιν. Ὁ δὲ δὴ ζωγράφος εὐσεβῶν καὶ αὐτός, διὰ τῆς τέχνης κατὰ δύναμιν πᾶσαν τὴν ἱστορίαν ἐν σινδόνι χαράξας, αὐτοῦ που περὶ τὴν θήκην ἱερόν ἀνέθηκε θέαμα. Ἔχει δὲ ὧδε τὸ φιλοτέχνημα:

» Ὑψηλὸς ἐπὶ θρόνου κάθηται δικαστής, πικρὸν καὶ δυσμενὲς βλέπων εἰς τὴν παρθένον (ὀργίζεται γὰρ ὅτ' ἂν ἐθέλη καὶ ταῖς ἀψύχοις ὕλαις ἢ τέχνῃ). Δορυφόροι δὲ τῆς ἀρχῆς καὶ στρατιῶται πολλοί· οἱ μὲν τῶν ὑπομνημάτων ὑπογραφείσας δέλτους φέροντες καὶ γραφίδας· ὧν θάτερος ἀναρτήσας ἀπὸ τοῦ κηροῦ τὴν χεῖρα, βλέπει πρὸς τὴν κρινομένην σφοδρῶς, ὄλον ἐκκλίνας τὸ πρόσωπον, ὡσπερ κελευόμενος αὐτῇ γεγονώτερον λαλεῖν, ἵνα μὴ κάμνων περὶ τὴν ἀκοὴν ἐσφαλμένα γραφὴ καὶ ἐπιλήψιμα. Ἔστηκε δὲ ἡ παρθένος ἐν φαιῶ χιτῶνι καὶ ἱματίῳ τὴν φιλοσοφίαν σημαίνουσα· ὡς μὲν ἔδοξε τῷ γραφεῖ καὶ τὴν ὄψιν ἀστεία, ὡς δ' ἐμοὶ δοκεῖ, τὴν ψυχὴν κεκαλλωπισμένη ταῖς ἀρεταῖς. Ἀγούσι δ' αὐτὴν πρὸς τὸν ἄρχοντα δύο στρατιῶται, ὁ μὲν ἔλκων ἐπὶ τὰ πρόσω, ὁ δὲ κατόπιν ἐπείγων. Κεκραμένον τῆς παρθένου τὸ ἦθος αἰδοῖ καὶ στερρότητι. Νεύει γὰρ εἰς γῆν ὡσπερ ἐρυθριῶσα τὰς ὄψεις τῶν ἀρρένων· ἔστηκε δὲ ἀκατάπληκτος, οὐδὲν πάσχουσα πρὸς τὸν ἀγῶνα δειλόν, ὡς ἔγωγε τοὺς ἄλλους τέως ἐπήνουν ζωγράφους, ὅτ' ἂν ἐθεασάμην τῆς γυναικὸς ἐκείνης τῆς Κολχίδος τὸ δράμα, ὅπως μέλλουσα τοῖς τέκνοις ἐπιφέρειν τὸ ξίφος, ἐλέω καὶ θυμῷ μερίζει τὸ πρόσωπον, καὶ θάτερος μὲν τῶν ὀφθαλμῶν τὴν ὀργὴν ἐμφανίζει, θάτερος δὲ τὴν μητέρα μνησκει, φεῖδομένην καὶ φοιττουσαν· νῦν δὲ τὸ θαῦμα ἀπ' ἐκείνης τῆς εὐνοίας πρὸς ταύτην μετατίθεικε τὴν

γραφὴν. Καὶ σφόδρα γε ἄγαμαι τοῦ τεχνίτου, ὅτι μᾶλλον ἔμιξε τῶν χρωμάτων τὸ ἦθος αἰδῶ τε ὁμοῦ καὶ ἀνδρείαν κεράσας, πάθη κατὰ φύσιν μαχόμενα.

» Προβαινούσης δ' εἰς τὰ πρόσω τῆς μιμήσεως, δῆμιοί τινες ἐν χιτωνίσκοις γυμνοὶ ἦδη εἶχοντο τοῦ ἔργου· καὶ ὁ μὲν δραξάμενος τῆς κεφαλῆς καὶ ἀνακλίνας εἰς τὸ κατόπιν, παρεῖχε τῷ ἐτέρῳ εὐπρεπὲς εἰς τιμωρίαν τῆς παρθένου τὸ πρόσωπον· ὁ δὲ παραστάς ἐξέκοπτε τῶν ὀδόντων. Σφῦρα καὶ τέρετρον φαίνεται τῆς τιμωρίας τὰ ὄργανα. Δακρύω δὲ τὸ ἐντεῦθεν καὶ μοι τὸ πάθος ἐπικόπτει τὸν λόγον. Τὰς γὰρ τοῦ αἵματος σταγόνας οὕτως ἐναργῶς ἐπέχρωσεν ὁ γραφεύς, ὥστε εἰποις ἂν προχεῖσθαι τῶν χειλέων ἀληθῶς καὶ θρηνήσας ἀπέλθοις. Δεισνωτῆριον μετὰ ταῦτα καὶ πάλιν ἡ παρθένος σεμνὴ ἐν τοῖς φαιοῖς ἱματίοις κάθηται μόνη, ἐκτείνουσα τῷ χεῖρε πρὸς οὐρανὸν καὶ καλοῦσα Θεὸν ἐπίκουρον τῶν δεινῶν! Εὐχομένη δὲ ταύτη φαίνεται ὑπὲρ κεφαλῆς τὸ σημεῖον, ὁ δὲ Χριστιανοῖς προσκυνεῖσθαι τε πέφυκε καὶ ἐπιγράφεσθαι, σύμβολον, οἶμαι, τοῦ πάθους, ὅπερ αὐτὴν ἐξεδέχετο. Εὐθύς γοῦν καὶ μετ' ὀλίγον, πῦρ ἀλλαχοῦ σφοδρὸν ὁ ζωγράφος ἀνῆψεν, ἐρυθρῷ χρώματι, ἔνθεν καὶ ἔνθεν ἐπιλαμφθέντι, σωματοποιήσας τὴν φλόγα. Ἰστησι δὲ μέσσην αὐτήν, τὰς μὲν χεῖρας πρὸς οὐρανὸν διαπλώσασαν, ἀχθηδόνα δ' οὐδεμίαν ἐπιφέρουσαν τῷ προσώπῳ· ἀλλὰ τούναντίον γεγηθυῖαν, ὅτι πρὸς τὴν ἀσώματον καὶ μακαρίαν ἐξεδήμει ζωὴν. Μέχρι τούτου καὶ ὁ ζωγράφος ἔστηκε τὴν χεῖρα, κἀγὼ τὸν λόγον»¹.

Ἐκ τῆς μεθοδικῆς ἐρεύνης τοῦ χωρίου τοῦ Ἀστερίου ὁ Strzygowski ἐξάγει ὅτι ὁ κύκλος τῶν εἰκόνων τοῦ μαρτυρίου τῆς ἁγίας Εὐφημίας, πολιούχου Χαλκηδόνας, ἀπετελεῖτο ἐκ τεσσάρων σκηνῶν. 1) Ἡ μάρτυς πρὸ τοῦ δικαστοῦ σκηνή, παρατηρεῖ ὁ Strzygowski, ἥτις ὑπομνησκει τὰς σκηνὰς τοῦ Πιλάτου ἐν τῷ κώδικι τοῦ Rossano. 2) Ἡ φρικωδῶς πραγματιστικὴ σκηνὴ τῆς ἐξαγωγῆς τῶν ὀδόντων τῆς μάρτυρος, ἣν δὲν ἀνέμενε τις κατὰ τὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα. 3) Ἡ Εὐφημία ἐν τῇ εἰρηκτῇ. 4) Ἡ μάρτυς προσευχομένη ἐπὶ τῆς πυρᾶς. Εἰς ταῦτα προσθετέον τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Ἀστερίου, τὴν τεχνικὴν αὐτοῦ κρίσιν περὶ τῶν εἰκόνων, ἥτις κατὰ τοῦτο εἶναι μάλιστα ἐνδιαφέρουσα ὅτι ἐν αὐτῇ συγκρίνεται ἡ τέχνη τῶν εἰκόνων τοῦ μαρτυρίου πρὸς τὴν ἀρχαίαν

¹ Ἀστερίου Εἰς μαρτύριον τῆς πανευφήμου μάρτυρος Εὐφημίας ἔκφρασις, ἐν Πάτρολ. Migne τόμ. M' σ. 333—337.

ἑλληνικὴν τέχνην καὶ ὄχι τὴν ῥωμαϊκὴν, ὡς ἠδύνατό τις ν' ἀναμένῃ. Περὶ τῆς τεχνοτροπίας τοῦ κύκλου τούτου τῶν εἰκόνων, ἀσφαλῶς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τῶν λόγων τοῦ Ἀστερίου, ὅτι ἦσαν ἐσχεδιασμένοι ἐπὶ λινοῦ ὑφάσματος δι' ἐγκαυστικῆς ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ἡ φυσικότης τοῦ χρωματισμοῦ τοῦ αἵματος τῆς μάρτυρος καὶ ὁ ζῶηρος σχηματισμὸς τῶν φλογῶν μετὰ τῆς περίξ ἐρυθρᾶς ἀναλαμπῆς.

Ἐκ τῶν ἄλλων πηγῶν αἰτινες μεγάλως συμβάλλουσιν εἰς τὴν ἔρευναν τῆς γραφικῆς τῶν χρόνων τούτων ἀξιοσημείωτον εἶναι ἔν χωρίον Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, ἐν ᾧ γίνεται μνεῖα διαταγῆς πρὸς τοὺς ζωγράφους Ἀντιοχείας, ὅπως οὗτοι εἰκονίσωσι διὰ τῶν ζῶηροτάτων χρωμάτων τὸ μαρτύριον τοῦ ἁγίου Βαρλαάμ. ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ¹, καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης (ἀποθ. 403) λεπτομερῆς περιγραφή τῶν εἰκόνων τῆς βασιλικῆς τῆς ἰδρυθείσης ἐπὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Τήρωνος, ἐν Εὐχαίτοις παρὰ τὴν Ἀμάσειαν². Αἱ εἰκόνες αὗται ἐκάλυπτον τοὺς τοίχους τῆς βασιλικῆς καὶ ἦσαν φυσικώτεροι ἢ αἱ τοῦ μαρτυρίου τῆς ἁγίας Εὐφημίας. Ἐν τῇ πρώτῃ εἰκόνι ἀπεσπῶντο αἱ σάρκες τοῦ ἐπὶ πασσάλου προσηλωμένου μάρτυρος παρουσία τοῦ πολιτικοῦ καὶ τοῦ στρατιωτικοῦ δικαστοῦ, τὸ αὐτὸ δὲ συνέβαινε καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ εἰκόνι. Ἐν τῇ τρίτῃ παρίστατο ὁ μάρτυς ἐν τῇ εἰρκτῇ ἐνισχυόμενος ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἁγγέλων. Ἐν τῇ τετάρτῃ εἰκονίζετο αὐθις πρὸ τοῦ δικαστηρίου καὶ τέλος, ἐν τῇ πέμπτῃ εἰκόνι, ἐπὶ τῆς πυρᾶς. Τοῦ αὐτοῦ τρόπου ἦσαν καὶ δύο εἰκόνες ἃς περιγράφει ὁ Προυδέντιος. Ἡ πρώτη εὔρητο ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ ἁγίου Κασσιανοῦ, ἔνθα ὁ ἅγιος παρίστατο γυμνὸς καὶ δέσμιος, βασανιζόμενος ὑπὸ παιδῶν ἢ δευτέρα εἰκὼν ἦτο ἐν τῷ μαρτυρίῳ τοῦ ἁγίου Ἰππολύτου ἐν Ῥώμῃ παρίστατο ἡ συλλογὴ τῶν ὀστέων τοῦ μάρτυρος, ὃν δύο ἄγριοι ἵπποι εἶχον διαμελίσει. Αἱ σκηναὶ αὗται, παρατηρεῖ ὁ Strzygowski, δὲν ὑπελείποντο κατὰ τὴν φρικαλεότητα τῶν διαβοητῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ἁγίου Στεφάνου ἐπὶ τοῦ Καλλίου ὄρους ἢ τοῦ μαρτυρίου τοῦ ἁγίου Ἐράσμου ὅπερ ἔγραψε διὰ τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Πέτρου ἐν Ῥώμῃ ὁ Πουσίνοσ. Πᾶσαι αὗται αἱ μαρτυρίαι ἀποκλείουσι πᾶσαν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν ἐπὶ λινοῦ εἰκόνων τοῦ μαρτυρίου τῆς ἁγίας Εὐφημίας ἐν Χαλκηδόνι³.

¹ Ὁμιλ. ιη' παρὰ Strzygowski αὐτόθι.

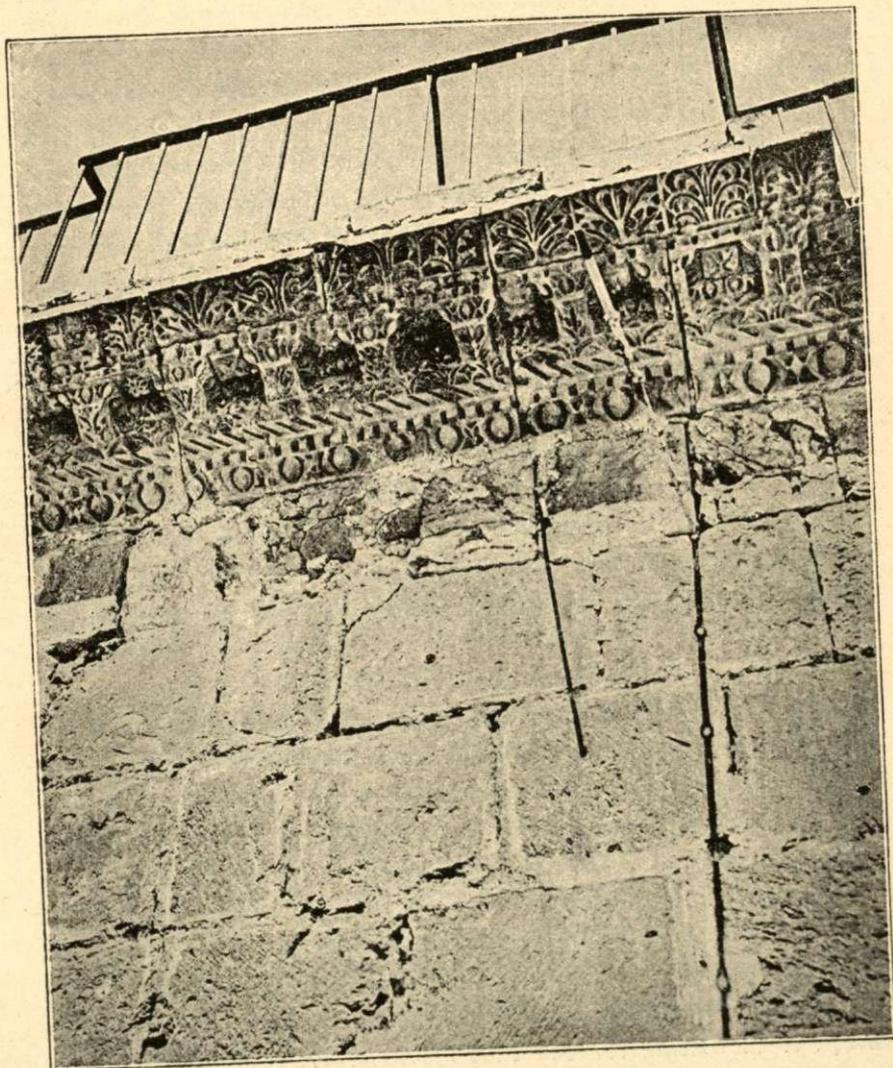
² Ἐν τῷ Γ' τόμῳ σελ. 738 καὶ ἐξῆς τῶν Ἀπάντων Γρηγορίου Νύσσης, ἐκδ. Migne.

³ Strzygowski αὐτόθι.

Ἐκ τῶν ἄλλων συμβολῶν ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Strzygowski εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἀρχῶν τῆς χριστιανικῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ τέχνης σπουδαιότητα εἶναι ἡ τελευταία μονογραφία περὶ τῶν περισωθέντων λειψάνων τῶν περιπύστων μνημείων ἅτινα ἴδρυσεν ὁ Κωνσταντῖνος ἐπὶ τοῦ Παναγίου Τάφου¹. Ἡ μονογραφία αὕτη εἶναι μακρὰ καὶ λεπτομερестаτή, ἐνδιατρίβουσα εἰς πάντα τὰ ζητήματα τὰ σχετιζόμενα πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Ἑλένης ἰδρυθέντα ἐν τῷ Γολγοθᾷ μεγαλοπρεπῆ οἰκοδομήματα. Ἐκ τῆς μεθοδικῆς ἐρεύνης τῶν μνημείων καὶ τῶν πηγῶν ἐξάγει ὁ κ. Strzygowski πολῦτιμα συμπεράσματα περὶ τῆς διαθέσεως καὶ τῆς κατασκευῆς τῆς μεγάλης βασιλικῆς καὶ τῶν ἄλλων παρ' αὐτῇ οἰκοδομημάτων. Ἐκεῖνο ὅπερ ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐνταῦθα πλείοτερον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης εἶναι τὰ λαμπρὰ διακοσμητικὰ λείψανα, ἅτινα ὁ Strzygowski ἀποδεικνύει διὰ τῆς συγκρίσεως πρὸς ἄλλα γλυπτὰ μνημεῖα, ὡς ἀνήκοντα εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ Κωνσταντίνου. Ταῦτα εὔρηται ἐπὶ τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως τοῦ νῦν σφζομένου οἰκοδομήματος, ἧτις διαιρεῖται εἰς δύο πατώματα κοσμούμενα ὑπὸ διπλῶν ἀψίδων μετὰ τοῦ πλαισιώματος καὶ τῶν κίωνων αὐτῶν, ἔχουσῶν πληρεστάτην ἀναλογίαν εἰς τὰς διαστάσεις αὐτῶν. Ἡ τοιαύτη ἀναλογία ἐπεκτείνεται ὁμοίως καὶ ἐπὶ τῶν λεπτομερειῶν τοῦ διακόσμου. Αἱ ἀψίδες περιβάλλονται διὰ κοσμητικῆς ταινίας, ἧτις περιτρέχει ἐξωτερικῶς αὐτάς, παρὰ δὲ τοὺς ἐξωτερικοὺς κίονας τῶν ἀψίδων εἶναι θεθειμένοι ἕτεροι δύο ἐσωτερικῶς. Ἀμφότερα τὰ πατώματα, τὸ τε ἰσόγειον καὶ τὸ ἄνωθεν αὐτοῦ εἶναι ὅμοια, ἢ χρῆσις ὅμως αὐτῶν διάφορος, διότι τὸ μὲν πρῶτον, ἔχον νῦν ἐντετειχισμένην τὴν ἐτέραν τῶν ἀψίδων αὐτοῦ, χρησιμεύει ὡς εἰσοδος, τὸ δὲ ἄνω χρησιμεύει πρὸς φωτισμὸν τοῦ ἐσωτερικοῦ, ἔχον εἰς ἀμφοτέρας τὰς ἀψίδας ἀνοίγματα ἀνισομεγέθη χρησιμεύοντα ὡς παράθυρα. Ἡ πρόσοψις αὕτη τοῦ ναοῦ δὲν παρουσιάζει οὐδεμίαν τῶν διαρθρώσεων αἰτινες εἶναι συνήθεις κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐν τῇ γοθθικῇ, ῥωμαρικῇ, συριακῇ καὶ βυζαντιακῇ ἀρχιτεκτονικῇ. Ἡ καθόλου διάθεσις τῆς προσόψεως ταύτης παρουσιάζει τι τὸ δυσεπίλυτον ὑπὸ ἔποψιν ῥυθμοῦ. Ἐξέχουσιν ὅμως ἐκ τῶν κοσμητικῶν μερῶν αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης πρὸ

¹ Ein bedeutender Rest des Prachtbaues Konstantins d. Gr. am heil. Grabe zu Jerusalem ἐν Orient oder Rom, σελ. 127—150, μετὰ 2 πινάκων καὶ 5 ἐν τῷ κειμένῳ εἰκόνων.

παντός τὰ διαζώματα (frises) τὰ ὀριζοντίως περιθέοντα καὶ πλαισιῶντα τὰς ὀροφάς. Τὰ κατ' αὐτὰ ἔχουσιν ὡς ἑξῆς. Ἡ στεφάνη τοῦ

Εἰκ. 37. Λιάζωμα ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Παυλίου Τάφου (Strzygowski).

γείσου προβαίνει ὀμαλῶς καὶ προχωρεῖ δεξιᾶ ἐπὶ τοῦ τοίχου παρὰ τὴν ὑπὸ αὐτοῦ σχηματιζομένην προεξοχήν. Ἡ στεφάνη αὕτη συνίσταται ἐκ φύλλων ἀκάνθου καὶ ἐκ κυματίων, κάτωθεν δ' ἔχει σταγονίδια. Μετ'